

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

E-ISSN : 2602-330X

Year/Yıl : 2022

Volume/Cilt : 10

Issue/Sayı : 1

ECONOMY

MANAGEMENT

ACCOUNTING

EDUCATION

POLITICS

INT. RELATIONS

<http://dergipark.gov.tr/jimeep>

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

Year/Yıl: 2022 Volume/Cilt: 10 Issue/Sayı: 1

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP is an international and refereed academic journal published twice a year in electronic form since 2013.

The Name of Periodical Publishing / Süreli Yayının Adı

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

Publishing Type / Yayının Türü

International E-Journal / Uluslararası E-Dergi

Publishing Language / Yayın Dili

Turkish & English / Türkçe ve İngilizce

Publishing Frequency/ Yayın Sıklığı

Yılda iki kez / Twice a year

Topic/Konusu

Management, Economics, Education and Politics /

Yönetim, Ekonomi, Eğitim ve Siyaset

Internet Page / Elektronik Adresi

<http://dergipark.gov.tr/jimeep>

E-ISSN: 2602-330X

Publishers and Editors / Yayıncı ve Editörler

Dr. Ahmet Güven Dr. Türker Şimşek

Secretariat / Sekreteryaya

Cihan Usta Emre Yiğit

Yavuz Özkaya

Indexes / İndeksler

Editorial and Referee Board / Yayın ve Hakem Kurulu

Dr. Admir MULAOSMANOVİĆ-International University of Sarajevo

Dr. Abdullah BARIŞ – Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Adem DOĞAN– Cumhuriyet University

Dr. Alptekin DEVELİ – Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Aşkın KESER— Bursa Uludağ University

Dr. Ayşe Elif YAZGAN – Necmettin Erbakan University

Dr. Bilal AKKAYNAK – Erzincan Binali Yıldırım University

Dr. Ceyda Yerdelen KAYGIN – Kafkas University

Dr. Coşkun KARACA - Cumhuriyet University

Dr. Dilşad GÜZEL – Atatürk University

Dr. Eda FENDOĞLU – Turgut Ozal University

Dr. Elif Özlem ÖZÇATAL – Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Emine Ebru Akın AKSOY - Hacı Bayram Veli University

Dr. Fatih ÖLMEZ-Marmara University

Dr. Feyyaz ZEREN – Yalova University

Dr. Gül ŞİMŞEK – Atatürk University

Dr. Halil İbrahim KAYA – Cumhuriyet University

Dr. Hasan Gökhan DOĞAN– Ahi Evran University

Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ – Bozok University

Dr. İbrahim Halil EKŞİ—Gaziantep University

Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU– Süleyman Demirel University

Dr. Mehmet Vahit EREN - Kilis 7 Aralık University

Dr. Meral BEKTAŞ– Mehmet Akif Ersoy University

Dr. Mihriban Coşkun ARSLAN– Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Mustafa DEMİRCİ – Yıldırım Beyazıt University

Dr. Nasiru Liman ZURU – University of Utara Malaysia

Dr. Oktay KIZILKAYA – Ahi Evran University

Dr. Orhan Veli ALICI – Tarsus University

Dr. Sami KOCABIYIK – Özyeğin University

Dr. Sara BENMAHAMMED – University of Mentori BrothersConstantine

Dr. Selim KAYHAN– Necmettin Erbakan University

Dr. Serdar ÖZTÜRK - Nevşehir University

Dr. Serghinia Hammoud ep. CHOBERT—France Ministry of Justice

Dr. Tayfur BAYAT – İnönü University

Dr. Tuğba Derya BAŞKAN— Kırıkkale University

Dr. Turan SULEYMANOV – Azerbaijan State Economics University

Dr. Zümral GÜLTEKİN - On Dokuz Mayıs University

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

Year/Yıl: 2022 Volume/Cilt: 10 Issue/Sayı: 1

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Page / Sayfa

1. **BANKA ETKİNLİĞİ VE İNOVASYON İLİŞKİSİNE YÖNELİK BİR PANEL VERİ ANALİZİ** 1-11
Dr. Öğr. Üyesi Pelin GÜVEN
2. **İÇ DENETÇİLER ÖZELİNDE GÜÇ, POLİTİKA VE POLİTİK DAVRANIŞ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME** 12-24
Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye Ülkü PEKKAN
3. **TEMSİLCİ ARACILIĞIYLA AVAL VERİLMESİ** 25-42
Arş. Gör. Emrah DELİCE
4. **TÜRKİYE'DE MUTLULUK EKONOMİSİ** 43-58
Dr. Meltem UÇGUNOĞLU ERARSLAN ve Prof. Dr. Rüştü YAYAR
5. **FORTUNE500'DE SEÇİLMİŞ İLK 50 TÜRK FİRMANIN NAKİT AKIŞ ORANLARININ FİRMANIN PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ** 59-71
Seda ALDEMİR ve Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA
6. **IMF DESTEKLİ REFORM POLİTİKALARININ SİYASİ VE İKTİSADİ BELİRLEYİCİLERİNİN SÜREÇ TAKİBİ YÖNTEMİYLE ANALİZİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÖRNEĞİ** 72-83
Prof. Dr. Salih BARIŞIK ve Arş. Gör. Kubilay ERGEN
7. **OECD ÜLKELERİNİN İŞ GÜCÜ ENDEKSİ AÇISINDAN KÜMELEME ANALİZİ İLE İNCELENMESİ** 84-101
Öğr. Gör. Tuğba YILMAZ

JIMEP

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives

Gönderiliş Tarihi: 15/04/2022

Kabul Tarihi: 07/06/2022

ORCID 0000-0002-9188-5283

BANKA ETKİNLİĞİ VE İNOVASYON İLİŞKİSİNE YÖNELİK BİR PANEL VERİ ANALİZİ

Pelin GÜVEN¹

ÖZ

Son zamanlarda yaşanan bir sağlık krizi olarak Covid-19 pandemisi, finansal sistemin kırılabilirliklerinin yalnızca finansal krizlerin sonucu olmadığını göstermiştir. Finansal sistemde merkezi bir konuma sahip olan bankacılık sisteminin söz konusu kırılabilirliklerden olumsuz etkilenmemek için mevcut etkinlik düzeylerini korumakla yetinmeyerek etkinsizlikleri tespit etmeleri ve verimliliği artırmaları önem kazanmıştır. İnovasyon bankacılık hizmetlerinin yeni teknolojilerle, süreçlerle ve ürünlerle daha etkin bir şekilde sunulmasını sağlaması sebebiyle bankacılık sisteminin bu amaçla kullanabileceği en önemli araçlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bankaların etkinlik düzeylerini belirlemek ve banka etkinliğinin inovasyonla ilişkisini incelemektir. Bu amaçla Türkiye’de 2014-2019 yılları arasında faaliyet gösteren 14 bankanın etkinlik düzeyleri parametrik olmayan Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılarak hesaplanmış ve ardından sabit etkiler panel regresyon modeli ile banka etkinliğinin inovasyon değişkenleri tarafından açıklanıp açıklanmadığı analiz edilmiştir. Araştırma bulgularının, örneklemdaki bankaların etkinliğini açıklamada araştırma ve geliştirme temelli inovasyon değişkenlerinin kanıt oluşturmadığını, banka yaşı ve banka büyüklüğünün kanıt oluşturabileceğini göstermesi nedeniyle ve ayrıca, teorik tartışmalar çerçevesinde alanın ampirik araştırmalara açık olduğunu göstermesi nedeniyle önem taşıdığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik, İnovasyon, Veri Zarflama Analizi (VZA), Mevduat Bankaları

Jel Kodu: G20-G21-O30

A PANEL DATA ANALYSIS ON THE RELATIONSHIP BETWEEN BANK EFFICIENCY AND INNOVATION

ABSTRACT

The recent Covid-19 pandemic as a health crisis has shown that the fragilities of financial system are not the results of financial crises only. In order not to be negatively affected by these fragilities, it has gained importance for the banking system, which has a central position in the financial system, to not only maintain current efficiency levels, but also to detect inefficiencies and increase productivity. Innovation has been coming to the forefront as one of the most important tools that the banking system can use for this purpose because it ensures banking services to be offered more efficiently with new technologies, processes and products. The purpose of this study is to determine the efficiency levels of the banks and to examine the relationship between bank efficiency and innovation. For this purpose, the efficiency levels of 14 banks operating in Turkey between 2014-2019 were calculated using non-parametric Data Envelopment Analysis (DEA), and then whether or not they are explained by the innovation variables in the fixed effects panel regression model was analyzed. It can be said that the research findings are important because they show that research and development-based innovation variables do not provide evidence but bank age and bank size may provide evidence in explaining the efficiency of the banks in the sample, and also because they show that the field is open to empirical research within the framework of theoretical discussions.

Keywords: Efficiency, Innovation, Data Envelopment Analysis (DEA), Deposit Banks

Jel Codes: G20-G21-O30

1 Dr. Öğretim Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, pelin.guven@gop.edu.tr

1.GİRİŞ

Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılının aralık ayında ortaya çıkan ve kısa bir zaman içerisinde tüm dünyaya yayılan Coronavirüsün neden olduğu Covid-19 pandemisi dünya ülkeleri arasındaki fiziki sınırların önemini hatırlatmış olsa da, hemen her ülkede pandeminin hafiflediği ilk fırsatta normalleşme aşamasına geçildiği ve olağan düzene geri dönüldüğü görülmektedir. Dünya ölçeğinde serbestleşme ve deregülasyon artışı ile tanımlanan olağan dünya düzenine dönülmesi ise taşıdığı sorunları tekrar gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, sermaye hareketlerinin boyutunun ve hızının artmasının ve yeni finansal araçların geliştirilmesinin ülkelerin finansal kırılganlıklarını artırdığı, bu nedenle hem ulusal hem de uluslararası finansal sistem için sağlam, istikrarlı ve etkin bir bankacılık sisteminin son derece önemli olduğu açık olarak bilinmektedir (Yay vd., 2004: 106). Ayrıca BASEL komitesi ve standartları gibi finansal krizleri önlemek için oluşturulan uluslararası düzenleme kuruluşları ve düzenleyici mekanizmalar bankaların etkin ve verimli bir biçimde faaliyet göstermesini önemli ölçüde garanti altına almayı sürdürmektedir.

Diğer taraftan, finansal sistemi olumsuz yönde etkileyebilecek gelişmelere Covid-19 pandemisi gibi yenilerinin eklenmesiyle politika yapıcılar, düzenleyici otoriteler ve yatırımcılar bankaların sahip oldukları kaynakları etkin ve verimli bir biçimde kullanıp kullanmadıkları konusunda endişe duymaya devam etmektedirler (Bektaş, 2013: 279). Ayrıca finansal sistemin öngörülemezliği nedeniyle bankacılık sektörünün yaşanan kriz ve diğer gelişmelere cevap verici nitelikte bir yaklaşımla sadece etkinliği koruma çabasıyla yetinip, etkisizlikleri ve verimsizlikleri önleyici bir yaklaşımı göz ardı edebilecek bir imkana sahip olduğunu söylemek güçtür. Bu noktada bankaların verimliliğinin artırılmasında izleyebileceği en önemli yönetim yaklaşımlarından biri olarak inovasyonla karşılaşılmaktadır (Esmer vd., 2020: 169).

İnovasyon, bankaların etkin ve verimli kullanılmayan finansal hizmetlerinin yeni araçlarla, yeni ürünlerle daha etkin şekilde sunulmasını sağlamaktadır ve finansal yeniliklerin amacı işlem maliyetini azaltmak, işlem riskini azaltarak finansal piyasaların gelişimine olumlu katkı sağlamaktır (Yetiz ve Ünal, 2018: 119). Gelişen teknolojiler, yeni iş yöntemleri, örgüt yapılarının yeniden düzenlenmesi, maliyetin azaltılması için uygulanan yenilikçi örgüt yapıları verimliliği arttırabilmek adına yapılan çalışmalardır ve verimlilik artışı, yeni teknolojilerin kullanılabilmesiyle ya da kaynakların etkin kullanılabilmesiyle mümkün olabilmektedir (Aygen, 2006: 82). Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, banka inovasyonu ile banka etkinliği arasındaki ilişkileri analiz etmektir.

Çalışmada banka etkinliği kavramı, parametrik olmayan veri zarflama analizi (VZA) yaklaşımına dayalı olarak ölçülen etkinlik düzeyini ifade etmektedir. Bankaların etkinlik düzeyleri Türkiye'de faaliyet gösteren 14 mevduat bankası için 2014-2019 yılları arasındaki verilerle ölçülmüştür. Ölçüm sonuçlarının bağımlı değişken olarak kullanıldığı panel regresyon modelinin uygulanmasıyla, bağımsız değişken olarak kullanılan inovasyon değişkenlerinin banka etkinliğini açıklama gücü analiz edilmiştir.

Çalışmanın literatüre iki şekilde katkı sağladığı söylenebilir. Bir taraftan bankaların etkinlik düzeylerini ölçerek literatürdeki araştırmaları devam ettirmekte ve literatüre güncel bulgular ilave etmektedir. Diğer taraftan, bilgi teknolojilerindeki ve finans piyasalarındaki gelişmeler bankacılık sektöründeki gelişmeleri tetiklemekte ve inovasyonu bankaların yerine yapan fintech gibi kuruluşlar finansal piyasalarda gittikçe yer bulmaktadır. Ayrıca bankalar kendi bünyesi dışında teknoloji yatırımları yaparak da inovasyona yönelebilmektedirler. İlerleyen dönemlerde banka inovasyonunun daha geniş ve tartışmalı bir alan olabileceği gerekçesiyle, bu alandaki başlangıç niteliğindeki ampirik araştırmaların önem taşıdığı söylenebilir. Başka bir ifade ile çalışma inovasyonun banka etkinliğine etkisini detaylı bir biçimde analiz ederek farklı analizlerin ve yaklaşımların kullanılacağı araştırmalara ampirik temel sağlama şeklinde de literatüre katkı sunmaktadır.

Çalışmanın bölümleri şöyle planlanmıştır: 2. Bölümde kapsamlı bir literatür taraması ile çalışmanın teorik arka planı ve gerekçeleri açıklanmaktadır. 3. Bölümde verilerin toplanması, araştırma modeli ve tanı testlerini içeren araştırma yöntemi tanıtılmaktadır. 4. Bölümde ise verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ile sabit etkiler regresyon analizinde ulaşılan bulgular raporlanmaktadır. Son olarak araştırma bulgularının değerlendirildiği sonuç kısmı yer almaktadır.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın teorik çerçevesi, banka performansını etkileyen faktörlere dayalı olarak banka performansına odaklı bir boyuttan ve banka etkinliğinin ölçülmesine dayalı olarak veri zarflama analizine odaklı bir boyuttan olmak üzere iki şekilde değerlendirilebilir. Genel olarak bankaların performansını etkileyen faktörleri ve daha spesifik olarak banka performansı ile banka inovasyonu arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan biri olarak, Roberts ve Amit (2003) çekici bir rekabetçi pozisyon kurmanın bankaların inovatif faaliyet geçmişlerine bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Söz konusu argümanı, daha inovatif faaliyetler yapan, inovatif faaliyetler yapmada daha tutarlı olan ve faaliyetlerinin kompozisyonu endüstri normlarından bir şekilde farklılaşan bankaların daha üstün performans göstermeye eğilimli oldukları yönündeki ampirik bulgularla desteklemişlerdir. Scott vd. (2017) dijital inovasyonun bank performansına uzun dönemli etkilerini araştırmışlar ve network-tabanlı teknolojik altyapı ve standartların benimsenmesinin karlılığa uzun dönemli etkileri olduğunu belirlemişlerdir. Akhisar vd. (2015) elektronik-tabanlı bankacılık hizmetlerinin bankaların kârlılık performansına etkilerini analiz etmişler ve şube sayısının ATM sayısına oranının yüksek düzeyde anlamlı, elektronik bankacılık hizmetlerinin ise anlamlı bir biçimde banka kârlılığını etkilediğini belirlemişlerdir. Bu çalışma ise banka inovasyonunun banka performansına etkisini incelemesi bakımından ilgili literatüre bağlanabilir ve bu bağlantı banka performansı göstergesi olarak etkinlik değişkenini kullanan ampirik araştırmalar yoluyla sağlanabilir. Bu kapsamda Lotto (2019) tarafından bankaların operasyonel etkinliğini etkileyen faktörlerin araştırılması ve operasyonel etkinlik değişkeninin faaliyet giderlerinin toplam faaliyet gelirlerine oranıyla ölçülmesi; Nkem ve Akujinma (2017) tarafından banka etkinliği ile finansal inovasyon arasındaki ilişkinin analiz edilmesi ve banka etkinliğinin faaliyet kârının toplam yönetim giderlerine oranıyla ölçülmesi söz konusu bağlantıyı kurmaya yardımcı olabilir.

Diğer boyuttan araştırmanın teorik çerçevesi etkinlik ölçümü yöntemine odaklanabilir ve parametrik ve parametrik olmayan banka etkinliği ölçümü şeklindeki yaygın olarak kullanılan iki yaklaşımdan ikincisiyle sınırlandırılabilir (Ngo ve Le, 2019: 480). Bu bağlamda, bankaların etkinlik düzeylerine yönelik araştırmalardan bir kısmının veri zarflama analiziyle bankaların etkinlik düzeylerinin ölçülmesi temelinde geliştiği söylenebilir. Söz konusu araştırmaların genel olarak girdi yönelimli VZA ya da çıktı yönelimli VZA gibi yöntemin uygulanması bakımından, etkinlik ölçümünde kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri bakımından, analiz edilen bankalar bakımından ve/veya analiz dönemi bakımından farklılaştığı söylenebilir. Bu kapsamdaki ve Türkiye’deki bankalar için yapılan araştırmalar Özel vd.’nin (2017) veri zarflama analizi ve Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi kullanarak 16 bankanın 2013-2015 yılları için etkinliklerini ölçmeleri ve yıllar bazında etkinliklerinde bir gelişme olup olmadığını incelemeleri; Uçar’ın (2019) veri zarflama analizi ve analitik hiyerarşi sürecini kullanarak 18 bankanın 2008-2017 yılları arasındaki etkinliklerini ölçmesi; Yılmaz’ın (2019) veri zarflama analizi ve Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi kullanarak 16 bankanın 2004-2018 yılları arasında etkin olup olmama durumları ile verimlilik seviyelerindeki değişimleri analiz etmesi; Bolat ve Metin’in (2019) veri zarflama analizi ve Malmquist toplam faktör verimliliği analizi kullanarak 5 katılım bankasının 2016-2017 yılları itibarıyla etkinliklerini analiz etmeleri ve verimliliklerindeki değişimleri karşılaştırmaları; Çarıkçı ve Akbulut’un (2020) veri zarflama analizi kullanarak 24 bankanın 2018 yılındaki etkinlik değerlerini ölçmeleri; Şahin ve Özdemir’in (2020) veri zarflama analizi ve Malmquist toplam faktör verimliliği analizi kullanarak 23 bankanın 2005-2019 yıllarındaki etkinliklerini ve verimliliklerini analiz etmeleri; Özbey ve Akan’ın (2021) veri zarflama analizi yöntemiyle 3 kamu, 8 özel ve 6 yabancı sermayeli mevduat bankasının etkinliklerini 2000- 2018 dönemi için araştırmaları şeklinde sıralanabilir. Türkiye dışındaki bankaların etkinlik düzeylerini ölçen araştırmalar ise Gaganis vd. (2009) tarafından veri zarflama analizi ve Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi kullanılarak Yunanistan’ın 13 bölgesindeki 458 banka şubesinin 2002-2005 yılları için etkinlik ve verimliliklerinin analiz edilmesi; Cava vd. (2016) tarafından veri zarflama analizi kullanılarak 110 Brezilya bankasının 2013 yılındaki etkinlik düzeylerinin ölçülmesi; Beridze ve Anbar (2019) tarafından veri zarflama analizi yöntemiyle 15 Gürcistan bankasının 2013-2017 yılları için etkinliğinin analiz edilmesi; Novak ve Hsu (2020) tarafından veri zarflama analizi kullanılarak sayıları yıllara göre 21-28 arasındaki Hırvatistan bankalarının 2014-2018 dönemindeki etkinliklerinin tahmin edilmesi; Samad (2021) tarafından veri zarflama analizi yaklaşımıyla analiz döneminde sayısı 18 ila 15 arasında değişen Malezya’daki islami bankaların 2008-2013 dönemindeki etkinliklerinin ölçülmesi ve 2008’deki küresel finans krizinin

etkilerinin analiz edilmesi; Sang (2022) tarafından veri zarflama analizi kullanılarak 26 Vietnam bankasının 2019-2020 döneminde etkinliklerinin ölçülmesi ve pandeminin başladığı 2019 yılına kıyasla 2020 yılında banka etkinlik düzeylerindeki değişimin ve pandeminin etkisinin analiz edilmesi olarak sıralanabilir.

İkinci olarak, bankaların etkinlik düzeylerine yönelik araştırmalardan bir kısmının veri zarflama modeli temelinde gelişmekte olduğu söylenebilir. Bu kapsamda Kulaksızoğlu (2010) hem klasik veri zarflama analizi ile hem de çapraz etkinlik yaklaşımı çözümü ile bankaların etkinliklerini ölçerek sonuçları karşılaştırmıştır. Özdemir ve Demireli (2013) ağırlık kısıtlı VZA modelinin etkin olan ve olmayan bankaları ayırıştırma gücünün daha yüksek olduğunu, ayrıca modelde kullanılan değişkenlerin verileri dışındaki piyasa verilerinin de analize dahil edilmesine imkan sağladığını belirtmişlerdir. Kaya (2015) çok aktiviteli dinamik VZA modelini uygulayarak bankaların etkinliklerini analiz etmiştir. Özdağoğlu vd. (2017) bankaların finansal performansları açısından takip etmesi gereken etkinlik sınırlamalarını belirlemeyi daha kolay ve etkin hale getiren entropik ağırlıkları içeren veri zarflama analizi ile bankaların 2015 yılındaki performanslarını incelemişlerdir. Öksüzkaya ve Atan (2017) ile Altunöz (2019) bankaların etkinliğinin ölçülmesinde oldukça sık kullanılan klasik veri zarflama analizi yerine bankacılık sektörünün dinamik ve rekabetçi yapısını göz önüne alan bulanık veri zarflama analizi yaklaşımını kullanmışlar, kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaları birbirleri ile karşılaştırmışlardır.

Üçüncü olarak, bankaların etkinlik düzeylerine yönelik diğer bir kısım araştırmaların ise, bankaların etkinliğini açıklayan faktörleri belirlemeye yönelik olarak geliştiği söylenebilir. Bu gruptaki araştırmalar genel olarak etkinliği etkileyen çok çeşitli faktörleri analiz etmektedir. Bu kapsamda Minh vd. (2013) Vietnam'da 32 bankanın etkinlik ve süper etkinlik düzeylerini belirledikten sonra devlet bankası olup olmaması, sermaye-emek oranı, emeğin kalitesi, banka büyüklüğü ve pazar payı gibi değişkenlerin etkinlik düzeylerine etkisini belirlemeye çalışmıştır. Benzer biçimde İsgenderov (2021) 18 Azerbaycan bankasının 2008-2017 yıllarını kapsayan dönemde etkinliklerini ve toplam faktör verimliliğini tahmin ettikten sonra aktif, özkaynak ve net kâr gibi bankaya özgü faktörlerin bankaların etkinliği üzerindeki etkilerini irdelemiştir.

Son grupta yalnızca bankaların etkinliğini açıklayan faktörlerin incelendiği tek bir araştırma alanı değil; aynı zamanda bir veya birkaç faktör ile etkinlik arasındaki ilişkilerin incelendiği hatırı sayılır ölçüde gelişmiş olan araştırma alanları da görülmektedir. Bu alanlardan bir kısmı, sermaye piyasasının gelişimi ile banka etkinliği ilişkisi (Bossone ve Lee, 2004; Hasan vd., 2009; Belke vd., 2016; Ngo ve Le, 2019); bankaların kurumsal yönetim uygulamalarının banka etkinliği üzerindeki etkisi (Salim vd., 2016; Soba vd., 2016; Khan ve Tariq; 2017; Rashid vd., 2020; Thaker vd., 2021) ve mevcut çalışmanın araştırdığı bankaların inovasyonunun banka etkinliği üzerindeki etkisi şeklinde ifade edilebilir. Başka bir ifade ile bu çalışma banka inovasyonunun banka etkinliğini açıklayıp açıklamadığını araştıran literatüre katkı sağlamaktadır.

Spesifik olarak, literatürdeki etkinlik inovasyon ilişkisi araştırmalarından biri Yeh vd. (2022) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Tayvan bankalarının etkinliği network veri zarflama analizi kullanılarak ölçülmüştür. Bulgulara göre, banka etkinliğindeki farklılıklar ana olarak kurumsal yönetim ve inovasyon aşamalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca kamusal sermayeli bankaların özel sermayeli bankalardan daha düşük etkinlik skorlarına sahip olduğu ve bunun temel olarak inovasyon aşamasındaki düşük etkinlik skorlarına bağlı olarak gerçekleştiği belirlenmiştir. Prakash vd. (2021) hem parametrik sınır-tabanlı analiz hem de parametrik olmayan veri zarflama analizi ile Hindistan bankalarının etkinliğini hesaplayarak teknolojik inovasyonun etkinlik seviyelerini etkilemedeki rolünü analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda, bilgi teknolojilerinin bankaların daha yüksek etkinlik seviyelerine ulaşmalarına izin veren dinamik bir güç olduğunu belirtmişlerdir. Diğer bir çalışmada ise Pham vd. (2021) bankaların inovasyon düzeylerinin etkinlik düzeylerine etkilerini ve Vietnam ve Pakistan bankalarının etkinlik düzeyleri arasındaki farklılıkları analiz etmişlerdir. Analizler sonucunda inovasyon ile banka etkinliği arasında negatif bir ilişki raporlamışlardır. Buna göre, maddi olmayan duran varlık artışı ile ölçülen inovasyonun banka etkinliğini azalttığı, maddi olmayan duran varlıkların duran varlıklara oranı ile ölçülen inovasyonun ise banka etkinliği ile ilişkisinin açık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Hem banka performansı boyutuna hem de banka etkinliği boyutuna dayalı olarak buraya kadar

kurulan literatür bağlantısı, çalışmanın inovasyonla ilgili teorik arkaplanını açıklamada yetersiz kalabilmektedir. Başka bir ifade ile ne banka performansı ölçüm yöntemleri ne de veri zarflama analizi gibi etkinlik ölçüm yöntemleri inovasyon değişkeninin ölçümüyle ilgili konulara teorik bir arka plan oluşturmaktadır. Bu aşamada öne çıkan konulardan biri, bankaların kendi içindeki araştırma-geliştirme faaliyetlerini temel alan bir yaklaşımla banka inovasyonunu ölçmenin, ayrı bir teknoloji şirketi kurmak veya fintech kurumlarıyla anlaşmalar yapmak gibi yollara başvuran bankaların inovasyonunu temsil edip edemeyeceği ile ilgilidir. Pham vd. (2021: 2) bankanın kendi içlerinde yaptıkları inovasyonun etkinlik artışına yol açtığı bulgusunun fintech şirketiyle iş birliği yoluyla yaptıkları inovasyonun etkinlik artışına yol açtığı bulgusundan daha önemli olduğunu savunmaktadırlar. Buna göre, çalışmada bankaların kendi içindeki araştırma-geliştirme faaliyetlerini temel alan söz konusu yaklaşımın takip edildiği söylenebilir. Bununla birlikte bulguların farklı bir örnekleme test edilmesinin de literatüre katkı sağlayacağından hareketle, inovasyonun fintech anlaşmaları gibi ölçütlerle ele alınmasının, banka içi ölçütlerle ele alınmasını engellememesi gerektiği de mevcut çalışmaya dayanak sağlamaktadır.

İnovasyon değişkeninin ölçümü ile ilgili öne çıkan konulardan biri de hangi ölçüm yönteminin seçileceği ile ilgilidir. Zouari ve Abdelmalek (2020: 85, 86) banka inovasyonunun inovasyon endeksi, bankacılık kanalları ve araştırma ve geliştirme yoğunluğu olmak üzere üç farklı şekilde ölçülebileceğini belirterek, çalışmalarında inovasyonla ilgili maddi ve maddi olmayan duran varlıkların toplam varlıklara oranını araştırma ve geliştirme yoğunluğunun göstergesi olarak kullanmışlardır. Zouari-Hadiji (2021: 6) en sık kullanılan inovasyon göstergesinin araştırma ve geliştirme yoğunluğu olduğunu ve genellikle bu bilginin bankalar tarafından açıklanmadığını belirterek, toplam varlıkların standart sapması, fiyat-kazanç oranı ve maddi olmayan duran varlıkların toplam varlıklara oranından oluşan üç ayrı değişkeni banka inovasyonu ölçüsü olarak kullanmıştır. Bu çalışmada da benzer bir araştırma ve geliştirme temelli yaklaşım izlenmektedir. Bununla birlikte daha önce değinilen Pham vd.'nin (2021) araştırmalarına dayalı olarak maddi olmayan duran varlıkların artış oranı ile maddi olmayan duran varlıkların duran varlıklara oranından oluşan iki değişken banka inovasyonu göstergesi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla çalışmada banka etkinliği ile söz konusu iki inovasyon göstergesinin ilişkisi Türk bankalarına ait verilerle analiz edilerek literatüre katkı sağlanmaktadır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

3.1. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerine Türkiye Bankalar Birliği (TBB) resmi internet sitesinde açıklanan Bankalarımız adlı raporlardan ulaşılmıştır. Büyüme değişkeninin verileri ise Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) elde edilmiştir.

2019 yılı itibarıyla Türkiye’de 3’ü kamu sermayeli banka, 9’u özel sermayeli banka, 1’i Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na devredilen banka, 21’i yabancı sermayeli banka olmak üzere toplam 34 mevduat bankası faaliyet göstermektedir.

Veri zarflama analizi aşamasında 15 banka benzer girdi-çıktı ve faaliyet yapısına sahip olmaması, 3 banka pozitif girdi-çıktı değişkenine sahip olmaması nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır. Panel regresyon analizi aşamasında ise 1 banka uç değer sorunu nedeniyle örneklem dışı bırakılmıştır. 1 banka analiz dönemini kapsamadığı için dahil edilmemiştir. Nihai örneklem 14 bankaya ait 2014-2019 yıllarına ait yıllık verileri kapsamıştır.

3.2. Araştırma Modeli ve Değişkenler

İnovasyonun bankaların etkinliğine etkisini tespit edebilmek amacıyla aşağıda Denklem 1 ile gösterilen panel regresyon modeli formüle edilmiştir.

$$Y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \gamma Z_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modelde,

Y_{it} i bankasının t dönemindeki banka etkinliği değişkenini,

X_{it} i bankasının t dönemindeki inovasyon değişkenlerini,

Z_{it} i bankasının t dönemindeki kontrol değişkenlerini,

α sabit terimi,
 β inovasyon değişkenlerinin katsayısını,
 γ kontrol değişkenlerinin katsayısını,
 ε_{it} hata terimini,
 i yatay kesitleri (bankaları),
 t zamanı temsil etmektedir.

Araştırmada banka etkinliği veri zarflama analizi ile ölçülmektedir. Veri zarflama analizi için DEAP paket programı kullanılmıştır. Balcı'ya (2020: 45) dayalı olarak analizlerde personel giderlerinin aktiflere oranı, toplam kredilerin aktiflere oranı, özkaynakların aktiflere oranı ve toplam mevduatın aktiflere oranı girdi değişkenleri olarak belirlenmiştir. Çıktı değişkenleri ise aktif kârlılığı (ROA) ve özkaynak kârlılığı (ROE) olarak belirlenmiştir. Girdi yönelimli Charnes-Cooper-Rhodes (CCR) modeli kullanılarak 2014-2019 dönemini kapsayan 6 yılın her biri için 14 bankanın etkinlik düzeyleri hesaplanmış ve hesaplanan değerler araştırma modelinin bağımlı değişkeni olan Banka Etkinliği (BETK) değişkeni olarak kullanılmıştır.

Modelde bankaların inovasyon düzeylerinin göstergesi olarak iki değişken kullanılmaktadır. Birinci değişken bankaların maddi olmayan duran varlıklarındaki artışlar (BIN1) ve ikinci değişken ise maddi olmayan duran varlıkların duran varlıklara oranıdır (BIN2). Duran varlıklar, araştırma verilerinin toplandığı Bankalarımız raporundaki duran varlık tanımlaması esas alınarak hesaplanmıştır.

Kontrol değişkenleri olarak banka büyüklüğü, banka yaşı ve büyüme değişkenleri seçilmiştir. Banka büyüklüğü (BBYK) aktiflerin doğal logaritması, banka yaşı (BYAS) kuruluş yılından ilgili döneme kadar olan yıl sayısının doğal logaritmasıdır. Büyüme (BYME) değişkeni ise gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYİH) yıllık değişim oranı olarak hesaplanmıştır.

3.3.Tanı Testleri

Regresyon analizinden önce çoklu doğrusallık ve sabit varyans gibi varsayımların test edilmesine yönelik tanı testleri yapılmıştır.

Tablo 2 ve 3'te korelasyon katsayısı ve VIF değerleri üzerinden regresyon analizinin çoklu doğrusallık varsayımı araştırılmaktadır. BYAS değişkeni ile BBYK değişkeni arasındaki korelasyon katsayısı üst sınır olarak kabul edilen 0.80 düzeyinde hesaplanmıştır. Diğer değişkenlerin korelasyon katsayıları mutlak değer itibarıyla üst sınırın altında hesaplanmıştır. Bununla birlikte Tablo 3'te gösterilen VIF değerlerinin 5 olarak kabul edilen üst sınırın altında olmasına dayalı olarak tüm değişkenler regresyon analizi için uygun sayılabilmektedir (Yağcılar ve Kalaycı, 2020: 19).

Çoklu doğrusallık varsayımının ardından, regresyon analizinin sabit varyans varsayımı araştırılmıştır. Değişen varyansın tespiti için yaygın olarak kullanılan Breusch-Pagan testinin sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir. Breusch-Pagan testi için olasılık değeri 0.01'den küçük olduğu için sabit varyans varsayımının geçerli olduğunu kabul eden H_0 hipotezi reddedilir. Buna göre, değişen varyansın mevcut olduğu varsayımı kabul edilmektedir. Yapılan analizlerde değişen varyans sorunu, White'ın kesitsel kovaryans katsayısı yöntemi ile standart hataların düzeltilmesi yoluyla giderilmeye çalışılmıştır.

4.AMPİRİK BULGULAR

4.1.Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1'de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir. 6 yıl için toplam 6 gözleme sahip BYME değişkeni hariç, her bir değişken için 84 gözlem yapılmıştır. BETK değişkeninin örneklem ortalaması 0.789'dur. Bankaların etkinlikleri en düşük 0.053 düzeyi ile en yüksek 1.000 arasında değişmekte olup bu bulgu banka etkinliği ile ilgili daha önceki araştırma bulgularını destekleyici niteliktedir. Başka bir ifade ile bankaların etkinlik düzeylerine yönelik olarak elde edilen bulgular mevcut çalışmanın örneklemindeki banka sayısı ve analiz dönemindeki ufak sayılabilecek farklılıklara rağmen Balcı'nın (2020: 45) çalışmasındaki etkinlik düzeyleri ile örtüşmektedir. Maddi olmayan duran varlık artışını gösteren BIN1 değişkeni için örneklem ortalaması 0.283 olarak, maddi olmayan duran varlıkların duran varlıklara oranını gösteren BIN2 değişkeni için örneklem ortalaması ise 0.052 olarak

hesaplanmıştır. Yıllık maddi olmayan duran varlık artışı en yüksek 4.833 düzeyinde en düşük ise -0.286 düzeyinde gözlenmiştir. Banka büyüklüğünü gösteren BBYK değişkeni için örneklem ortalaması 9.902 ve banka yaşımlı gösteren BYAS değişkeni için örneklem ortalaması 3.830'dur. Son olarak gayrisafi yurtiçi hasılanın yıllık değişimini gösteren BYME değişkeni için örneklem ortalaması 0.039 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	N	Ortalama	Standart Sapma	Maksimum	Minimum
BETK	84	0.789	0.232	1.000	0.053
BIN1	84	0.283	0.576	4.833	-0.286
BIN2	84	0.052	0.042	0.223	0.008
BBYK	84	9.202	1.398	11.157	6.373
BYAS	84	3.830	0.628	5.050	2.833
BYME	6	0.039	0.022	0.074	0.009

Tablo 2. Korelasyon Matrisi

DEĞİŞKEN	BETK	BBYK	BYAS	BYME	BIN1	BIN2
BETK	1.000					
BBYK	0.463	1.000				
BYAS	0.401	0.803	1.000			
BYME	-0.114	-0.663	-0.024	1.000		
BIN1	0.141	-0.090	0.026	-0.100	1.000	
BIN2	-0.200	-0.035	-0.020	-0.055	0.005	1.000

Tablo 3. Çoklu Doğrusallık VIF Sonucu

DEĞİŞKEN	VIF	1/VIF
BBYK	2.95	0.339
BYAS	2.91	0.344
BYME	1.02	0.976
BIN1	1.05	0.952
BIN2	1.00	0.995
Ortalama VIF	1.79	

Tablo 4. Değişen Varyans Testi

Değişen varyans için Breusch-Pagan / Cook-Weisberg testi
H ₀ : Sabit Varyans
Değişkenler: Banka Etkinliği (BETK) Modelinin Değerleri
Ki-kare (1) = 13.46
Olasılık > Ki-kare = 0.0002

4.2. Regresyon Sonuçları

Tanı testleri başlığı altında açıklanmaya çalışılan regresyon analizinin çoklu doğrusallık ve sabit varyans gibi temel varsayımlarının sağlanamaması nedeniyle ortaya çıkabilecek hatalı sonuçların önüne geçebilmek amacıyla nihai analizler yapılırken White'ın kesitsel kovaryans katsayısı yöntemi ile standart hatalar düzeltilmiştir.

Ayrıca klasik (havuzlanmış-pooled) modele karşılık sabit etkilerin varlığını araştırmak amacıyla F testi uygulanmıştır. Sabit etkilerle gerçekleştirilen çözümün ardından elde edilen F testinin istatistik değeri 1.96, olasılık değeri ise 0.039 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu bulgudan birim etkilerin sifıra eşit olduğu H₀ hipotezinin reddedilmesi gerektiği, birim etkilerin var olduğu, klasik modelin uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Benzer bir yaklaşımla, araştırma modelinin sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modelinden hangisi ile analiz edilmesinin uygun olduğuna karar verebilmek amacıyla Hausman testi uygulanmıştır. Tesadüfi etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiğini savunan H₀ hipotezine karşılık sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiğini savunan alternatif hipotezin test edilmesi sonucunda

ki-kare değeri 12.64 ve olasılık değeri ise 0.027 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu çerçevesinde %5 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedilmesi ve sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiği söylenebilir. Söz konusu sonuçlara dayanarak nihai analizlerde sabit etkiler regresyon modeli kullanılmıştır.

Tablo 5'te sabit etkiler regresyon modelinin analiz bulguları gösterilmektedir. Buna göre modelin düzeltilmiş R^2 değeri 0.35 düzeyinde hesaplanmıştır. Başka bir ifade ile modelin açıklama gücü %35 düzeyindedir. F-istatistiği 3.44 olarak hesaplanan modelin %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 5. BETK Modeli Sabit Etkiler Regresyon Sonuçları

Sabit Etkiler Modeli		
Değişkenler	Katsayı	T-İstatistiği
BIN1	0.007	0.302
BIN2	0.366	0.423
BBYK	-0.108	-1.738***
BYAS	1.255	2.432**
BYME	-0.750	-0.512
SABİT	-3.013	-1.388
Düzeltilmiş R^2	0.35	
F-İstatistiği	3.44*	
Durbin-Watson	1.89	

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. White'ın kesitsel kovaryans katsayısı yöntemi ile standart hatalar düzeltilmiştir.

Bulgulara göre, BIN1 değişkeninin katsayısı 0.007, BIN2 değişkeninin katsayısı ise 0.366 olarak hesaplanmıştır. Bankaların inovasyon değişkeni olarak değerlendirilen maddi olmayan duran varlıklardaki artışların (BIN1) banka etkinliğini açıklama gücü istatistiksel olarak anlamlılık göstermemektedir. İkinci inovasyon değişkeni için de sonuçlar benzer niteliktedir. Başka bir ifade ile maddi olmayan duran varlıkların duran varlıklara oranı (BIN2) ile ölçülen inovasyon değişkeninin banka etkinliğini açıklama gücüne ilişkin olarak da istatistiksel bir kanıtı rastlanmamıştır.

Diğer taraftan, modeldeki sabit terimin katsayısı -3.013 olarak hesaplanmıştır. Kontrol değişkenleri olarak kullanılan banka büyüklüğü değişkeninin (BBYK) katsayısı -0.108, banka yaşı değişkeninin (BYAS) katsayısı 1.255 ve büyüme değişkeninin (BYME) katsayısı -0.750 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, ilk iki kontrol değişkeninin katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. BBYK değişkeni %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı iken BYAS değişkeni %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Modele göre banka etkinliğindeki değişimleri açıklamada, banka yaşı ve banka büyüklüğü değişkenlerinin önem taşıdığı söylenebilir. BYME değişkeni ise, diğer iki kontrol değişkeninin aksine istatistiksel olarak anlamlı değildir.

SONUÇ

Coronavirüs hastalığının tüm dünyada hızla yayılmasıyla başlayan ve aylarca süren kriz döneminden uzaklaşıldıkça finansal sistemlerle ilgili sorunlara tekrar dönüldüğü ve hatta pandemi öncesinde çözüm bekleyen finansal sorunlara sağlık krizinde yaşanan sorunlar gibi yenilerinin de eklendiği söylenebilir. Bu kapsamda, finansal sistemlerin etkinsizliklerini çok yönlü ele almanın ve daha kapsamlı bir bakış açısı geliştirmenin önemi giderek artmaktadır.

Finansal sistemin en önemli alt sistemini oluşturan bankacılık sistemi için de gerekliliği artan böyle bir etkinlik yaklaşımını uygulamaya yerleştirmek için kullanılabilecek en önemli araçlardan biri olması bakımından inovasyon büyük önem taşımaktadır. Yenileşim olarak da ifade edilebilen inovasyon hem etkinsizlikleri tespit etmeyi kolaylaştırması hem de sadece etkinsizlikleri gidermekle kalmayıp aynı zamanda yeni hizmet ve yeni süreçlerle katma değerli bir biçimde verimliliğe dönüştürmesi bakımından cazip bir yaklaşım niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada, Türkiye Bankalar Birliği'nden sağlanan 14 mevduat bankasına ait 6 yıllık finansal verilere dayalı olarak bankaların inovasyon düzeylerinin banka etkinlikleri ile ilişkili olup olmadığı analiz edilmiştir. Başka bir ifade ile banka etkinliğindeki değişimlerin inovasyon değişkeni tarafından açıklanıp açıklanmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Örneklemdaki bankaların etkinliklerini ölçmek için veri zarflama analizi kullanılmıştır. Personel giderlerinin aktiflere oranı, toplam kredilerin aktiflere oranı, özkaynakların aktiflere oranı ve toplam

mevduatın aktiflere oranı olarak belirlenen dört girdi değişkeni, ROA ve ROE olarak belirlenen iki çıktı değişkeni ile girdi yönelimli CCR modeli kullanılarak bankaların etkinlik skorları tahmin edilmiştir.

Sonraki aşamada, inovasyonun bankaların etkinliğine etkisini tespit edebilmek amacıyla panel veri regresyon analizi yapılmıştır. Kurulan regresyon modelinde, veri zarflama analizi ile hesaplanan etkinlik düzeyleri bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Maddi olmayan duran varlık artışları ile maddi olmayan duran varlıkların duran varlıklara oranı inovasyon değişkenleri; banka yaşı, banka büyüklüğü ve büyüme ise kontrol değişkenleri olarak kullanılmış ve sabit etkiler regresyon analizi yapılmıştır. Analizler sonucunda, inovasyon değişkenlerinin banka etkinliği ile ilişkisine yönelik bir bulguya rastlanmamıştır. Bununla birlikte yüzde otuz beş düzeyinde açıklama gücüne sahip olan araştırma modeli, banka yaşının ve büyüklüğünün banka etkinliğindeki değişimleri açıklamada istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir.

Çalışmanın literatüre iki şekilde katkı sağladığı söylenebilir. Öncelikle bankaların etkinlik düzeylerini ölçerek literatürdeki araştırmaları devam ettirmekte ve literatüre güncel bulgular ilave etmektedir. Çalışmanın literatüre ikinci katkısı olarak inovasyonun banka etkinliğini açıklama gücünün detaylı bir biçimde analiz edilmesi gösterilebilir. Bununla birlikte inovasyon göstergesinin belirlenmesinde bankaların kendi araştırma ve geliştirme faaliyetlerine dayanan bir ölçüm yaklaşımı izlenmiştir. Dolayısıyla gelecekteki araştırmalarda, bankaların fintech kuruluşları ile iş birliği yoluyla veya bankaların teknoloji şirketleri kurmak yoluyla inovasyon yapmaları gibi banka dışı inovasyon göstergeleri ile analizler tekrarlanabilir. Diğer taraftan, maddi olmayan duran varlık yatırımları gibi finansal veriler dışında, bankaların otomatik vezne (ATM) sayıları, internet bankacılığı işlemleri, mobil bankacılık işlemleri gibi inovatif faaliyetlerini dikkate alan inovasyon değişkenleriyle analizler geliştirilebilir. Ayrıca söz konusu ölçülerin bir kısmını veya tamamını dikkate alan bir inovasyon ölçeği oluşturularak bankaların inovasyon düzeyleri daha kapsamlı bir biçimde ele alınabilir. Son olarak, inovasyon değişkeni parametrik olmayan veri zarflama modeline veya parametrik stokastik sınır tabanlı modele dahil edilerek banka etkinliği ve inovasyon ilişkisi analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akhisar, İ., Tunay, K. B. ve Tunay, N. (2015). The Effects of Innovations on Bank Performance: The Case of Electronic Banking Services. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195(2015), 369-375. [10.1016/j.sbspro.2015.06.336](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.336)
- Altunöz, U. (2019). Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Etkinliğinin Bulanık Veri Zarflama Analizi (BVZA) ile Tahmini. *SADAB 4th International Social Research and Behavioral Sciences Symposium* (ss. 796-814), Antalya, 19-22 Ekim 2019.
- Aygen, S. (2006). *İşletmelerde Yenilik Yönetimi Sürecinde Örgüt Yapılarında ve Hizmet Tasarımlarında Yaşanan Dönüşümler: Antalya İli Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Ampirik Bir Araştırma ve Hizmet Tasarımı Önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Balcı, E. (2020). *Bankacılıkta Veri Zarflama Analizi ve Malmquist Endeksi Yaklaşımı ile Etkinlik ve Verimlilik Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Bektaş, H. (2013). Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik Analizi. *Sosyoekonomi*, 1, 277-294.
- Belke, A., Haskamp, U. ve Setzer, R. (2016). Regional Bank Efficiency and Its Effect on Regional Growth in “Normal” and “Bad” Times. *Economic Modelling*, 58(November), 413-426. <http://dx.doi.org/10.1016/j.econmod.2015.12.020>
- Beridze, J. ve Anbar, A. (2019). Gürcistan Bankacılık Sektöründe Etkinlik Analizi: Veri Zarflama Analizi Uygulaması. *Business and Management Studies: An International Journal*, 7(2), 1076-1096. <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i2.1127>
- Bolat, İ. ve Metin, M. (2019). Türkiye’deki Katılım Bankalarının Finansal Etkinliklerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(31), 349-380. <https://dx.doi.org/10.14520/adyusbd.497871>
- Bossone B. ve Lee, J. K. (2004). In Finance, Size Matters: The "Systemic Scale Economies" Hypothesis. *MF Staff Papers*, 51(1), 19-46. <https://www.jstor.org/stable/30035861> .38 on Fri, 01 Apr 2
- Cava, P. B., Salgada, A. P. J. ve Branco, A. M. F. (2016). Evaluation of Bank Efficiency In Brazil: A DEA Approach. *RAM, Revista de Administração Mackenzie*, 17(4), 62-84. <https://doi.org/10.1590/1678-69712016/administracao.v17n4p61-83>
- Çarıkcı, O. ve Akbulut, F. (2020). Türk Bankacılık Sektörünün Veri Zarflama Analizi ile Etkinliğinin Ölçülmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 215-226. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.838>

- Esmer, Y., Ulusoy, T. ve Dayı, F. (2020). Innovation in Participation Banks: a Review on Turkey. *Turkish Studies – Economy*, 15(1), 167-184. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.37827>
- Gaganis, C. İ., Liakadi, A., Doumpos, M. ve Zopounidis, C. (2009). Estimating and Analyzing the Efficiency and Productivity of Bank Branches Evidence from Greece. *Managerial Finance*, 35(2), 202-218. 10.1108/03074350910923518
- Hasan, I., Koetter, M. ve Wedow, M. (2009). Regional Growth and Finance in Europe: Is There a Quality Effect of Bank Efficiency? *Journal of Banking & Finance*, 33, 1446–1453. 10.1016/j.jbankfin.2009.02.018
- İsgenderov, R. (2021). *Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Performans Analizi: Veri Zarflama Yöntemi Uygulaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Manisa.
- Kaya, T. (2015). *Çok Amaçlı Dinamik Etkinlik Ölçümü ve Etkinliğe Etki Eden Faktörler: ÇA-DVZA Modeli ve Türkiye Bankacılık Sektörü Uygulaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Khan, M. A. ve Tariq, Y. B. (2017). The Impact of Corporate Governance on the Technical Efficiency of Banks in Pakistan. *The IUP Journal of Corporate Governance*, 16(4), 7-30.
- Kulaksızoğlu, E. Ş. (2010). *Veri Zarflama Analizi ve Çapraz Etkinlik*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Lotto, J. (2019). Evaluation of Factors Influencing Bank Operating Efficiency in Tanzanian Banking Sector. *Cogent Economics & Finance*, 7(1), 1-14. 10.1080/23322039.2019.1664192
- Minh, N. K., Long, G. T. ve Hung, N. V. (2013). Efficiency and Super-Efficiency of Commercial Banks in Vietnam: Performances and Determinants. *Asia-Pacific Journal of Operational Research*, 30(1), 1250047 (19 pages). 10.1142/S0217595912500479
- Ngo, T. ve Le, T. (2019). Capital Market Development and Bank Efficiency: A Cross-Country Analysis. *International Journal of Managerial Finance*, 15(4), 478-491. 10.1108/IJMF-02-2018-0048
- Nkem, I. S. ve Akujinma, A. F. (2017). Financial Innovation and Efficiency on the Banking Sub-sector: The Case of Deposit Money Banks and Selected Instruments of Electronic Banking (2006 - 2014). *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 2(1), 1-12. 10.9734/AJEBA/2017/29981
- Novak, M. ve Hsu, S. Y. (2020). Efficiency of Banks in Croatia. *Economic Insights – Trends and Challenges*, 9(4), 25-33. Accessed 8 Apr. 2022. https://upg-bulletin-se.ro/wp-content/uploads/2020/12/3.Novak_Hsu.pdf
- Öksüzkaya, M. ve Atan, M. (2017). Türk Bankacılık Sektörünün Etkinliğinin Bulanık Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 18, 355-378.
- Özbeş, N. ve Akan, Y. (2021). Türkiye’deki Mevduat Bankaları Üzerine VZA Araştırma Yöntemi ile Etkinlik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(4), 1641-1658.
- Özdağoğlu, A., Yakut, E. ve Bahar, S. (2017). Performance Evaluation of Turkish Banking Sector with Data Envelopment Analysis Using Entropic Weights. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-28. 10.24889/ifede.320037
- Özdemir A. ve Demireli, E. (2013). Ağırlık Kısıtlı Veri Zarflama Analizi ile Mevduat Bankalarının Etkinlik Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 215-238. <http://dx.doi.org/10.11122/ijmeh.2013.9.19.473>
- Özel, N. G., Şahin, İ. E. ve Göral, R. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Verimlilik Analizinin Veri Zarflama Yöntemi ile İncelenmesi: 2013- 2015 Dönemi Uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(30. Yıl Özel Sayısı), 85-100.
- Pham, T. P., Popesko, B., Quddus, A. ve Nguyen, N. T. K. (2021). Innovation and Bank Efficiency in Vietnam and Pakistan. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration*, 29(2), 1184. <https://doi.org/10.46585/sp29021184>
- Prakash, N., Singh, S. ve Sharma, S. (2021). Technological Diffusion, Banking Efficiency and Solow’s Paradox: A Frontier-Based Parametric and Non-Parametric Analysis. *Structural Change and Economic Dynamics*, 58, 534-551.
- Rashid, H. U., Zobair, A. M., Chowdhury, A. I. ve Islam, A. (2020). Corporate Governance and Banks’ Productivity: Evidence from the Banking Industry in Bangladesh. *Business Research*, 13, 615-637. <https://doi.org/10.1007/s40685-020-00109-x>
- Roberts, P. W. ve Amit, R. (2003). The Dynamics of Innovative Activity and Competitive Advantage: The Case of Australian Retail Banking, 1981 to 1995. *Organization Science*, 14(2), 107-122. <http://www.jstor.org/stable/4135154>. Accessed 3 Apr. 2022.
- Salim, R., Arjomandi, A. ve Seufert, J. H. (2016). Does Corporate Governance Affect Australian Banks’ Performance? *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 43, 113-125. <http://dx.doi.org/10.1016/j.intfin.2016.04.006>
- Samad, A. (2021). Global Financial Crisis and Islamic Bank Efficiency: Are Efficiencies Stable or Impacted? Evidence from Malaysian Islamic Banks. *Journal of Accounting and Finance*, 21(2), 96-111. <https://doi.org/10.33423/jaf.v21i2.4240>

- Sang, N. M. (2022). Impact of the Covid-19 Pandemic on Bank Efficiency in Vietnam. *Banks and Bank Systems*, 17(1): 13-23. doi:10.21511/bbs.17(1).2022.02
- Şahin, F. ve Özdemir, D. (2020). Ticari Bankaların Etkinliklerinin VZA ve Malmquist TFV Endeksi ile İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(4), 1559-1580. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.775609>
- Scott, S. V., Reenen, J. V. ve Zachariadis, M. (2017). The Long-Term Effect of Digital Innovation on Bank Performance: An Empirical Study of SWIFT Adoption in Financial Services. *Research Policy*, 46(5), 984-1004. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2017.03.010>
- Soba, M., Erem, I. ve Ceylan, F. (2016). The Impact of Corporate Governance Practices on Bank Efficiency: A Case of Turkey. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(25), 305-322.
- Thaker, K., Charles, V., Pant, A. ve Gherman, T. (2021). A DEA and Random Forest Regression Approach to Studying Bank Efficiency and Corporate Governance. *Journal of the Operational Research Society*, 1-20. DOI: 10.1080/01605682.2021.1907239
- Uçar, F. (2019). *Türkiye'deki Bankaların Etkinlik Analizi VZA ve AHP Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas.
- Yağcılar, G. G. ve Kalaycı, Ş. (2020). Türk Bankacılık Sektöründe Net Faiz Marjının Mikro-Belirleyicileri: Küresel Mali Krizin Etkileri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 7-34.
- Yay, T., Gürkan Yay G. ve Yılmaz, E. (2004). Finansal Krizler, Finansal Regülasyon ve Türkiye. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 30, 101-130.
- Yeh, L. T., Chang, D. S. ve Li, H. M. (2022). Developing a Network Data Envelopment Analysis Model to Measure the Efficiency of Banking with the Governance, Innovation, and Operations. *Managerial and Decision Economics*, 1–12. <https://doi.org/10.1002/mde.3568>
- Yetiz, F. ve Ergin Ünal, A. (2018). Finansal Yeniliklerin Gelişimi ve Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 117-135. [iibfdkastamonu.457118](https://doi.org/10.1501/ibfdk20180040000)
- Yılmaz, A. (2019). *Türk Bankacılık Endüstrisinde Etkinlik ve Verimlilik Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Zouari, G. ve Abdelmalek, I. (2020). Financial Innovation, Risk Management, and Bank Performance. *Copernican Journal of Finance&Accounting*, 9(1), 77–100. <http://dx.doi.org/10.12775/CJFA.2020.004>
- Zouari-Hadji, R. (2021). Financial Innovation Characteristics and Banking Performance: The Mediating Effect of Risk Management. *International Journal of Finance&Economics*, 1-14. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2471>

Gönderiliş Tarihi: 29/05/2022
Kabul Tarihi: 16/06/2022
ORCID 0000-0001-7298-0552

İÇ DENETÇİLER ÖZELİNDE GÜÇ, POLİTİKA VE POLİTİK DAVRANIŞ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Nazmiye Ülkü PEKKAN¹

ÖZ

Örgütler, kaynakların daha etkili, ekonomik ve verimli kullanılması çerçevesinde çeşitli güç mücadelelerinin yaşandığı, taktik ve stratejilerin uygulandığı politik oluşumlardır. Bu sebeple kaynak verimliliği açısından düşünüldüğünde örgütün amaç ve hedeflerine ulaşmasında güç ve güçle ilişkili durumların nasıl ve ne şekilde kullanıldığı elzem olmaktadır. Özellikle yetkiye sahip olanların gücü ve güçle ilişkilendirilen durumları, mevzuata uygun biçimde kamu yararını gözeterek idarelerin amaç ve hedeflerine ulaşmak amacıyla kullanması bireysel, örgütsel ve toplumsal açıdan olumlu etkiler yaratacaktır. Yönetim süreçlerinin denetimi açısından da bu hususun önem arz ettiği düşünülmekte olup, tarafsız ve bağımsız denetim organlarının varlığı ile etkin bir yönetimin işlerlik kazanacağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, iç denetim süreçleri kapsamında iç denetçilere açık uçlu sorular yöneltilmiş ve iç denetçilerin güç, politika ve politik davranışlar hakkındaki görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, iç denetçilerin güç kullanımı esasında kendi çıkarlarına hizmet eden yaklaşımlardan kaçındıkları; iç denetçiler özelinde politik davranışın kısmi bir durum taşıdığı; ancak iç denetçilerin bağlı oldukları üst yöneticiler açısından politik davranışın öne çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güç, Politika, Politik Davranış, İç Denetçi.

Jel Kodu: M10-M12-M38

AN EVALUATION ON THE PHENOMENON OF POWER, POLICY AND POLITICAL BEHAVIOR SPECIAL TO INTERNAL AUDITORS

ABSTRACT

Organizations are political formations in which various power struggles are experienced and tactics and strategies are applied within the framework of more effective, economical and efficient use of resources. For his reason, in terms of resource efficiency, it is essential how and how power and power-related situations are used to achieve goals and objectives. In particular, the use of the power of those who have authority in order to achieve the goals and objectives of the administrations by taking into account the public interest in accordance with the legislation will create positive effects in terms of individual, organizational and social aspects. It is thought that this issue is also important in terms of supervision of management processes. Based on this idea, it is evaluated that an effective management will be operational with the presence of impartial and independent audit organs. Ultimately, the aim of this study was to ask open-ended questions to internal auditors within the scope of internal audit processes and to determine their views on power, policy and political behaviors. As a result of the study, it was found that internal auditors avoided approaches that served their interests on the basis of the use of force and that political behavior in the case of internal auditors was partial; however, it was determined that political behavior came to the fore in terms of the senior managers to whom the internal auditors were affiliated.

Keywords: Power, Policy, Political Behavior, Internal Auditor.

Jel Codes: M10-M12-M38

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, nazmiyepakkan@tarsus.edu.tr

1.GİRİŞ

Sürekli değişen ve gelişen koşullar içerisinde, örgütlerin politika oluşturma sürecinde doğru ve etkili kararlar alabilmesi için, karar alma biçimleri ve mekanizmalarının etkinleştirilmesine yönelik ortaya koydukları çabalar giderek daha elzem hale gelmektedir. Bu çabaları etkileyen ve yönlendiren en önemli öğelerden birisi geçmişten günümüze kadar hiç şüphesiz güç ve güçle ilişkilendirilen kavramların kullanımı olmuştur.

Güç kavramı, insanlık tarihi boyunca var olan eski bir kavram olmakla birlikte özellikle örgütlerdeki yaygın kullanımı ile bilinmektedir. Esasen güç, örgütlerin işlerlik kazanmalarındaki en önemli faktördür. Çalışma yaşamının dinamikleri farklı hedeflerin gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Bu hedeflere ulaşmaksa kıt kaynakların akılcı bir biçimde kullanılması ile mümkün olabilmektedir. Kaynakların verimli, etkili ve etkin kullanımı rekabeti beraberinde getirmekte; bu rekabet de güç ve güçle ilişkili olguların birey, örgüt ve toplum üzerindeki yansımaları doğrudan etkilemektedir. Özellikle yönetim alanında yapılan pek çok çalışma (Landells ve Albrecht, 2013; Çalışkur, 2016; Ulus ve Kanbur, 2020; O'Reilly ve Pfeffer, 2021) güç ve güçle ilişkili kavramların kullanımının hem bireysel hem de örgütsel çıktılar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Gücün ve güçle doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkan etkileme davranışlarının doğru anlaşılması ve yönetim uygulamalarında etkili bir şekilde kullanılması adaletli ve eşitlikçi bir iklimin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Gücü elinde bulunduranlar, yönetsel ilişkilerde gücün dengeli dağılmasını sağlamakla yükümlüdür. Söz konusu bu sorumluluk ilişkilerde kullanılan güç kaynakları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla hangi güç kaynağının nerede ve ne şekilde kullanılması gerekliliğinin iyi bir şekilde tahlil edilmesi mühim bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma, yönetimde sıkça tartışılan kavramlardan olan güç, politika ve politik davranışa yönelik algıları kamu sektöründe görev yapan ve yeni yönetim anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan iç denetçilik mesleği özelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle yönetim literatüründe güç ve güçle ilişkilendirilen kavramlara yönelik yapılan çalışmaların kısıtlı olması, bu alandaki önemli bir boşluğa dikkat çekmektedir. İlgili çalışma ise bu boşluğu doldurma amacını taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmanın sorunsalı güç, politika ve politik davranışa yönelik algıların kamu sektöründeki yansımalarını iç denetçiler özelinde tespit etmek üzerinedir. Aynı zamanda çalışmanın örneklemini oluşturan iç denetçiler özelinde güç, politika ve politik davranışlar, mevzuattan kaynaklanan yetkilerin uygulanması neticesinde ortaya çıktığından, araştırma kapsamında iç denetçilik mesleğine dair anılan yetkilerin ilgili mevzuat özelinde irdelenmesine de gayret gösterilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Güç ve Güç Mesafesi

Güç, başlangıçta sosyolojik bir kavram olarak ortaya atılmış ve genellikle ulusların eylemlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Ne var ki zaman içerisinde gücün, duygu, tutum ve güdülere dayandığı gerçeği ile karşılaşmak, ilgilerin psikoloji bilimine doğru kaymasına sebebiyet vermiştir. Psikolojik manada güç, başka insanlar üzerinde etki yaratarak onlara tesir etme ve onların davranışlarını değiştirme yetisi olarak açıklanmaktadır. İnsan, sosyal bir sistem içerisinde başkaları ile kurduğu ve geliştirdiği bağlarla var olmaktadır. Bu durumda birey, başkaları üzerinde etkisi olduğuna ve başkaları tarafından tanınıp kabul gördüğüne dair inanç geliştirmektedir (May, 2019: 110). Dolayısıyla bu yaklaşım insanların yaşam içerisinde karşılaştıkları durumlara hükmetme, olayları/durumları/insanları tesiri altına alma ve onlar üzerinde egemenlik kurma çabalarını anlaşılır kılmaktadır (Adler, 2019: 15).

Güç, bir olgu olarak ele alındığında gücün bireysel ve örgütsel açıdan inceleme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere örgüt, elinde bulundurduğu kaynakları bireyler aracılığıyla etkili ve verimli bir biçimde kullanmak üzere bir araya gelmiş sosyal sistemlerdir. Söz konusu kaynakların kıt olma durumu farklı amaçlar özelinde hareket eden örgüt içerisindeki bireyler arasında rekabet ve çatışmalar yaratmaktadır. Bu rekabet ortamı örgüt içi davranışların oluşmasında ve örgüte hizmet edecek amaçlar doğrultusunda kullanılmak üzere güç olgusunu gündeme getirmektedir. Çünkü örgütün hayatını idame ettirebilmesi güç ilişkilerinin örgüt içerisinde iyi yönetilmesine bağlı olacaktır. Bu kapsamda düşünüldüğünde, güç ve gücün kullanımının örgütler özelinde karmaşık bir olgu olduğunu söylemek mümkündür (Alkan ve Erdem, 2019: 406; Wilson, 1995: 101). Ancak güç, pek çok değişkenden etkilenmesi ve aynı zamanda pek çok örgütsel değişkeni etkilemesi bakımından da yönetsel anlamda

araştırmacı ve uygulamacılar tarafından üzerinde anlama çabası olunan bir kavramdır. Gücün kimde olduğu, nasıl kullanıldığı, ilişkilere ve örgüt yapısına nasıl yansıdığı gibi durumlar bu bakımdan önem arz etmektedir.

Geçmişten günümüze kadar geçen tarihsel süreç içerisinde sosyal, siyasal, toplumsal, ekonomik ve yönetsel pek çok mekanizmanın arkasında güç olgusunun yattığı bilinmektedir (Solmaz ve Serinkan, 2020: 3). Özellikle sosyal bilimler alanında araştırmacılar tarafından, güç olgusunun anlaşılmasının ve açıklanmasının zorluğuna dikkat çekildiği görülmektedir (Pfeffer, 1982; Perrow 1970). Güç ile ilgili Dahl'ın (1957) yapmış olduğu tanım, anılan kavramı sade bir dille ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir. Dahl (1957: 203) gücü, B'nin aksini yapmayacağı bir şeyi yaptırabilme konusunda A'nın bir etkiye sahip olması şeklinde ifade etmektedir. Söz konusu bu etkinin yaratılmasında ise ikna etme yeteneği yatmaktadır (Preffer, 1992: 30). Bu bakımdan güç, başkası üzerinde yaratılan etki ile tutum ve davranışları istenilen yönde değiştirme potansiyeli olarak tanımlanmaktadır (Greenberg ve Baron, 1993: 401). Gücün en önemli özelliği olan bağımlılık fonksiyonu da burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü gücü elinde bulunduranın etki alanı gücü algılayanın bağımlılığı ile yakın ilişkili olarak artmaktadır. Bağımlılık ilişkisinin artması gücün etki alanını da ilişkinin derecesine göre genişletmektedir (Robbins, 2012: 420). Sargut (2019: 1), bu bağımlılık ilişkisini “güçlü kişi” ya da “güçlü aktör” olarak kişisel özelliklerle sınırlandırmanın ötesinde gücün, ortam ve dâhil olunan grupla da yakından ilgisi olduğuna dikkat çekerek güç konusunu kapsayıcı bir boyuta taşımaktadır.

Güç olgusunun anlaşılmasında güç ile derin bir ilişki içerisinde olan kavramların bilinmesi önemli bir yere sahiptir. Genel kanıya göre otorite, politika, etkileme ve iktidar güçle yakından ilişkilendirilen kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Çalışkur, 2016: 32).

Otorite, meşrulaştırılmış bir egemenlik olarak ifade edilmektedir (Weber, 1978: 53). Weber'e göre otorite, hâkimiyetin yasallaştırılmış bir hali olarak gücün özel bir türüdür ve varlığı bir grubun mevcudiyetine dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle otorite, bir grup içerisinde önceden belirlenmiş bir takım kural ve normlara dayanarak beklenen ve kabul edilen bir güçtür (Polama, 1993: 83; Sennett, 2011: 28).

Politika, başkalarını etkilemek için gücün kullanılma şekli olarak tanımlanmaktadır (Tuschman, 2013). Bu açıdan bakıldığında her örgütün bir politik yapı üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür. Çünkü örgüt içerisinde güç ve etkilemeye yönelik sergilenen her şey esasında bir politik davranıştır (Gandz ve Murray, 1980: 239; Koçel, 1998: 388).

Etkileme, gücün kullanılma sürecinde yararlanılan bir eylemdir. Etkileme sayesinde birey, karşısındaki kişi ya da grup üzerinde bir kontrol elde etmektedir (Çalışkur, 2016: 33).

İktidar, bir kişinin iradesinin diğer kişinin iradesinden üstün olması durumu olarak tanımlanmaktadır (Sennett, 2011: 172). İktidarı elinde bulunduran kişi kaynaklarına dayalı olarak sergilediği güç eyleminin farkındadır. Söz konusu kaynaklara dayalı olarak başkaları üzerinde sosyal etki yaratmaktadır (Çalışkur, 2016: 34).

Güç kaynakları, bireye başkalarının davranışlarını etkileme ve değiştirme yeteneği veren kaynaklar olarak bilinmektedir (Ansari ve Kapoor, 1987: 41). Örgüt içerisinde kullanılan güç kaynaklarının neler olduğu konusunda literatürde bir fikir birliği bulunmamakla beraber, oldukça geniş bir sınıflandırmanın mevcut olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda en çok kabul görenlerden biri hiç kuşkusuz French ve Raven (1959) tarafından yapılan sınıflandırmadır. Söz konusu sınıflandırma kapsamında bireyin diğeri ya da diğerleri üzerindeki etki gücü zorlayıcı güç, ödüllendirme gücü, meşru (yasal) güç, uzmanlık gücü, referans (karizmatik/ilgi) gücü ve bilgi gücü olmak üzere altı temelden dayanmaktadır.

Zorlayıcı güç, bir kişinin diğeri kişi üzerinde korku ve baskıyla etki yaratmasıdır. Ödüllendirme gücü, zorlayıcı gücün tersine, kişinin diğeri/diğerleri üzerinde istendik davranışları sergilemesi neticesinde yetkisine dayalı olarak sunacağı ödüller yoluyla etki yaratmasıdır. Meşru (yasal) güç, kişinin örgüt içerisinde kendisine hali hazırda tanınmış olan resmi pozisyonundan elde ettiği güçtür. Uzmanlık gücü, ast-üst ilişkisinde üst olarak gücü elinde bulunduran kişinin belli bir alanda dikkate değer bir yeteneğe, bilgiye ya da uzmanlığa sahip olduğuna dair astın algısına dayalı olarak ortaya çıkan bir güçtür. Referans (karizmatik/ilgi) gücü, kişinin diğeri tarafından beğenilen, saygı duyulan ve sıklıkla

özenilen ve taklit edilen çoğunlukla da kişilik özelliklerine dayanan güçtür. Bilgi gücü ise, astın algısına dayalı olarak diğerinin (üst konumundaki kişi) dünya görüşü, kültür ve görgü gibi özelliklerinin kendisinden daha bilgili olduğunu fark etmesi ile oluşan güçtür (French ve Raven, 1959: 321; Raven, 1999: 165).

Güç kaynaklarının kullanımı ve gücün alanı, ilişkiye konu olan her iki tarafın (ast-üst) algısı çerçevesinde şekillenmektedir. Bu da gücün karşılıklı ilişkisel bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu karşılıklı bu süreçte kaynağına ve türüne bakılmaksızın kullanılan gücün taraflar arasında bir mesafe oluşturduğu bilinmektedir. Hofstede (1980) bunu “güç mesafesi” olarak ele almış ve anılan mesafenin ortamın özelliğine göre şekillenerek zaman içerisinde birey, grup, örgüt ve çeşitli sosyal düzeyler tarafından kabul edilen davranışlar halini aldığına dikkat çekmiştir. Uzun ve Tamimi (2007: 9) güç mesafesini, bir örgüte bağlı olarak görev yapan bireyler tarafından sorumluluk, inisiyatif ve bağımsızlığı kullanabilme derecesi olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında gücü elinde bulunduranların güç ve hakimiyet alanlarını genişletmek maksadıyla sorumluluk, inisiyatif ve bağımsızlığı karar alma süreçleri açısından eşit olmayan bir şekilde dağıtılmaları, güç mesafesini artırmaktadır. Bu çerçevede güç mesafesinin grup üyeleri arasında nasıl dağıldığının algılanma derecesinin grup üyelerinin söz konusu konu ile ilgili duygu, düşünce ve davranış eğilimleri kapsamında farklılaştığı göz önünde bulundurulmalıdır (Sığırı ve Tıgılı, 2006: 330). Burada altı çizilmesi gereken nokta, eşitsizlik algısının hiyerarşi bakımından üstte olanlar tarafından değil, aksine altta olanlar tarafından belirlenmiş ve kabul edilmiş olmasıdır (Baltaş, 2010: 15).

Güç mesafesinin yüksek olması karar alma mekanizmalarındaki otokratik yapıya işaret etmektedir (Khatri, 2009: 2). Böylesi yapılar içerisinde gerçekleştirilen iş ve işlemler sınırlı takdir yetkisine sebebiyet vermektedir (Ghosh, 2011: 89). Özellikle Türkiye’de ki yaygın kültürün yüksek güç mesafesine sahip olması ast-üst arasındaki algı ve iletişim biçimini şekillendirmekte, bu da “hedef odaklı yönetim” anlayışını benimsemeyi zorlaştırmakta ve verimliliği etkilemektedir (Baltaş, 2010: 20).

2.2. Politika ve Politik Davranış

Politika, hayatın bir parçası olmakla birlikte örgütsel açıdan açıklanması zor bir olgu olarak karşımıza çıkmakta ve en basit manada güç ilişkilerinin bir türü olarak ifade bulmaktadır (Vigoda-Gadot ve Talmud, 2010: 2830). İnsanların bir araya gelerek hedef ve amaç birlikteliği yaptığı sosyal sistemler olan örgütler, güç ilişkilerinin en yoğun görüldüğü yerler olması bakımından politik oluşumlardır. Bu sebeple de örgütleri politik bir oluşum olarak ele alan bakış açısının insan davranışlarını anlama ve açıklama bakımından önemli olduğu düşünülmektedir (Mintzberg, 1989: 237).

Örgütsel politika, insanların birbirleri üzerindeki etkileme taktiklerine ve güç mücadelelerine dolaylı ya da doğrudan katılımı ile karakterize edilen ve bu sebeple de kişilerarası ilişkileri temsil eden eşsiz bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Ferris vd., 1996: 234). Kacmar ve Ferris (1991: 203) örgütsel politikaya ilişkin görüşlerini, örgüt içerisindeki bireylerin olumlu çıktıları güvence altına almayı veya diğer bir deyişle, bu faaliyetlerden elde edilen faydayı en üst düzeye çıkarmayı ve istenmeyen olumsuz sonuçlardan kaçınmayı içeren bir dizi önerme ile ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle örgütsel politika, örgüt içerisindeki ödüllendirici kaynakları elde etmek ya da bu kaynakları kaybetme tehlikesinden kaçınmak için örgüt içerisinde uygulanan kişiler arası etkileme süreçleri olarak ifade edilmektedir (Bozeman vd. 2001: 486). Örgütsel politika aynı zamanda, farklı çıkar gruplarını etkileyen çeşitli kararların alınmasının gerekli olduğu durumlarda, ortak çıkarları (grup, takım, örgütsel veya sosyal) güvence altına almak yoluyla faydayı maksimize edecek hedefler belirlemeyi de kapsamaktadır (Vigoda-Gadot ve Talmud, 2010: 2830). Hedef belirleme ve ilgili hedefe yönelme söz konusu olduğunda istenen ve arzu edilen durum esasen, ahlaki, idari ve yasal süreçler açısından kabul gören davranışların sergilenmesi yönünde olmaktadır. Ancak bilindiği üzere örgütlerin oluşumunda en önemli varlık olan ve örgütü politik bir yapı yapan insan unsurunun varlığı sebebiyle bu her zaman mümkün olamamaktadır (Başar ve Varoğlu, 2016: 752). Bu durumun açıklaması ise politik davranış ile karşılık bulmaktadır.

Politik davranış, bireyin örgüt içerisindeki rolünün bir parçası olarak gerekli olmayan ancak örgüt içerisinde güç elde etmek amacıyla kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak suretiyle örgüt içi avantaj ve dezavantaj dağılımını etkileyen veya etkilemeye çalışan faaliyetlerdir (Farrell ve Paterson 1982: 405). Bir başka tanıma göre politik davranış, stratejik olarak hedefe yönelik olarak

gerçekleştirilen rasyonel ve bilinçli taktiklerin uygulanması yoluyla kişisel çıkarları gerçekleştirmeye ve güç elde etmeye yönelik etkileme çabaları olarak ifade edilmektedir (Valle ve Perrew, 2000: 361). Bu kapsamda değerlendirildiğinde politik davranışların örgütün kaynak dağılımına karşı müdahale girişimlerinde bulunmak suretiyle kişisel çıkar elde etmeye hizmet eden eylemler olduğu görülmektedir (Develi ve Çavuş, 2019: 190).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın metodoloji bölümünde öncelikle araştırmanın amacına ve önemine değinilmekte, akabinde de örneklem seçimi ile araştırmanın yöntemine yer verilmektedir. Son olarak yapılan araştırma neticesinde elde edilen bulgular analiz edilmek suretiyle çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kamu kaynaklarının daha etkili, ekonomik ve verimli kullanılması, idarelerin bu yöndeki çalışmalarına değer katılması, yönetsel faaliyetlerin geliştirilmesi ve güvence sağlanması maksadıyla denetim ve danışmanlık faaliyetinde bulunan iç denetçilerin örgüt içi güç, politika ve politik davranışlar hakkındaki algılarının bu önemli görevler nedeniyle mühim olduğu değerlendirilmektedir. Dolayısıyla iç denetçilerin güç ve gücün kullanımı ile ilişkili politik davranışlarının kurum kültürü, uygulanan mevzuat ile mesleki yetkinlikler gibi çok çeşitli faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterdiği bilinmektedir. Bu aşamada anılan kavramlar hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesi, değerlendirilmesi ve önerilerde bulunulması gerekli görülmüştür. Bu gerekliliğe rağmen, daha önce söz konusu hususta yapılmış herhangi bir akademik çalışmaya rastlanılmamış olması alandaki bu boşluğa dikkat çekmiştir. Bu araştırma kapsamında iç denetçilerin örgüt içerisindeki davranışlarının anlamlandırılması için güç ve politika (Gürbüz ve Sığırı, 2017: 23) kapsamında iç denetçilere sorular yöneltilmesi amaçlanmıştır.

Öte yandan örgütsel düzeyde denetim ve danışmanlık faaliyeti nedeniyle örgütlere yol haritası çizen, makul güvence sağlayan bu denetim türünün ve elemanlarının örgüt içerisinde gerçekleştirdikleri davranışların tespiti, analizi ve akabinde kamu yararı adına alınması gereken aksiyonların belirlenmesi bu çalışmanın da önemini ortaya koymaktadır. Daha önce de değinildiği üzere bu konuda herhangi bir akademik çalışmanın olmaması da bu araştırmanın özgünlüğüne işaret etmektedir.

3.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın amacı ve önemi kısmında da belirtildiği üzere çalışmanın kapsamını 5018 sayılı Kanun uyarınca kamu sektöründe istihdam edilen iç denetçiler oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da kamuda çalışan iç denetçiler araştırmanın kapsamına alınmıştır. Araştırmanın yapıldığı tarih itibarıyla merkezi yönetim ile yerel yönetimlerde toplam 2.069 iç denetçi kadrosu bulunmakta olup, bu kadrolardan sadece 898 iç denetçi kadrosunun dolu olduğu anlaşılmıştır (İDKK, 2022). Bu çerçevede araştırmanın evrenini 5018 sayılı Kanun uyarınca görev yapan kamu iç denetçileri, örneklemi de çeşitli örgütlerde çalışan iç denetçiler oluşturmaktadır. Araştırmanın niteliği itibarıyla hassasiyet taşıyan soruların da varlığı nedeniyle bazı iç denetçilerin araştırmaya katılmaması da bu araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında verilerin elde edilmesinde nitel veri toplama yöntemlerinden en sık kullanılanlardan biri olan görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Bu yöntem söz konusu örneklemin görüş, tecrübe ve konuya ilişkin algılarının tespit edilmesinde uygulama kolaylığı sağlaması bakımından tercih edilmiştir. Araştırma için gereken etik kurul Tarsus Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 04/04/2022 tarihli ve 2022/19 sayılı izni ile alınmıştır. Daha önce de değinildiği üzere iç denetçiler özelinde güç, politika ve politik davranışlarda mevzuatın önemli bir belirleyici olması ve iç denetçilerin mevzuattan aldıkları yetki ile bu faaliyetlerini gerçekleştirmesi dikkate alındığında çalışma kapsamında hazırlanacak olan sorularda mevzuattan kaynaklanan görev, yetki ve sorumlulukların da esas alınması gerekmiştir.

2022 yılı Nisan ayında “yarı yapılandırılmış görüşme formu” ile hazırlanan açık uçlu sorular farklı idare türlerinde görev yapan iç denetçilere yöneltilmiştir. Öte yandan sorulara daha objektif ve gerçekçi yanıt verilebilmesi için bütün yanıtların gizli kalacağı hususu katılımcılara yinelenmiş, çalışmanın amacı dışında anılan verilerin kullanılmayacağı özellikle belirtilmiştir. Hazırlanan soru

formunun ilk kısmında iç denetçilerin görev yaptıkları kurum türü, yaşları, mesleki deneyimleri gibi demografik sorular bulunmaktadır. Formun ikinci kısmında ise iç denetçilerin mesleğe giriş süreçlerinden itibaren güç, politika ve politik davranış özelinde örgüt içi davranışlarını etkileyen hususları konu alan sorular hazırlanmıştır. Söz konusu araştırmaya 30 iç denetçi katılım sağlamıştır. Anılan sorulara verilen yanıtların toplanması akabinde kategorisel analiz suretiyle içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizinde sıklıkla tekrarlanan ve vurgulanan olay ve olgulara yönelik kodlamalar yapılmıştır. Kodlamalardan yola çıkılarak belirli kategorilere ulaşılmış ve yorumlanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmaksızın çalışma kapsamında yanıtlar doğrudan aktarılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Katılımcıların Profili

Çalışma kapsamında iç denetçi ünvanı ile mahalli idarelerde, üniversiteler ile bakanlık ve genel müdürlüklerde görev yapan denetim elemanları ile görüşülmüştür. Söz konusu yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler 05/04/2022 ile 25/04/2022 tarihleri arasında 30 iç denetçi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılım gösterenlerin 13'ünün mahalli idareler (büyükşehir belediyesi-bağlı kuruluşlar ve diğer belediyeler), 10'unun üniversite, 7'sinin de bakanlık ve genel müdürlüklerde iç denetçi olarak görev yaptığı tespit edilmiştir. Anılan iç denetçilerin daha önce 10'unun mühendis, 5'inin uzman, 6'sının denetmen ve kalan 9'unun da müfettiş kadrosunda görev yaptığı belirlenmiştir. İç denetçilerin bu görev kapsamındaki deneyimlerinin de çalışma kapsamında önem arz ettiği değerlendirilmiş olup verilen yanıtlara göre 8 iç denetçinin 1-5 yıl; 8 iç denetçinin 6-10 yıl; 9 iç denetçinin 11-15 yıl; 5 iç denetçinin ise 16 yıl ve üzerinde deneyimi olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Güç, Politika ve Politik Davranışa İlişkin Bulgular

Çalışma kapsamında iç denetçilere yöneltilen sorular ve yanıtlara aşağıda yer verilmiştir.

“Hâlihazırda İç Denetçilik mesleğine giriş şartlarını uygun buluyor musunuz, İç Denetçilik mesleğine İç Denetçi Yardımcısı şeklinde girilmesi ve yeterlilik sınavı akabinde İç Denetçi kadrosuna atama işleminin yapılması konusunu nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna iç denetçiler genel olarak iç denetçilik mesleğine giriş şartlarını uygun bulmadıkları yönünde görüş belirterek bu husustaki görüşlerini özetle aşağıda sunulduğu şekilde belirtmişlerdir.

“-İç denetçi sertifikası alındıktan sonra iç denetçi atamalarının üst yöneticilerin inisiyatifine bırakılmaması, İç Denetim Koordinasyon Kurulu (İDKK) tarafından merkezi bir uygulama kapsamında sertifika puanlarına göre atanmanın yapılması,

-Mesleğe çeşitli idare ve unvanlarda bir süre çalıştıktan sonra giriş yerine ilgili fakültelerden mezun olunması ve KPSS ile alan sınavı akabinde iç denetçi yardımcısı olarak girilmesi, üç yıllık yardımcılık sonrasında yeterlilik sınavı ile bu mesleğe geçişin sağlanması,

-İç denetçilerin sahip oldukları sertifika derecelerinin yardımcı iç denetçi, iç denetçi, uzman iç denetçi ve baş iç denetçi şeklinde kurgulanması,

-İç denetçilik mesleğine daha önce denetim elemanı olarak görev yapmamış olanların kabul edilmemesi,”

şeklindeki uygulamaların yerinde olacağı hususlarını vurguladıkları görülmektedir.

Yukarıda yer verilen değerlendirmeler dikkate alındığında iç denetçilik mesleğine kurum kültürü ve mevzuatı farklı olan idare/kurum/kuruluşlardan yapılan atamalar sebebiyle bu denetim elemanlarının daha önce görev yaptıkları unvanlardaki yetiştirme şartları ve kültürünün içselleştirilmesi sonucunda bu yöntem ve davranışları iç denetçilik mesleğine taşıdıkları, böylece özgün bir iç denetçilik mesleğinin yerleşmesinden ziyade her teşkilat özelinde farklı uygulama ve kurum kültürünün oluştuğu vurgulanmıştır. Özellikle anılan soru kapsamında iç denetçilik mesleğine “yardımcı” şeklinde girilmesi ve üç yıllık yetiştirme süreci sonrasında yeterlilik sınavı ile bu kadrolara atanılması halinde iç denetim mantığının daha çabuk içselleştirileceği ve çalışılan idare/kurum/kuruluşların geneline yayılacağı değerlendirilmiştir.

İç denetçilere yöneltilen *“İç Denetim mevzuatı, bir iç denetçi olarak tarafınıza bağımsızlık ve tarafsızlık ilkeleri özelinde yeterli güvence sağlıyor mu?”* sorusuna iç denetçiler yoğun bir şekilde iç

denetim mevzuatının iç denetçilere bağımsızlık ve tarafsızlık ilkeleri özelinde yeterli güvence sağlamadığı yönünde görüş belirttikleri görülmüştür. Bununla birlikte bu hususta özetle aşağıdaki yanıtları verdikleri görülmektedir.

“-Mevzuatın genel anlamda yeterli bir koruma sağlasa da uygulamada bu korumanın karşılık bulmadığı,

-Mevzuatta 2021 yılında yapılan bir değişiklikle kısmen de olsa koruma altına alınan bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerinin ortadan kaldırıldığı,

-İç denetçilerin üst yöneticiye bağlı olması ve raporlarının bu makamın onayına/bilgisine sunulması sebebiyle sistemsellikten tarafsızlık ve bağımsızlığın sağlanmasının güç olacağı,

-Bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesinin tatbikinin ancak üst yöneticinin iç denetime yönelik olumlu yaklaşımına bağlı olarak sağlanabileceği,

-İç denetçilerin üst yöneticiye bağlı olmaması halinde tarafsızlık ve bağımsızlığın sağlanabileceği,

-İç denetimin Türkiye'nin kamu yönetimi yapılanması ile uyumlu bir denetim mekanizması olmaması sebebiyle bağımsızlık ve tarafsızlığın sağlanmasının güç olacağı,”

yönünde görüşleri sürüldüğü görülmektedir.

Söz konusu yanıtlar içerisinde İç Denetim Genel Tebliği'nin 5'inci maddesinin 3'üncü fıkrasında yer alan “İç denetim plan ve programı, Aralık ayı sonunda onaylanmaması halinde onaylanmış kabul edilir ve uygulamaya konulur” hükmünün 2021 yılında yürürlükten kaldırılması yönündeki değişikliğin sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Anılan değişiklik kapsamında; iç denetçilerin üst yönetici onayı olmaksızın riskli alanları tespit ederek denetim yapma yetkisinin kendilerinden alındığı, üst yöneticinin onayı olmaksızın faaliyette bulunmalarına son verildiği görülmektedir. Bu değişiklik de dikkate alındığında iç denetçilerin mevzuattan kaynaklanan gücünün kısıtlandığı, böylece tarafsızlık, özerklik ve bağımsızlığını önemli derecede ortadan kaldıracak bir düzenlemenin yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda söz konusu yetkilerin alınması iç denetçiler ile üst yönetim arasındaki güç mesafesini artıran bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bilindiği üzere güç mesafesinin artması gücün dağılımında dengesizlikler ve eşitsizliklerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Böylesi durumlar statü, unvan ve pozisyon gibi dışsal kaynak unsurlarının önemini artırarak kişisel çıkar sağlamak amacıyla kişiler arası etkileme faaliyetleri olan politik davranışların oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

İç denetçilere yöneltilen “Tarafsızlığınızı ve bağımsızlığınızı zedeleyecek düzeyde üst yönetici tarafından görev alanınız dışında faaliyetlerde bulunmanız istenildi mi? İstenildi ise ne yönde bir tutum takındınız?” sorusuna çoğunluğun bu yönde bir istemle karşılaşmadıkları yönünde yanıt verdikleri görülmektedir. Ancak görüşmelerde iç denetçilerin bir kısmı dikkat çekecek mahiyette bu hususla karşılaştıklarını, sadece bir iç denetçinin bu hususu yerine getirdiğini, diğerlerinin ise bu istemleri reddettiğini belirttikleri görülmüştür. Bu kapsamda verilen yanıtlar incelendiğinde genel olarak iç denetçilerin idarenin günlük işlerinde yer alamayacağı yönünde bir düzenleme olduğu görülmektedir. İç Denetçilerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 27'nci maddesinde yer alan “İç denetçilere bu Yönetmelik iç denetim yönergelerinde belirtilen görevler dışında hiçbir görev verilemez ve yaptırılamaz” hükmü yer almakta olup, İç Denetim Genel Tebliğinin 5'inci maddesinde de “İç denetim birimleri, denetim ve danışmanlık faaliyetleri dışında başka adlarla faaliyet yürütemez; sadece yolsuzluk ve usulsüzlüklerin bildirilmesi durumunda inceleme faaliyeti yürütebilir ve inceleme raporu düzenleyebilir.” hükmü yer almaktadır. Bu ve benzeri maddeler dikkate alındığında iç denetim faaliyetinin idarenin günlük işleri dışında yer alan danışmanlık ve denetim faaliyetleri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yapılan görüşmelerde bazı iç denetçilerin idare/kurum/kuruluşların böylesi günlük mahiyetteki faaliyetlere dâhil edildikleri, dolayısıyla mevzuata aykırı bir şekilde faaliyette bulunmalarının istenildiği yönünde görüşlerin de mevcut olduğu görülmektedir. Böylesi durumlarla karşılaştıklarında iç denetçilerin yazılı olarak mevzuata aykırı hususları üst yöneticilere bildirdikleri yönünde yanıtlar alınmıştır. Bu kapsamda üst yöneticilerin, buldukları pozisyon gereği elde ettikleri meşru gücü iç denetçiler üzerinde görev alanı dışındaki faaliyetleri yürütmek için etki yaratmak üzere kullandıkları değerlendirilmektedir.

İç denetçilere yöneltilen “İDKK’nın mevzuatla verilen görevleri eksiksiz bir şekilde yaptığını düşünüyor musunuz, İDKK hangi konuda aksiyon alırsa bir iç denetçi olarak davranışınızda ne yönde değişiklik olur?” sorusuna iç denetçilerin çoğunluğu İDKK’nın mevzuatla verilen görevleri yeterince yerine getirmediğini ileri sürdükleri görülmektedir. İç denetçiler, bağımsızlığı ve tarafsızlığı koruyucu aksiyonlar alınması halinde görevlerini daha etkin ve verimli bir şekilde yerine getireceklerini ifade etmişlerdir. Söz konusu soruya verilen yanıtlar özetle aşağıdaki hali ile şu şekilde ifade bulunmuştur.

“-Daha önce düzenli olarak yapılan iç denetçi eğitimlerinin yapılması,

-İç denetçi atamaları konusunda üst yöneticilerin aksiyon almalarını sağlayıcı faaliyetlerde bulunması,

-İç denetçiler ile üst yöneticiler arasında yaşanan sorunlarda çözümleyici aksiyon alması,

-İç denetçilerin bağımsızlığını, tarafsızlığını ve mesleki güvencesini sağlayıcı bir fonksiyon üstlenmesi,

-İç denetçi kadro sayılarının artırılması ve boş kadrolara atama yapılmasını zorunlu hale getirmesi,

-İç denetim birimlerinde daha sık ve amaca dönük mahiyette dış değerlendirme yapması,”

gibi durumlarda İDKK’nın daha aktif hale geleceği ve iç denetçilerin de buna bağlı olarak faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütebileceği şeklinde değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamda, iç denetçilerin otorite gereği gücü elinde bulunduran İDDK’dan; mesleki güvence sağlanması, uyumsuzlukların çözüme kavuşturulması, uzmanlık ve bilgiyi referans alan aksiyonların alınması yönünde beklentileri olduğu görülmektedir.

“Çalıştığınız idarede teftiş kurulu bulunuyorsa söz konusu yapı ile görev ve yetki örtüşmesi/çakışması hallerinde kurum çıkarını mı yoksa biriminizin çıkarını mı korumaktasınız?” sorusuna üniversitelerde teftiş kurulları yapılanması olmaması sebebiyle üniversite iç denetçileri yanıt vermemiş olup, sadece diğer idare/kurum/kuruluş iç denetçileri ilgili soruyu yanıtlamıştır. Genel olarak iç denetim ve teftiş kurulları arasında görev ve yetki örtüşmesi/çakışması olmadığı yanıtı verilmiş olmakla birlikte kısmen de olsa bu vakanın gerçekleştiği hususunun da ileri sürüldüğü görülmüştür. Teftiş kurulları ile iç denetim birimlerinin bulunduğu idarelerde teftiş ve denetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde bu birimlerin yöneticilerinin koordineli bir şekilde hareket etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Aynı konuda ve birimde farklı denetim birimlerinin denetim yapmasının sorunlara yol açacağı da belirtilmiştir. Ayrıca yetki ve görev örtüşmesi/çakışması konusunda asıl belirleyici olan makamın üst yönetici olduğu, üst yöneticinin denetimden beklentisine göre denetim birimlerinden birinin ön plana çıktığı ileri sürülmüştür. Önleyici denetim ve rehberlik yapma güdüsünün esas alınması halinde iç denetimin, hata bulma ve cezalandırıcı bir yaklaşım halinde de teftiş kurullarının ön plana çıktığı, üst yöneticinin istemlerinin bir denetim birimi nezdinde karşılık bulmaması halinde üst yöneticinin diğer denetim birimi ile hareket etmesi halinin yaygınlık gösterdiği belirtilmiştir. Öte yandan herhangi bir bulgu veya vaka öncesinde denetim birimleri arasındaki görev ve yetki çakışması/örtüşmesinde birimin çıkarlarının korunduğu, mevzuata aykırı bir fiilin yaşanması sonrasında bu çakışma/örtüşme halinde ise kurum çıkarlarının korunduğu yönünde görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir.

“İç Denetçilerin veya üst yöneticilerin denetim sırasındaki görevlerinde ve birbirlerinden beklentilerinde politik davrandığını düşünüyor musunuz?” sorusuna çoğunluğun politik davranışın giderek daha belirgin hale geldiği yönünde yanıt verdikleri görülmektedir. 10.7.2018 tarih ve 30474 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 3 sayılı Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile bu hususun yaygınlaştığı ifade edilmiştir. Anılan düzenleme ile üst düzey yöneticilerin atanmaları ve görevden alınmasında kazanılmış hak mefhumunun ortadan kaldırılması ve bu yöneticilerin görev sürelerinin Cumhurbaşkanının görev süresi ile sınırlı tutulmasının önemli bir etken olduğu savunulmuştur. Üst yöneticilerin de bu şekilde göreve gelmesine bağlı olarak iç denetçiler arasında birim başkanını kendisinin belirlemesi uygulaması da dikkate alındığında hizmet süresi ve kıdem esasına göre yönetici belirleme uygulamasının işlerliğini yitirdiği ileri sürülmüştür. Bu gerekçelere dayanarak iç denetçiler açısından politik davranışın kısmi bir durum taşıdığı; ancak üst yöneticiler açısından politik davranışın

öne çıktığı belirtilmiştir. Genel kanaat bu yönde olsa da gerek iç denetçilerin gerekse de üst yöneticilerin politik bir davranış sergilemedikleri yönünde de yanıtlar bulunduğu tespit edilmiştir.

İç denetçilere yöneltilen “İç Denetim bulgularının paylaşılması ve ilgili harcama yetkilileri ile müzakere edilmesi sırasında ve uzlaşının sağlanamaması halinde üst yöneticinin karar vermesi aşamalarında mevzuatın haricindeki diğer hususlar belirleyici olmakta mıdır?” sorusuna iç denetçilerin çoğunluğu harcamacı birim ile iç denetim bulgularının paylaşılması noktasında uzlaşının sağlanmaması halinin yaşanmadığını belirttikleri görülmektedir. Az sayıda olmakla birlikte uzlaşma sağlanamama halinde ise üst yöneticinin çoğunlukla harcamacı birimler lehine karar verdiği, nadir de olsa üst yöneticilerin iç denetçi görüşüne göre bulguyu işleme aldığı ileri sürülmüştür. İç denetçiler, bu nadir yaşanan durumda üst yöneticiler ile harcama yetkililerinin sürekli bir arada olması, faaliyetlerin planlanması, uygulanması ve geri dönüşlerin değerlendirilmesi noktasında beraber hareket etmeleri sebebiyle harcama yetkililerinin görüşlerine göre üst yöneticilerin hareket ettikleri yönünde görüş belirttiği görülmektedir. Mevzuatın açıkça hüküm altına aldığı hususlar dışında idarenin takdir yetkisinin kullanılması halinde üst yöneticinin bu yetkisini harcama yetkililerinin savunduğu şekilde kullandığı ileri sürülmektedir. Öte yandan uzlaşının sağlanamadığı hallerde kamu yararı ve hizmetin ivediliği ile gerekliliğinin de dikkate alındığı belirtilen görüşler arasında yer almaktadır.

“İç denetim birimi içerisinde iç denetim birimi başkanı, denetim gözetim sorumlusu ve iç denetçi arasındaki uyumsuzluk ya da anlaşmazlıklar denetimin seyrini ne yönde etkiliyor?” sorusuna iç denetçilerin genel olarak bu yönde bir anlaşmazlık yaşamadıkları yönünde yanıt verdikleri görülmüştür. Ancak bazı yanıtlarda iç denetim birimi içerisinde iç denetçi, denetim gözetim sorumlusu ve iç denetim birimi başkanı arasında bulgular konusunda görüş ayrılıklarının olduğu, bunun çoğunlukla iç denetim birimi başkanının görüşüne göre nihayete erdirildiği, uzlaşının olmaması halinde denetimin sona erdirilemeyeceği gerçeğinden hareket edilerek iç denetçinin taviz vermek durumunda kaldığı yönünde görüş bildirildiği görülmüştür. Bu görüş ayrılıklarının genel olarak mevzuatın yorumlanması noktasında ortaya çıktığı, iç denetçilerin daha önceki görevleri sebebiyle konuya yaklaşımlarının farklılık arz edebileceği de belirtilmiştir. Öte yandan iç denetim sisteminin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için anılan üç görevin tanımlanması maksadıyla teşkilatlarda en az üç iç denetçinin istihdam ediliyor olmasının gerekliliğinin vurgulandığı ancak hâlihazırda iç denetçi sayısı bir veya iki olan idare/kurum/kuruluşlarda yeterli iç denetçinin olmadığı da belirtilen hususlar arasında yer almaktadır.

“Diğer taraftan “Yukarıda yer alan soruların dışında bir iç denetçi olarak örgüt içerisindeki davranışınızı etkileyecek diğer hususları belirtiniz?” sorusuna ise aşağıdaki yanıtların verildiği görülmektedir.

“İç denetçilerin bağımsızlık ve tarafsızlığının sağlanması anlamında mesleki güvencelerinin güçlendirilmesi,

-Üst yönetimin iç denetim faaliyetini sahiplenmesini sağlayıcı mevzuat değişikliklerinin yapılması,

-Teşkilat içerisinde iç denetimin yerinin tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde belirlenmesi ve iç denetimin bağımsızlığı ile tarafsızlığına gölge düşürecek hareketlerin yaşanması halinde caydırıcı tedbirlerin alınması,

-İç denetçilerin üst yöneticinin onayına gerek olmaksızın daha önce de olduğu gibi risk esasına göre denetim yapmasını sağlayıcı mevzuat düzenlemesine geri dönülmesi,

-İç denetçilerin yetkinliklerinin artırılması için iç denetim mesleği ile ilgili olan uluslararası sertifikaların alınmasında kolaylık sağlanması,

-İDKK'nın Cumhurbaşkanlığı, Devlet Denetleme Kurumu veya TBMM'ye bağlanarak iç denetimin sistem içinde işlerliğinin sağlanması,”

gibi hususlarda aksiyon alınması gerektiği belirtilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yönetimsel sorunların rasyonel ve hukuki yollarla çözüme kavuşturulmasında güç ve güçle ilişkilendirilen olguların nasıl kullanıldığı önemli bir yere sahiptir. Yönetim süreçlerinin denetimi açısından düşünüldüğünde de güç, politika ve politik davranış gibi konuların öne çıktığı görülmektedir. Özellikle tarafsız ve bağımsız denetim organlarının varlığı ile yönetimin etkili bir şekilde işlerlik kazanmasında da bu durumların etkisinin elzem olduğu öngörülmektedir. Bu bağlamda söz konusu çalışma, iç denetim süreçleri kapsamında güç, politika ve politik davranışlara yönelik algıları iç denetçilik mesleği özelinde incelemeyi amaç edinmiştir.

Yapılan görüşmelerden elde edilen ilk bulgular özelinde, iç denetçilik mesleğinin kabul şartları ve güvencesine yönelik görüşler alınmıştır. Neticede iç denetçilik mesleğine giriş şartlarının uygun görülmediği, iç denetçilik mesleğine daha önce başka unvanlarda çalışılmaksızın iç denetçi yardımcısı olarak girilmesi ve bir yetiştirme evresinden sonra yeterlilik sınavı ile bu kadroya atanılmasının gerekliliğinin özellikle vurgulandığı görülmüştür. Bu kapsamda bahsi geçen durumlarda esasen iç denetçilik mesleğini icra edenlerin yeterli bilgi ve uzmanlığa sahip olmaları gerekliliğinin altı çizildiği görülmektedir. İlgili makamları işgal edenlerin güç ve yetki kullanımında bilgi ve uzmanlıklarından referans almaları yönetimsel etkinliği sağlamada istenilen ve arzu edilen bir durumdur. Dikkat çeken bir diğer husus da mesleki güvence sağlama konusunda hâlihazırdaki iç denetim mevzuatının, bir iç denetçi için gerekli olan bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerini tesis edecek şekilde yeterli düzeyde mesleki güvence sağlamadığı konusunda görüş birliğine varılmış olmasıdır. İç denetçiler, genel olarak İDKK'nın mevzuatla verilen görevleri etkin bir şekilde yerine getirmediğini, İDKK'nın bağımsızlık ve tarafsızlığı sağlayıcı aksiyonlar alması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu durumun mesleği icra edenler açısından etkinlik ve verimliliği zedelediği, mesleğe olan güveni de kayda değer derecede olumsuz etkilediği değerlendirilmektedir.

Örgüt içerisindeki güç, politika ve politik davranışla ilişkilendirilen durumların anlaşılması özelindeki bulgulara göre, iç denetçilerden zaman zaman görevi dışında da faaliyetlerde bulunmasının istenildiği, bu durumda iç denetçilerin anılan talepleri mevzuatı gerekçe göstererek reddettikleri yönünde görüş belirttikleri görülmüştür. Zaman zaman teftiş kurulları bulunan idare/kurum/kuruluşlarda iç denetim birimleri ile bu denetim yapıları arasında görev ve yetki örtüşmesi/çakışmasının yaşandığı, üst yöneticilerin yaklaşımlarına istinaden bu denetim birimlerinden birinin ön plana çıktığı, genel olarak ise iç denetçilerin birim ile kurum çıkarlarını birlikte koruma yönünde davranışlarda buldukları belirtilmiştir. Bu kapsamda iç denetçilerin kamu yararını gözeten davranışlar sergilediği ve görevlerinin gereklerini mevzuat çerçevesinde kendilerinden beklenen şekilde yerine getirdikleri değerlendirilmektedir.

Öte yandan özellikle üst düzey yöneticilerin atanma ve görevden alınma usullerindeki değişimle birlikte iç denetçilerin veya üst yöneticilerin denetim sırasındaki görevlerinde ve birbirlerinden beklentilerinde politik davranışların ortaya çıktığı görüşlerine de rastlanılmış olup, bu davranışa iç denetçilerde rastlanma halinin nadir olduğu tespit edilmiştir. İç denetçilerin söz konusu davranışlarının örgüt içerisindeki yansımaları göz önünde bulundurulduğunda, yaygın olarak güç kullanımında kendi kazanımları için hareket edecek yaklaşımlardan kaçındıkları ve politik davranışlardan uzak durdukları anlaşılmaktadır.

İç denetim bulgularının paylaşılması sonrasında harcama yetkilileri ile görüş ayrılıklarının yaşanması halinde üst yöneticilerin genellikle harcama yetkililerinin görüşleri çerçevesinde hareket ettikleri, mevzuat dışında kamu yararı ile hizmetin ivediliği ve gerekliliğine göre bir değerlendirmeye gidildiği ileri sürülmüştür. İç denetçiler arasında zaman zaman görüş ayrılıklarının da olduğu, bunun denetimin seyrini olumsuz yönde etkilediği, uzlaşının sağlanamadığı sürece denetimin nihayete erdirilemediği, bu hususta genel olarak iç denetim birimi başkanı lehine bir sonucun ortaya çıktığı, genel olarak mevzuatta yer alan ve açık olmayan hükümler ile iç denetçilerin daha önce yapmış oldukları görevlerden hareketle konuya farklı açılardan eğilmeleri nedeniyle bu görüş ayrılıklarının yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu görüşler, üst kademe yöneticileri ile ilgili belirli konular nezdinde yaşanan uyuşmazlıklarda kamu yararı gözetilerek ortak bir çaba ve niyette buluşularak bu hususların müzakere edildiği ve uzlaşmaya varıldığı yönünde değerlendirmeleri güçlendirmektedir.

Bu çerçevede anılan değerlendirmeler dışında elde edilen bulgular nezdinde güç, politika ve politik davranışa yönelik geniş çaplı araştırmalar yapılmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Araştırma sonucunda özellikle kaynak verimliliği açısından örgütsel politikanın belirleyici olduğu, tutum ve davranışları etkilemek suretiyle de iş çıktıları üzerinde önemli etkileri olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- 24.12.2003 tarih ve 25326 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Erişim Tarihi: 11.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf>
- 08.10.2005 tarih ve 25960 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan İç Denetim Koordinasyon Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Erişim Tarihi: 10.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=9509&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- 12.07.2006 tarih ve 26226 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan İç Denetçilerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Erişim Tarihi: 12.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=200610654&MevzuatTur=21 &MevzuatTertip=5>
- 19.04.2013 tarih ve 28623 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Kamu İç Denetim Genel Tebliği, Erişim Tarihi: 11.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18302&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5>
- 10.7.2018 tarih ve 30474 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 3 sayılı Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Erişim Tarihi: 15.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.3.pdf>
- Adler, A. (2019). Yaşamın Anlamı ve Amacı, (Kamuran Şipal, Çev.). Sayı Yayınları.
- Alkan, A. ve Erdem, R. (2019). “Güç: Formel ve İnfomal Yönden Güce Kavramsal Bir Bakış”. *Vizyoner Dergisi*, 10(24), 405-433.
- Ansari, M.A. ve Kapoor, A. (1987). “Organizational Context and Upward Influence Tactics”. *Organizational Behavior Human Decision Process*, 40(1), 39-49.
- Baltaş, A. (2010). Türk Kültüründe Yönetmek- Yerel Değerlerle Küresel Başarılar Kazanmak. Remzi Kitabevi.
- Başar, U. ve Varoğlu, A. K. (2016). “Örgütsel Politika Algısının İhmalkarlık Üzerindeki Etkisinde İşten Ayrılma Niyetinin Aracı Rolü”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(3), 751-765.
- Bozeman, D. P., P. L. Perrewe, W. A. Hochwarter ve R. A. Brymer (2001). "Organizational Politics, Perceived Control, and Work Outcomes: Boundary Conditions on the Effects of Politics". *Journal of Applied Social Psychology*, 31(3), 486-503.
- Çalışkur, A. (2016). “Örgütlerde Güç Olgusu ve Gücün Kullanımı”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 29-48.
- Dahl, R. A. (1957). “The Concept of Power”. *Behavioral Science*, 3(3), 201-215.
- Develi, A. ve Çavuş, F. (2019). Öncülleri ve Ardıllarıyla Örgütsel Politika, Örgütlerde Güç ve Politika içinde (H. Yıldız ve T. Okan, Eds). Beta Basın Yayın.
- Farrell, D. ve Patterson, J. C. (1982). “Patterns of Political Behavior in Organizations”. *Academy of Management Review*, 7, 403-412.
- Ferris, G. R., Frink, D. D., Galang, M. C., Zhou, J., Kacmar, M. K. ve Howard, J. L. (1996). “Perceptions of Organizational Politics: Prediction, Stress-Related İmplications and Outcomes”. *Human Relations*, 49, 233–266.
- French, J. R. P. ve Raven, B. H. (1959). The Bases of Social Power, (D. Cartwright and A. Zander edt.). Group Dynamics içinde. Harper & Row.
- Gandz, J. ve Murray, V.V. (1980). “The Experience of Workplace Politics”. *Academy of Management Journal*, 23(2), 237-251.
- Ghosh, A. (2011). “Power Distance in Organizational Contexts- A Review of Collectivist Cultures”. *The Indian Journal of Industrial Relations*, 47(1), 89-101.

- Greenberg, J., ve Baron, A. R. (1993). *Behavior in Organizations*. Simon&Schuster Inc.
- Gürbüz, S. ve Sığırı, Ü. (2017). *Örgütsel Davranış*, (Ünsal Sığırı ve Sait Gürbüz, Ed.), *Örgütsel Davranışa Giriş: Yönetim Bilimi ve Örgütsel Davranış Alanının Kuramsal Gelişimi içinde*, Beta Yayınları.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences*. Sage Publication.
- İDKK (2022), 15.10.2021 Tarihi İtibarıyla Kamu İdarelerindeki İç Denetçi Kadroları, Erişim Tarihi: 14.01.2022, Erişim Adresi: <https://www.hmb.gov.tr/kamu-idareleri-ic-denetci-kadrolari>
- Kacmar, K. M. ve Ferris, G. R. (1991). "Perceptions of Organizational Politics Scale (POPS): Development and Construct Validation". *Educational and Psychological Measurement*, 51, 193–205.
- Khatrı, N. (2009), "Consequences of Power Distance Orientation in Organizations". *Vision*, 13(1):1-9.
- Koçel, T. (1998). *İşletme Yöneticiliği*. Beta Basım Yayın.
- Landells, E. ve Albrecht, S. L. (2013). "Organizational Political Climate: Shared Perceptions about The Building and Use of Power Bases". *Human Resource Management Review*, 23, 357-365.
- May, R. (2019). *Güç ve Masumiyet*. Okuyan Us Yayın.
- Mintzberg, H. (1989). "Politics and Political Organization". H. Mintzberg (Ed.), *Mintzberg on Management* (ss. 236-252). The Free Press.
- O'Reilly, C. A. ve Pfeffer, J. (2021). "Organizational Power and Politics: The Narcissist's Advantage?". *Personality and Individual Differences*, 182, 1-6.
- Perrow, C. (1970). *Organizational Analysis: A Sociological View*. Wadsworth Press.
- Pfeffer, J. (1982). *Organizations and Organization Theory*. Pitman Press.
- Pfeffer, J. (1992). *Managing with Power: Politics and Influence in Organizations* (Güç Yönetimi: Örgütlerde politika ve etkileme). Harvard Business School Press.
- Polama, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (H. Erbaş, Çev.). Gündoğan Yayınları.
- Raven, B. H. (1999). "Kurt Lewin Address: Influence, Power, Religion and The Mechanism of Social Control". *Journal of Social Issues*, 55(1), 161-186.
- Robbins, P. (2012). *Political Ecology: A Critical Introduction*. 2nd Edition. Blackwell Press.
- Sargut, S. (2019). *Türkiye'de Güç ve Politika Süreçleri Ne Tür Yapılanma Biçimleri Aracılığıyla Gerçekleşiyor?, Örgütlerde Güç ve Politika içinde* (H. Yıldız ve T. Okan, Editörler). Beta Basım Yayın.
- Sennett, R. (2011). *Otorite*. (K. Durand, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Sığırı, Ü. ve Tıgılı, M. (2006). "Hofstede' Nin Belirsizlikten Kaçınma Kültürel Boyutunun Yönetimsel-Örgütsel Süreçlere Ve Pazarlama Açısından Tüketici Davranışlarına Etkisi". *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1), 327-342.
- Solmaz, G. ve Serinkan, C. (2020). "Örgütlerde Güç Mesafesinin Örgütsel Sessizlik ile İlişkisi: Bir Alan Araştırması". *Uluslararası Akademik Fikir Araştırma Dergisi*, 12(25), 2-19.
- Tuschman, A. (2013). *Our Political Nature: The Evolutionary Origins of What Divides Us*. Amherst, Prometheus Books.
- Ulus, A. B. ve Kanbur, A. (2020). "Güç Mesafesi ve Örgütsel Adaletin Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisi". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3451-3466.
- Uzun, Ö. ve Tamimi, Y. (2007). "Örgüt Kültüründe Güç Mesafesi Boyutunun Metaforlarla Analizi (Tekstil Sektöründe Faaliyet Gösteren Bir İşletme Örneği)". *Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-26.
- Valle, M. ve Perrew, P. L. (2000). "Do Politics Perceptions Relate to Political Behaviours?: Tests of An Implicit Assumption and Expanded Model". *Human Relations*, 53(3), 359–386.
- Vigoda –Gadot, E. ve I. Talmud (2010), "Organizational Politics and Job Outcomes: The Moderating Effect of Trust and Social Support". *Journal of Applied Social Psychology*, 40(11), 2829-2861.
- Weber, M. (1978). "Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology" (Guenther Roth ve Claus Wittich, Eds). University of California Press.

Wilson, P. A. (1995). "The Effects of Politics and Power on The Organizational Commitment of Federal Executives". *Journal of Management*, 21(1), 101-118.

Gönderiliş Tarihi: 30/05/2022
Kabul Tarihi: 13/06/2022
ORCID 0000-0003-3457-5710

TEMSİLCİ ARACILIĞIYLA AVAL VERİLMESİ¹

Emrah DELİCE²

ÖZ

Temsilci aracılığıyla gerçekleştirilen aval hakkında TTK'da açık bir düzenleme yer almasa da esasen bir kambiyo taahhüdü olması özelliğinden hareket ederek temsil değerlendirilmesi yapılır. Bu açıdan ticari temsilci ve ticari vekilin aval verebilme hususundaki yetkileri de farklılaşmaktadır. Çalışmamızda öncelikle temsilci aracılığıyla gerçekleştirilen avalde bulunması gerekli temel unsurlar açıklanmaya çalışılmıştır. Tespit ettiğimiz bazı yol gösterici yargı kararlarıyla bu açıklamalarımızı desteklenmeye çalıştık. Aynı zamanda bazı yargı kararları konunun ele alınış biçimi sebebiyle eleştirilmiştir. Temsilcinin kendisi lehine aval vermesi hususunda ise sözleşme özgürlüğü ve temsil olunan kişinin istismar edilmemesi sağlamak arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kambiyo Senetleri, Aval, Temsilci, Yetkisiz Temsil, Aval Veren

Jel Kodu: K00, K10, K20

SIGNING AVAL THROUGH A REPRESENTATIVE

ABSTRACT

Although there is no clear article in the TCC about the signing aval through a representative, essentially it is evaluated based on the fact that it is an exchange commitment feature. In this respect, authorities of commercial representative and commercial agent's on the issue of signing aval become different. In our study, first of all, the basic terms (essentia negotii) that should be included in the aval through the representative have been tried to explain. We have tried to support these statements with some guiding judicial decisions that we have established. Meanwhile some of these judicial decisions have been criticized because of the way they handled the subject. A balance have been tried to be established between freedom of contract and ensuring that the represented person is not exploited on the issue of signing aval in favor of the representative himself/herself.

Keywords: Negotiable Instruments, Aval, Representative, Unauthorized Representative, Avalist

Jel Codes: K00, K10, K20

¹ Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora Programı'nda hazırlanmış olan "Kambiyo Senetlerinde Aval" isimli doktora tezinden üretilmiştir. Makaleye desteklelerinden dolayı tez danışmanım Doç. Dr. Birgül SOPACI ÖZTUNA'ya teşekkür ederim.

² Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Ticaret Hukuku Anabilimdalı, emrah.delice@gop.edu.tr

1. GİRİŞ

Türk Ticaret Kanunu m. 700-702 arasında temel düzenlemelerinden bahsedilen aval, yapı itibarıyla yalnızca kambiyo senetlerinde gerçekleştirilebilen bir kambiyo taahhüdüdür. Tanım olarak aval; kambiyo senedindeki borçlulardan biri lehine gerçekleştirilen ve ilgilinin borcunun ifasını temin etmek amacıyla imza atılarak, lehine işlem yapılan kişinin sorumluluğu temelinde hamil üzerinde güvence sağlayan şahsi bir teminat ve nitelikli bir kambiyo taahhüdüdür. Öğretide çoğunluk yazarlar tarafından avalin maddi anlamda bağımsız şekli anlamda ise asıl borca tabi olduğu ifade edilmektedir³. Bu özelliğiyle bir yandan bağımsız bir kambiyo taahhüdü olarak işlem görmekte, bir yandan da aval verilenin taahhüdü temelinden yükselen bir sorumluluk yüklenilmektedir. Kimin lehine verildiğinden bahsedilmemiş olan bir aval TTK m. 701/4 gereğince düzenleyen lehine verilmiş sayılır.

Bizzat aval veren kişinin imza atmasıyla gerçekleştirilebilen aval, TTK'da açık bir şekilde bahsedilmemiş olmasına rağmen, temsilci aracılığıyla da gerçekleştirilebilir. Temsilcinin, avalin zorunlu şekli unsurlarından olan bilhassa imza ve aval açıklaması ile ayrıca temsil olunan kişinin kim olduğu hususlarında özenli hareket etmesi, hem gerçekleştirilen avalin düzgün bir biçimde oluşmasını sağlar; hem de temsilcinin bu aval işleminden bizzat sorumlu olmasının önüne geçer. Ayrıca ileride üzerinde durulacağı üzere, temsilci vasfının senetten anlaşılması, yine temsilci konumundaki kişinin aval sorumluluğunun doğmasını baştan itibaren engelleyecektir.

Çalışmamızda avalin özelliklerinden hareket edilerek, temsilcinin avali gerçekleştirirken izlemiş olduğu yolun aval üzerindeki etkisi değerlendirilecektir. Bu doğrultuda gerçek ve tüzel kişilerin temsilcilerinin avale ilişkin yetkisinin kapsamı, gerçekleştireceği işlemin geçerliliği ve yetkisiz olarak aval verilmesi halinde, TTK m. 678'in ele alınması üzerinde durulacaktır. Bu çalışmada, temsil konusu kambiyo senetlerinde aval taahhüdü yönünden ele alınmış olup, genel hükümlerde temsile ilişkin diğer bahisler sadece ilgili kısımları itibarıyla incelenmiştir.

2. İLGİLİ MEVZUAT

Temsilci aracılığıyla aval verilmesi hakkında Ticaret Kanunu'nda herhangi bir açık hüküm bulunmamaktadır. Kambiyo senetlerinde temsile ilişkin tek hüküm temsile yetkili olmayan kişinin imzası hakkında getirilmiş olan TTK m. 678 hükmüdür. Bunun dışında avalin temsilen gerçekleştirilmesi hakkında TBK'da temsile ilişkin genel hükümler (TBK m. 40-45) uygulama alanı bulur. Bununla birlikte temsile yetkisi olmayan kişinin senette aval vermesi hakkında TBK m.46-48'de yer alan hükümler değil, özel hüküm konumundaki TTK m. 678 hükmü uygulanacaktır⁴.

³ Fırat Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi, 1997, s. 792; Hasan Pulaşlı, Kıymetli Evrak Hukukunun Esasları, Ankara: Adalet Yayınevi, 2019, s. 206-207; Naci Kınacıoğlu, Kıymetli Evrak Hukuku, Ankara, 1993, s. 252; Tahir Öğütçü, Ticari Senetler ve Özel Takip Yolları, Ankara: Ulucan Matbaası, 1980, s. 162; Seza Reisoğlu, Türk Kefalet Hukuku, Ankara, 2013, s. 136; Ertan Demirkapı, Kambiyo Senetlerinin Aval Yoluyla Temini, İzmir: Güncel Hukuk Yayınları, 2005, 118-119 ve 123. Avalin şekli olarak asıl borca bağlı olduğuna değinilmeden genel olarak asli ve bağımsız bir taahhüt olduğuna ilişkin açıklamalar için bkz. Reha Poroy ve Ünal Tekinalp, Kıymetli Evrak Hukuku Esasları, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2018, s. 219; Hüseyin Ülgen/ Mehmet Helvacı/ Abuzer Kendigelen/ Arslan Kaya, Kıymetli Evrak Hukuku, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2015, s. 171; Fahiman Tekil, Kıymetli Evrak Hukuku, İstanbul, 1994, s. 150; Jale Güral, "Kefalet Akdiyle Aval Arasındaki Fark ve Benzerlikler". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 3, 1951, Ankara, s. 443-444; Ali Bozer ve Celal Göle, Kıymetli Evrak Hukuku, Ankara, 2018, s. 174. TTK m. 702/2'nin bağımsızlığa ilişkin olmadığından yola çıkarak avalin asıl borcun fer'i olduğuna yönelik görüş için bkz. Hayri Domaniç, Kıymetli Evrak Hukuku, İstanbul, 1975, s. 185.

⁴ Kambiyo senedi gibi uluslararası bir öneme sahip bir araç hakkında temsilin uygulanmasını gösteren düzenlemelerin eksikliğinin sebebi, kara Avrupa'sında kıymetli evraka ilişkin kuralların oluşturulduğu 1912 Lahey Sözleşmesini temel alan Cenevre Poliçeler ve Bonolar Hakkında Yeknesak Hukukunda yetkisiz imza dışında düzenleme bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Oysa Birleşik Krallık Kambiyo Senetleri Kanunu m. 26'da ve Birleşik Krallık Hukukunun etkisiyle gelişen Amerikan Yeknesak Ticaret Kanunu Bölüm 3-402'de temsilci aracılığıyla atılan imzadan açıkça bahsedilmektedir. Hatta bu konuda Amerikan Yeknesak Ticaret Kanunu temsille gerçekleştirilecek olan işlemin nasıl yapılacağını, buna bağlı olarak temsilcinin sorumluluğunu, Bölüm 3-403'te de yetkisiz imza durumundaki sorumluluktan açıkça bahsetmektedir. Bizde de kambiyo senetlerinde temsilci aracılığıyla atılan imza hakkında TBK hükümlerine atıf yapmak yerine, hukuki karakterini ortaya koyan sistematik düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Temsil, bir kimsenin temsilci sıfatıyla başka bir kişi hukuki bir işlemde bulunmasıdır⁵. Temsilci yaptığı hukuki işlemi kendisi adına fakat temsil ettiği kişi hesabına gerçekleştiriyorsa dolaylı temsil, temsil ettiği kişi adına ve hesabına gerçekleştiriyorsa doğrudan temsil söz konusudur⁶. Ticari temsilci, ticari vekil ve diğer tacir yardımcıları konumundaki temsilcilere ilişkin hükümler, TBK m. 547 ila 554 arasında yer almaktadır. Bunun dışındaki temsil halleri TBK m. 40 ve devamında düzenlenmiştir. Temsil yetkisi, tek bir kişiye verilebileceği gibi birden fazla kişiye de verilebilir. Birden fazla kişiye temsil yetkisinin verilmesi halinde, TBK m. 511/2'ye göre temsilciler temsil olunan kişiyi ancak birlikte yaptıkları fiil ve işlemleriyle borçlandırabildiğinden, temsilcilerin kural olarak kambiyo senedini birlikte imzalamaları gerekir⁷. Aksi takdirde tek başına yapılan işlemlerden dolayı, yetkisiz temsile ilişkin hükümler uygulama alanı bulur⁸.

Avalin temsilci aracılığıyla gerçekleştirilmesi hakkında kambiyo senetlerinde temsile ilişkin yukarıda bahsi geçen kurallar, genel çerçeve olarak uygulanabilir niteliktedir. Bunun haricinde Çek Kanunu m. 5/3'te yer alan ve çek hesabı sahibi gerçek kişinin temsilcisi yoluyla çek düzenleyememesi kuralı⁹ aval hakkında geçerli olmayacaktır. Nitekim ilgili hükümde yalnızca çek düzenlemekten bahsedilmekte olup, bütün kambiyo taahhütlerine ilişkin çıkarımda bulunabilmek ise lafzi olarak mümkün değildir. Dolayısıyla çekte de, poliçe ve bonoda olduğu gibi, senet üzerinde temsilci aracılığıyla aval verilebilmesinin önünde hukuki bir engel bulunmamaktadır.

3. TEMSİLCİ ARACILIĞIYLA GERÇEKLEŞTİRİLEN AVALIN HUKUKİ NİTELİĞİ

Temsil yetkisi bir sözleşmeden veya bir kanun hükmünden dolayı ortaya çıkmış olabilir. Sözleşme temelli ortaya çıkan temsil yetkisinde temsil yetkisinin kapsamı sözleşmenin içeriğine göre belirlenir. Temsil olunan kişi adına kambiyo senedi düzenlenmesi ve kambiyo taahhüdünde bulunulması hali, TBK m. 548/1'e göre ticari temsilcinin yetkisi dâhilinde değerlendirilir. Ticari vekil açısından ise TBK m. 551/2'ye göre açıkça yetkili kılınmadıkça kambiyo taahhüdünde bulunulması hali ticari vekilin yetkisi dâhilinde değerlendirilmez.

Temsil yetkisinin kanundan doğması halinde, temsilci kanun hükmü gereği temsilci sıfatını kazanmaktadır. TMK m. 342/1 gereği çocuğun yasal temsilcileri anne ve babasıdır. TMK m. 352/1'e göre de velayet devam ettiği sürece çocuğun mallarını yönetme hakkını sahiptirler. Dolayısıyla, ilgili hükümler gereği velinin velayet altındaki küçük adına bir kambiyo taahhüdü olan avalı gerçekleştirebilmesi mümkündür. TMK m. 403'e göre vesayet altındaki küçüğün veya kısıtlının kişiliği ve malvarlığı ile ilgili bütün menfaatleri korumak ve hukuki işlemlerde onu temsil etmek vasinin yetkisi dâhilindedir. Her ne kadar TMK m. 403'e göre vesayet altındaki küçük veya kısıtlı adına işlem yapma vasinin yetkisi dâhilinde olsa bile, TMK m. 462'ye göre vasinin kambiyo taahhüdünde bulunabilmesi için sulh hukuk mahkemesinden izin alması gerekir¹⁰.

⁵ Safa Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 24üncü Bası, İstanbul: Beta, 2013, s. 148.

⁶ Temsil hakkında ayrıntılı açıklamalar için bkz. Reisoğlu, Borçlar Hukuku, s. 148-161.

⁷ Birlikte hareket etme zorunluluğunu gösteren bir kayıt koymaksızın her bir temsilciye ayrı temsil belgesi verilmişse veya temsil belgesinde her bir temsilcinin tek başına hareket edebileceği anlaşılıyor ise, temsille görevlendirilen her kişinin tek başına temsil yetkisi mevcuttur. Bkz. Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku, s. 156.

⁸ Y. HGK, T. 3.12.2014, E. 2013/12-1355, K. 2014/994 “... Davacı borçlu takibe konu çeki şirketi temsilen imzaladığına ve şirketi temsilde altı kişinin çeki müştereken imzalaması gerektiği düşünüldüğünde Türk Ticaret Kanunu'nun 730. maddesi (TTK m. 818) yollamasıyla aynı kanunun 590. maddesinde (TTK m. 678) düzenlenen... hükmü uyarınca çekten bizzat sorumlu olacağından, aleyhine takip yapılmasında bir usulsüzlük bulunmamaktadır.”.

⁹ Çek Kanunu m. 5/3'e rağmen çekin temsilci aracılığıyla gerçekleştirilmesi halinde dahi çekin geçerli olduğuna ilişkin bkz. Poroy ve Tekinalp, s. 376; Pulaşlı, s. 124; Ülgen/Helvacı/Kendigelen/Kaya, s. 242; Abuzer Kendigelen, Çek Hukuku, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2019, s. 127.

¹⁰ Özel bir hal olarak TMK m. 429'da bahsedilen yasal danışmanın kambiyo senedi hususunda yetkili olduğu haller; danışman atanan kişiye baştan olumlu görüşünü bildirmek, danışman atanan kişi ile birlikte kambiyo taahhüdünde bulunmak ve danışman atanan kişinin kambiyo taahhüdü için sonradan olumlu görüş bildirmekten ibarettir. Yasal danışmanlığın söz konusu olduğu hallerde yasal danışman temsil olunan kişi adına tek başına kambiyo taahhüdünde bulunamaz. Nitekim Yargıtay'ın vermiş

Temsilci aracılığıyla gerçekleştirilecek avalde öncelikle değerlendirilmesi gereken, temsil ilişkisinin senetten anlaşılıp anlaşılmadığının tespiti. Temsil ister kanundan isterse sözleşmeden doğsun, temsilci aracılığıyla gerçekleştirilen avalde temsilin senet üzerinden anlaşılması gerekir. Temsilin tespitinde, ilki temsil açıklamasına ilişkin, ikincisi temsil olunanın kim olduğunun belirtilmesine ilişkin olmak üzere iki temel unsur vardır.

Aval veren kişinin, temsil ilişkisine binaen imza attığını ortaya koyabilmesi için bu doğrultuda senet üzerinde açıklama yapması kural olarak zorunludur¹¹. Temsilen aval verildiğine ilişkin senette yer alması gereken açıklama konusunda herhangi bir sınırlama bulunmamasıyla birlikte, kimin temsil edildiğinin açık bir şekilde belirtilerek “temsilen”, “adına” veya “yerine” yazılması temsilin tespiti açısından yeterlidir¹². Bunun yerine temsil olunanın adı ile birlikte “temsilci” şeklindeki açıklama da aynı hukuki neticeyi ortaya çıkarır.

Temsile ilişkin açıklama, temsilci sıfatıyla hareket eden kişinin aval şerhini kendi adına mı yoksa temsil olunan adına mı yaptığının ortaya konulabilmesi açısından önemlidir. Bu sebeple temsilci olduğuna dair senette açıklama yapılması, temsilcinin sorumluluğunu kural olarak baştan itibaren ortadan kaldırmakta, aval şerhinden temsil olunanın sorumlu olması sonucunu doğurmaktadır. Senette temsil açıklaması yapıldığı halde, hamil aval veren olarak temsil olunan kişi yerine temsilciyi kabul edip, ona başvuramaz. Avalde temsil açıklamasının unutulması halinde ise, öncelikle temsil olunanın isminin kullanılıp kullanılmadığına bakılmalıdır.

Temsile ilişkin açıklama olmaksızın temsil olunanın ismi kullanıldığı takdir, temsil olunanın senette imzası bulunan borçlulardan biri olup olmadığı önem kazanacaktır. Temsil olunanın ismi, daha önceden senette yer almıyorsa, temsil açıklaması bulunmasa da isme ilişkin açıklamanın temsil ilişkisi doğrultusunda yapıldığı¹³ ve avalin temsil ilişkisine binaen gerçekleştirildiği kabul edilmelidir. Bununla birlikte temsil olunanın aynı zamanda senetteki bedel için sorumluluğu bulunan bir kişi olması halinde ise, temsil açıklaması yapılmadan isim yazılıp imzalanırsa, aval şerhinin bizzat imzayı atan kişi tarafından ismi yazılı kişinin lehine aval olarak gerçekleştirildiği kabul edilmelidir¹⁴. Temsile ilişkin açıklamanın yanı sıra temsil olunanın isminin de yazılması unutulmuşsa, temsilci sıfatıyla hareket eden kişi aval şerhinden yine bizzat sorumlu olacaktır¹⁵. Son iki halde bizzat sorumlu olma kuralı TTK m.

olduğu bir kararda, TMK m. 429/1’de yer alan durumlardan “dava açma” hususunda yasal danışmanın tek başına yetkili olmadığından bahisle; danışmanın, danışman atanan kişi adına tek başına dava açması halini davada kanuni temsil yetkisinin yokluğu olarak nitelendirmiştir. İlgili karar için bkz. Y. 1. HD, T. 30.9.2013, E. 2013/10067, K. 2013/13576 (Kazancı).

¹¹ Temsilci aracılığıyla verilen avalde makul olan temsil yöntemi, temsil olunanın adı ve temsile ilişkin açıklamaların birlikte yer almasıdır. Ancak birazdan bahsedileceği üzere, önemli olan unsur temsil açıklaması olup temsil olunanın isminin yer almaması durumunda dahi, şartları mevcutsa aval şerhinden dolayı sorumluluk temsil olunana ait olabilmektedir. Bilinçli bir temsilcinin, kambiyo senedinde temsil ilişkisi çerçevesinde hareket ederken en azından temsil ilişkisinden bahsetmesi gerekir. Açıklamayı yazmayı unuttuğunu ifade etmesi ise temsilcilik sıfatıyla bağdaşmamaktadır.

¹² Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 405.

¹³ Ticari temsilcinin, kambiyo taahhüdünde imza atarken temsil ilişkisini gösteren ibareyi kullanma zorunluluğuna ilişkin öğretideki görüşler için bkz. Ertan Demirkapı, “6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun Ticari Temsilciye İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12 (Özel Sayı), 2010, s. 828-829 dn. 94.

Yargıtay 12. Hukuk Dairesi’nin yerleşik içtihatlarında ticari vekil hakkında, ticari vekilin kambiyo taahhüdünde bulunma yetkisi varsa senedin “vekâleten” imzalandığından bahsedilmese dahi vekâlet verenin vekilin imzasından sorumlu olduğu açıklanmaktadır. Bu doğrultuda örnek açıklamalar için bkz. Y. 12. HD, 15.1.2018, E. 2016/26497, K. 2018/9 (Kazancı); Y. 12. HD, T. 2.10.2017, E. 2016/20093, K. 2017/11711 (Kazancı). Bahsi geçen açıklamalar kapsamında, temsil olunan şirketten bahsedilmiş olması temsilci sıfatını tamamlayan bir vasıta olarak kullanılabilir. Kimi temsilen imza atıldığından bahsedilmeyen hallerde, birazdan bahsedileceği şekilde, temsilci sıfatıyla hareket eden kişi aval şerhinden dolayı bizzat sorumlu olur.

¹⁴ Örneğin; bir bonoda ciranta (C₂) konumundaki kişi adına temsilci aracılığıyla aval işlemi gerçekleştirmek isteyen A, senedin ön yüzünde C₂’nin adını aval şerhine eklemekle birlikte temsil ilişkisinden bahsetmeyi unutmamıştır. Her ne kadar bu avalin A tarafından temsil ilişkisi sebebiyle verildiği iddia edilse bile, temsil olunan aynı zamanda senet borçlularından olduğu için, yaptığımız açıklamaya göre hukuki olarak C₂ lehine A tarafından aval verildiği kabul edilecektir. Zira ilişkiden habersiz olan ve senette ismi yazan üçüncü kişiler de, A’yı senette temsilci olarak değil aval veren olarak görmektedirler.

¹⁵ Temsilci sıfatıyla hareket eden kişinin temsilci sıfatından bahsetmemesi ve şirket kaşesinden açıkta imzasının bulunması halinde, temsil yetkisi bulunsun bile bu imzadan şahsen aval veren olarak sorumlu olacağına ilişkin bkz. Peter Bülöw,

678'den değil, imzayı atanın kendisinin TTK m. 701/3 gereğince senette aval veren olarak görünmesinden kaynaklanmaktadır¹⁶.

Temsil açıklaması ve temsil olunanın gösterilmesi unsurları haricinde, aval açıklamasının da yer alması ayrıca gereklidir. Nitekim TTK m.702/1'e göre aval açıklamasının yapılması kanunda bir şart olarak öngörülmüştür. TTK m. 701/3'te yer alan ön yüzdeki açıklamasız imzaya ilişkin istisna haricinde¹⁷ aval açıklaması bulunmayan imzaların aval kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir. Başka bir ifadeyle, aval açıklaması yapılmadan temsilen atılan tek imzanın aval kapsamında değerlendirilebilmesi için, imzanın senedin ön yüzüne atılmış olması gerekir. Aksi takdirde temsilcinin

Heidelberger Kommentar zum Wechselgesetz/Scheckgesetz und zu den Allgemeinen Geschäftsbedingungen: Wechsel und Scheckrecht sowie Nrn. 9, 23 bis 25 AGB-Sparkassen, Augsburg: C. F. Müller Verlag, 2004, s. 188.

Aksi bir düşünceyle temsil açıklamasına ihtiyaç olmadığı kabul edilirse; senette kendisi adına aval veren ancak aynı zamanda bir başkasının da temsilcisi konumunda bulunan kişi, hamil kendisine başvurduğunda yetkisi kapsamında hareket ettiğini belirterek sorumluluktan keyfi olarak kurtulabilecektir. Temsile ilişkin açıklama yer almasa bile TBK m. 40/2 gereğince karşı tarafın temsil ilişkisinin varlığını durumdan çıkardığı veya çıkarması gerektiğine ilişkin düzenlemenin, temsilcinin gereğinden fazla korunarak hamilin zayıf konumda bırakılabilmesi ve kambiyo senetlerinin yapısına uymaması sebebiyle bizce uygulanabilirliği mümkün değildir.

Örneğin; hamil maddi durumunun iyi olduğunu bildiği A'nın 50.000 TL'lik bonoda şahsen aval vermesini ister ve A aynı zamanda borçlarını ödemekte zorluk çeken B'nin temsilcisi konumundadır. Temsil olunanın sorumluluğu için temsil açıklamasının zorunlu olmadığı veya TBK m. 40/2 gereğince karşı tarafın temsilcilik vasfını durumdan çıkardığının ileri sürülebilmesi kabul edilirse; senede kendi adını yazıp aval veren A'nın daha sonradan avali temsilen gerçekleştirdiğinden bahisle hamil kendisine başvurduğunda senet bedelini ödemeyeceğini ileri sürebilmesi mümkün olacaktır. Zira A her ne kadar şahsen aval vermiş olsa da, kendisine imkân tanırırsa bu aval şerhini gerçekten mevcut olan ancak aval şerhinde kullanmadığı temsille ilişkilendirebilir. Bu kapsamda senette temsilciliğe ilişkin açıklama yapılmayıp da temsile ilişkin yetki belgesinin karşı tarafa gösterilmesi senetteki sorumluluğun temsil sebebiyle B'ye geçmesini de mümkün kılacağından, temsil açıklamasının çekişmesiz bir şekilde aranması gerekir. Kambiyo senetlerinin kamu güvenine mazhar senetler olması da, senedin içeriğine güvenerek hak sahibi olan iyiniyetli üçüncü kişilerin korunmasını beraberinde getirmektedir. Bu açıdan temsile ilişkin açıklama yapılmayan dolayısıyla hiçbir açıklama yapılmadan ve temsil olunan bahsedilmeden gerçekleştirilen bir aval şerhinden dolayı imzayı atan kişi bizzat sorumlu olacaktır. Poroy ve Tekinalp de haklı olarak bu durumu "*temsilin anlaşılacağı hallerde, kendisine kambiyo borçlusu olarak başvuran temsilcinin, temsilci sıfatını tanıtmayı onu sorumluluktan kurtarmaz. Çünkü poliçe dolayısıyla hak sahibi olanlar poliçeye göre temsilcisi borçlu olarak tanınır; bu güvenlerinin korunması gerekir. Temsil edilenin ödeme gücünün bulunmadığı durumlarda temsilci kambiyo alacaklılarını borcu ödeyemeyecek kişi ile baş başa bırakamaz*" şeklinde ifade etmektedir. Bkz. Poroy ve Tekinalp, s. 167.

Görüşümüzün aksine, genel olarak temsil ilişkisinden bahsedilmeyen hallerde TBK m. 40/2'nin uygulanabileceğine ilişkin karşı görüş için bkz. Kendigelen ve Kırcı, s. 134.

¹⁶ TTK m. 678'de temsil yetkisi olmayan bir kişinin temsilci gibi hareket etmesi veya yetkisi olup da yetkisini aşmasından bahsedilmektedir. TTK m. 678 temsilci sıfatıyla senede imza atılması halinde uygulanacak temel düzenleme konumundadır. İlgili hüküm, temsil yetkisi aslında olmasına ve bu kapsamda hareket edilmesine rağmen, temsil olunan kişiyi veya temsil açıklamasını senette açıkça belirtmeyi unutan kişinin durumunu ise kapsamamaktadır. Kanaatimizce temsil açıklaması ve temsilcinin ismi yer almadan gerçekleştirilen aval, TTK m. 678 kapsamında değerlendirilmemelidir. Nitekim senette yer alan söz konusu aval şerhi, dış görünüş itibarıyla temsil amacıyla hareket eden kişinin doğrudan kendisinin gerçekleştirdiği aval olarak algılanmaktadır.

¹⁷ TTK m. 701/3'te ön yüzdeki tek imzanın (teknik yapısı ispat hukukunu ilgilendirmekle birlikte) düzenleyen veya muhataba ait olması halinde imzanın aval olarak kabul edilemeyeceği düzenlenmiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun vermiş olduğu bir kararda da düzenleyenin imzasının senedin ön yüzünde ve senet metninin altında bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Bkz. HGK, T. 4.4.2018, E. 2017/19-812, K. 2018/756 (Kazancı); HGK, T. 5.10.2011, E. 2011/12-480, K. 2011/598 (Kazancı) "... Keşidecinin el yazısıyla atılmış imzasının senedin ön yüzünde ve senet metninin altında bulunması gereklidir...". Arslanlı düzenleyenin imzasının senedin içinde veya metnin üstünde yer alması halinde, imzanın kanunun aradığı şekil şartlarını yerine getirmemesi sebebiyle geçersiz olduğunu belirtmektedir. Bkz. Halil Arslanlı, Ticaret Hukuku Dersleri, Ankara, 1954, s. 64. Benzer doğrultuda, senedin içine veya metnin üstüne atılan imzanın, kanunun aradığı şekil şartı bakımından yeterli olmadığına ilişkin bkz. Abuzer Kendigelen ve İsmail Kırcı, Kıymetli Evrak Hukuku, İstanbul: On İki Levha, 2019, s. 178. Öztan imzanın senet metnini örttüğü hallerde; imzanın senedin sağ alt tarafında, ortasında veya sol alt tarafında olmasının bir önemi olmadığını belirtmektedir. Bkz. Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 463.

Bu sebeple düzenleyen konumundaki kişinin senedin ön yüzüne ve fakat metnin üstüne yahut yanına tek başına atılmış olduğu imza, TTK m. 701/3 kapsamında aval olarak değerlendirilemediği gibi ilgili kişi açısından düzenleyen sorumluluğu da doğurmamaktadır. Hatta poliçelerde TTK m. 671/1-h, bonolarda TTK m. 776/1-g ve çeklerde TTK m. 780/1-f'ye göre düzenleyenin imzasının geçersiz olması kambiyo senedinin de geçersiz olmasına sebebiyet vermektedir.

senedin arka yüzüne veya alonja¹⁸attığı ve aval kaydı taşımayan böyle bir imza, avalden farklı bir kambiyo taahhüdü olarak değerlendirilmesine sebebiyet verebilir. Zira aval açıklaması içermeyen arka yüzdeki imza¹⁹, TTK m.683/2 gereği aval değil beyaz ciro hükmündedir²⁰. Örneğin, emre yazılı bir bono beyaz ciro ile X Anonim Şirketine devredildiğinde, X A.Ş temsilcisinin senedi elden Y Ltd. Şti. ne teslim ettiği ve Y Ltd. Şti.nin temsilcisi tarafından aval amacıyla fakat aval şerhi olmaksızın bononun arkasını kaşeleyp imzalaması sonucunda, Y Ltd.Şti.nin taahhüdü aval değil beyaz ciro olarak kabul edilecektir. Nitekim 12. Hukuk Dairesi de 23.3.2007 tarihli kararında yerinde olarak, bononun arkasındaki kaşe ve imzada avale ilişkin bir açıklama yer almadığından aval olarak kabul edilemeyeceğine, hükmetmiştir²¹.

Temsilci aracılığıyla gerçekleştirilen avalde, temsil ilişkisinin doğrudan temsille mi yoksa, dolaylı temsille mi gerçekleştiği konusu üzerinde durulması gereken bir husustur. Kanaatimizce temsille kambiyo senedinde aval taahhüdünün görünüş şekli doğrudan temsil olarak ortaya çıkmaktadır²². Zira dolaylı temsilde temsilci kendi adına başkası hesabına hareket etmektedir. Dolaylı temsilci konumundaki kişinin kendi adına kambiyo senedini imzalaması halinde ise, imzası dolayısıyla bizzat sorumlu olacaktır. Bu yüzden dolaylı temsille aval veren kişi, kendi adına hareket ettiği için senetteki görünüş anlamında temsilci konumunda değil, aval veren konumunda olacaktır²³. Dolaylı

¹⁸ Alonjun hukuki olarak senedin arka yüzünün devamı olduğuna ilişkin bkz. Öztan, Kıymetli evrak Hukuku, s. 569; Poroy ve Tekinalp, s. 193; Arslanlı, s. 100.

¹⁹ Aval açıklaması ve imza aval açısından asgari unsurlar konumunda olduğu için, temsil açıklaması kapsamında değerlendirilebilecek açıklamaların yapılması durumunda bile bu açıklamalar imzayı avale dönüştürmeyecektir. Senedin arka yüzünde gerçekleştirilecek olan her aval işleminin aval açıklamasını içermesi, imzanın aval kapsamında atıldığı kabulü için gereklidir.

²⁰ Senedin arka yüzüne atılan tek imzanın beyaz ciro olarak kabul edilmesi gerektiğine ilişkin öğretideki hakim görüş için bkz. Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 806; Kınacıoğlu, s. 254; Ülgen/Helvacı/Kendigelen/Kaya, s. 170; Kendigelen ve Kırca, s. 228; Tekil, s. 150-151; İsmail Doğanay, Türk Ticaret Kanunu Şerhi-Cilt 2, İstanbul: Beta, 2004, s. 1916; Murat Alışkan, Kambiyo Senetlerinde Temsil Cirosu, İstanbul, 1998, s. 314; Raziye Aksu Özkan, Aval Kurumu, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 61-62; Martin Stranz, Wechselgesetz, Berlin, 1952, s. 198; Theo Guhl, Das Schweizerische Obligationenrechts, Zürich, 1972, s. 797; Alfred Hueck/ Claus-Wilhelm Canaris, Recht Der Wertpapiere, München, 1977, s. 115-116. Yargıtay'ın yerleşik içtihatları da bu doğrultuda olup örnek kararlar için bkz. Y. 12. HD, T. 29.5.2017, E. 2016/15689, K. 2017/8305 (Kazancı) "... Eş anlatımla, aval şerhini içermeksizin çekin arka yüzüne atılan her imza ciro hükmündedir..."; Y. 12. HD, T. 29.4.2015, E. 2015/2291, K. 2015/11692 (Kazancı) "... Eş anlatımla, aval şerhini içermeksizin çekin arka yüzüne atılan her imza ciro hükmündedir..."; Y. 12. HD, T. 22.10.2014, E. 2014/28065, K. 2014/24652 (Kazancı) "... Eş anlatımla, aval şerhini içermeksizin çekin arka yüzüne atılan her imza ciro hükmündedir..."; Y. 10. CD, T. 20.5.1993, E. 1993/1183, K. 1993/6178 (Kazancı) "... Buna karşılık çekin arka yüzüne atılan imza beyaz ciro niteliğinde olduğundan aval sayılabilmesi için "Aval içindir" ya da benzeri bir ifade ile birlikte kimin lehine verildiğinin belirtilmesi gerekir..."; Y. 12. HD, T. 24.5.1983, E. 1983/2449, K. 1983/4105 (Kazancı) "... Ancak, böyle bir meşruhat taşımaksızın konulan imzalardan senet arkasındakiler ciroyu, senet yüzündeki keşideci ve muhataba veya lehtarına ait olanlardan gayri imzalar aval vermeyi tazammun eder...".

Arka yüze açıklama yapılmadan atılan imzanın aval olarak yorumlanması gerektiğine ilişkin karşı görüş için bkz. Kendigelen, s. 227; Nizam İpekçi ve Nedret İlbıldı, Türk Ticaret Yasasında Aval, İstanbul: İpekçi Yayıncılık, 1999, s. 30. Arka yüzdeki böyle bir imzanın hukuki konumu değerlendirilmemekle birlikte açıkça söz konusu imzanın aval olarak kabul edilemeyeceğine ilişkin bkz. Yaşar Karayalçın, Ticaret Hukuku- Cilt 3 Ticari Senetler, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970, s. 224; Öğütçü, s. 161-162. Konunun Cenevre Konferansları'nda tartışılması ve Cenevre Yeknesak Hukuku'ndaki etkilerine ilişkin bkz. Paul Carry (Terc. Turgut Sengir), "Aval Hakkında Doktrin ve Tatbikatta Yenilikler". İstanbul Barosu Dergisi. C. 35, S. 1-2, İstanbul, Ocak-Şubat 1961, s. 304.

²¹ Y. 12. HD, T. 23.3.2007, E. 2007/2732, K. 2007/5575 (Kazancı) "... İş bu bononun arkasına atılan kase ve üzerindeki imzanın avali tazammun eden herhangi bir meşruhatı ihtiva etmediğine göre ve imzada, senedin ön yüzüne atılmadığından TTK.nun 613/2. maddesi uyarınca aval verme niteliğinde kabul edilemez...".

²² Ticari temsilcinin gerçekleştireceği kambiyo taahhütlerinin, doğrudan temsil yoluyla oluşmasının işin niteliğine uygun olduğuna ilişkin bkz. Demirkapı, Ticari Temsilci, s. 834.

Kefalette yalnızca doğrudan temsil yoluyla imza atılabileceğine ilişkin bkz. Halil Akkanat, "Temsilci Aracılığı İle Kefalet Sözleşmesi Akdedilebilir mi?", Prof. Dr. Rona Serozan'a Armağan, Cilt I, İstanbul 2010, s. 56

²³ Poroy ve Tekinalp senette dolaylı temsil ilişkisinin mümkün olduğunu belirtmekle birlikte sonuç olarak bu tür temsilin polişe dışında vuku bulduğundan bahisle sorumlu olanın temsilci olduğunu ifade etmektedir. İlgili açıklamalar için bkz Poroy ve Tekinalp, s. 166-167. Öztan da, başkası hesabına ve fakat kendi adına hareket eden kişinin tanzim ettiği senette kendi adına hareket eden kişinin senedin düzenleyeni olduğuna ifade etmektedir. Bkz. Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 413.

temsil durumunda aval şerhinden doğan hak ve borçlar, senet üzerinde aval veren olarak gözüken kişiye aittir. Hamilin kendisine başvurması halinde, bizzat aval veren konumunda olduğu için, temsilci olduğunu belirterek ödemedi kaçınmaz. Senet sebebiyle ödemiş olduğu bedel mevcutsa, öncelikle kambiyo hukukuna göre lehine aval verdiği kişiye ve ona karşı sorumlu olanlara başvuruda bulunabilecektir. Çeşitli sebeplerle başvuruda bulunabileceği kimsenin bulunmaması durumunda ise, temsil olunandan talep edebilir. Çünkü iç ilişkide dolaylı temsil kuralları gereği hak ve borçlar alacağın temlik ve borcun nakli kurallarına göre temsil olunana devredilir²⁴.

Birden fazla temsilcinin belirlenmiş olması durumunda, temsilcilerin birlikte mi ayrı ayrı mı kambiyo taahhüdünde bulunabileceklerini tespit için yetki sözleşmesinin içeriğine bakılması gerekir²⁵. Yetki belgesi temsilcilere ayrı ayrı verilmişse veya tek bir yetki belgesinde ayrı ayrı yetkili oldukları belirtilmişse, her birinin tek başına temsilci olarak aval gerçekleştirebilmeleri mümkündür²⁶. Temsilcilere tek bir yetki belgesi verilmiş ve ikisi birlikte yetkili kılınmışsa, temsilcilerin aval şerhini birlikte gerçekleştirmeleri gerekir. Aksi taktirde TTK m. 678 gereği aval şerhini gerçekleştiren kişi aval şerhinden bizzat sorumlu olur²⁷.

Temsil olunan kişi temsilcinin yetkilerini iradi olarak süre yönünden, şahıs yönünden ve konu yönünden sınırlayabilir²⁸. Bu kapsamda temsilciye yalnızca poliçe ve bono düzenleyebilme yetkisi verilmişse, bunun dışında diğer kambiyo taahhütleri açık bir şekilde hariç tutulmuşsa, temsilcilik sıfatıyla aval şerhi gerçekleştirmesi temsil kapsamının dışında yer alacaktır²⁹. Temsil olunanın, yetki belgesinde sadece belirli kişiler lehine aval verilebileceğine ilişkin düzenleme yapması halinde, bu kişiler haricindeki kişiler lehine de aval verilemez. Temsilcinin, temsil yetkisinin kapsamına uymayarak aval vermesi halinde TTK m. 678 kapsamında aval şerhinden kendisi sorumlu olur.

4. TÜZEL KİŞİLERİ TEMSİLEN GERÇEKLEŞTİRİLEN AVAL

4.1. Genel Olarak

Aval gerçek kişiler tarafından gerçekleştirilebilen bir işlem olduğu gibi tüzel kişiler tarafından da gerçekleştirilebilir. Tüzel kişilerin temsilci ile aval vermesinde öncelikle üzerinde durulması gereken husus işletme konusu kavramıdır. 6762 sayılı eTK m. 137'de *ultra vires ilkesi* gereği ticaret şirketlerinin işletme konusu dışındaki işlemlerinin şirketi bağlamayacağı belirlenmiştir³⁰. 6102 sayılı TTK ile *ultra vires ilkesinin kaldırılması* neticesinde, ticaret şirketleri TTK m. 125/2 atfıyla, kanuni istisnalar

²⁴ Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku, s. 149.

²⁵ Y. 19. HD, T. 1.12.2016, E. 2016/8411, K. 2016/15375 (Kazancı) "... Başka bir anlatımla şirketi temsile tek kişi değil, iki kişi birlikte yetkili kılınmıştır. Bu itibarla çekleri imzalayan ... davacı şirketi temsile tek başına yetkili bulunmadığından, bu çekler sebebiyle davacı şirketin aval veren sıfatıyla sorumluluğundan söz edilemez...".

²⁶ Birden fazla kişiye temsil yetkisi verilmesi hakkında bkz. Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku, s. 156.

²⁷ Birlikte temsil yetkisi verilen kişilerin gerçekleştirecekleri avalde yer alacak imzaların birbirine yakın olması gerekir. İki temsilciden birinin ön yüz üst kısmındaki boşlukta yer alan şirket kaşesinin hemen yanına diğer temsilcinin ise senet metninin yan kısmındaki boşluğa imza atması halinde, ikinci imzanın kaşe ile bağı bulunmadığı ve temsilcilik vasfı senetten anlaşılmadığı için TTK m. 701/3 gereğince imzayı atan şahsen aval vermiş sayılacaktır. İlk imza ise şeklen usule uygun görünse de senet üzerinde bu imzaya yakın ve birlikte temsile atfedilebilecek başka bir imza söz konusu olmadığı için, imzayı atan kişi TTK m. 678 gereği yetkisiz temsilci olarak bu avalden sorumlu olur.

Benzer doğrultuda, birlikte temsille aval gerçekleştirecek temsilcilerin imzalarının birbirine yakın olması gerektiğine ilişkin bkz. Bülöw, s. 188.

²⁸ Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku, s. 155.

²⁹ Genel bir vekâletname ile senet düzenleyebilme yetkisinin verilmiş olması ve vekaletnamede açıkça kambiyo taahhüdünde bulunabilme yetkisinin yer almaması halinde, temsilci olarak kambiyo düzenleme yetkisinin bulunmadığına ilişkin yargı kararı için bkz. Y. HGK, T. 4.12.2018, E. 2017/12-1156, K. 2018/1823 (Kazancı) "... Takibe konu senedin tarafından tanzim edildiği, dosyada mevcut 29.11.2013 tarihli vekâletname incelendiğinde şirket müdürü tarafından'na geniş yetkiler içeren (senetleri tanzim ve imza yetkisi dahil) genel bir vekâletname verildiği ancak vekâletnamede açıkça kambiyo taahhüdünde bulunma yetkisinin olmadığı görülmektedir...".

³⁰ 6762 sayılı kanun döneminde, *ultra vires ilkesinin kambiyo senetlerine uygulanması* hakkında öğretide yer alan görüşler ve tartışmalar için bkz. Demirkapı, s. 90-92.

haricinde³¹, TMK m. 48 gereği bütün haklardan yaralanabileceği gibi borçları da üstlenebilirler. Bu kapsamda sermaye şirketlerinde TTK m. 371/2'de bahsedildiği üzere, maddede bahsedilen istisnai durum haricinde, temsil yetkisi bulunanların işletme konusu³² içerisinde yer almayan işlemleri de şirketleri bağlayacaktır. Dolayısıyla temsilcinin kambyo taahhüdünde bulunabildiği bu hallerde aval taahhüdünde bulunabilmesi de mümkün olup sorumluluk şirkete aittir. Ancak şahıs şirketlerini temsilen yapılacak işlem şirketin işletme konusu dışında ise, öğretilerde hak ehliyeti işletme konusuyla sınırlı olmasa da temsil yetkisi hakkındaki TTK m. 233/1'de, TTK m. 371/2'deki gibi açık bir düzenleme bulunmaması sebebiyle, yapılan işlemin şirketi bağlamayacağı ve yetkisiz temsile ilişkin hükümlerin uygulama alanı bulacağı belirtilmektedir³³.

Öğretilerde dernek ve vakıfların kar elde etme amaçları bulunmaması sebebiyle, gerçekleştirecekleri aval nihai amaçlarına aykırı olacağından dolayı, temsilcileri aracılığıyla aval veremeyeceği belirtilmektedir³⁴. TTK m. 16/1'de amacına ulaşmak için ticari işletme işleten vakıflar ve dernekler tacir sayılır. Kambyo senedi tanzimi, TTK m. 3 gereği ticari iştir. Bu hükümler çerçevesinde dernek ve vakıf hak ve fiil ehliyetine sahiptir³⁵. Eğer dernek veya vakıf, ticari işletme işletiyorsa, temsilcileri aracılığıyla kambyo taahhüdünde bulunabilirler. Dolayısıyla ticari işletme işleten dernek³⁶ ve vakıfların yetkili organlarının³⁷ temsilen aval vermesi de bu kapsamda bizce mümkündür³⁸.

Tüzel kişileri temsilen gerçekleştirilecek olan avalde temsil olunan tüzel kişinin kim olduğu ve temsile ilişkin açıklama şirket kaşesinden anlaşılabilirliği için, kaşe³⁹ basılmadan atılan imzadan dolayı temsilci sıfatıyla hareket eden kişi bizzat sorumlu olur. Kaşe basmadan şirket ünvanı yazarak temsil ilişkisinden bahsedilerek imza atılması, şirket ünvanı adı altında hareket edilmesi sebebiyle temsil

³¹ İlgili kanuni istisnalara ilişkin bkz. Mehmet Bahtiyar, Ortaklıklar Hukuku, Beta, İstanbul, 2016, s. 50.

³² Yapılan değişiklikte birlikte işletme konusu, şirketin imza yetkilisine rücu edip edemeyeceğinin sınırını belirleme vazifesi üstlenmektedir. Bkz. Hasan Pulaşlı, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'na Göre Şirketler Hukuku Şerhi, Adalet Yayınevi, Ankara, 2011, s. 1017.

³³ Bahtiyar, Ortaklıklar Hukuku, s. 49; Burçak Yıldız, "Ultra Vires İlkesinin Kaldırılmasının Ardından İşletme Konusu Unsuru ve Ticaret Şirketlerinin İşletme Konusu Dışındaki İşlemlerinin Hukuki Niteliği", Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, C. 27, s. 3, Ankara, 2011, s. 122; Oruç Hami Şener, Teorik ve Uygulamalı Ortaklar Hukuku, Ankara, 2012, s. 231; Metin Topçuoğlu, "Ticaret Şirketlerinde Konu Dışı İşlemler ve Sonuçları", Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 2, Isparta, 2012, s. 62-63; Murat Alışkan, "İşletme Konusu ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Ticaret Şirketlerinin Ehliyeti ve Temsili", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 18, S. 2, İstanbul, 2012, s. 211. Karşı görüş için bkz. Pulaşlı, Şirketler Hukuku Şerhi, s. 354-355.

³⁴ Aksu Özkan, s. 46.

³⁵ TMK m. 49'a göre tüzel kişiler, kanuna ve kuruluş belgelerine göre gerekli organlara sahip olmakla fiil ehliyetini kazanırlar.

³⁶ Ticari işletme işleten derneklerin hukuki konumları ile alakalı açıklamalar ve öğretilerde yer alan görüşler için bkz. Özlem Tüzüner, "Derneğin Ticari İşletme İşletmesi ve Türk Medeni Kanunu'nda Bilinçli Boşluk Bırakılması", Yaşar Üniversitesi Dergisi (e-dergi), C. 8, Özel Sayı, s. 2821-2833 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/179501> Son Erişim Tarihi: 1.2.2022.

³⁷ Derneği temsil yetkisi TMK m. 85 gereği dernek yönetim kuruluna ait iken vakfi temsil yetkisi ise Vakıflar Kanunu m. 6'ya göre belirlenen ve TMK m. 109'da bahsedilen bulunması zorunlu yönetim organıdır.

Tüzel kişiyi temsile yetkili olan organın, esasen tüzel kişinin temsilcisi değil tüzel kişinin kendisi olmasına ilişkin açıklamalar için bkz. Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 403 dn. 14; Pulaşlı, s. 124; Şafak Narbay ve Şengül Al Kılıç, "Yargıtay 11'inci Hukuk Dairesi'nin 23.01.2017 Tarih ve 2017/38 Esas, 2017/444 Karar Sayılı Kasarı Çerçevesinde Şirketin Yetkili Temsilcisi Aracılığıyla Düzenlenen Bonolarda Asıl Borçlu Sifatının Belirlenmesi Üzerine Düşünceler", İstanbul Hukuk Mecmuası, C. 78, S. 1, İstanbul, 2020, s. 203 ve dn. 23'te adı geçen yazarlar

³⁸ Y. 11. HD, T. 5.10.2020, E. 2020/2509, K. 2020/3788 (Kazancı) "... bu durumda derneklerin iktisadi işletme işletmeksizin ticaret ve kambyo işlemi yapmalarının mümkün olmaması...".

³⁹ Köy tüzel kişisini temsilen gerçekleştirilecek olan kambyo taahhüdü (bu arada aval) mühür ile gerçekleştirilmektedir. Y. 12. HD, T. 22.12.2014, E. 2014/25422, K. 2014/31147 (Kazancı) "... Köy tüzel kişiliğini temsil eden muhtar H. Y., senetleri tanzim ederken köy muhtarlığının mührü ile mühürlendikten sonra üzerine iki kez imzalamış olup, adı geçen tarafından mührün dışında tamamen açığa atılmış bir imza bulunmadığından bu senetlerin borçlu H. Y. tarafından köy tüzel kişiliği adına düzenlendiği anlaşılmaktadır. Diğer borçlu H. K.'un ise mühür dışında iki adet imzasının olduğu görülmekte olup, adı geçen köy muhtarı olmadığı gibi, köy tüzel kişiliğini temsil yetkisi de bulunmadığından bonoları avalist olarak imzaladığının ve dolayısıyla senetlerden şahsen sorumlu olduğunun kabulü gerekir...".

ilişkisi kapsamında değerlendirilir⁴⁰. Buradaki sorumluluk TTK m. 678 hükmü dolayısıyla değil, senetteki imza ve taahhütten temsil anlaşılmadığı için, yaratılan hukuki görünüşten doğar. Buna bağlı olarak imza sahibi kişi aval veren kabul edilir. Bununla birlikte temsil yetkisi olmadan kaşe basan kişi veya temsil yetkisini aşarak kaşe basan kişi ise TTK m. 678'e göre yetkisiz temsilci olarak sorumlu olur.

4.2. Birden Fazla İmzanın Avale Etkisi

Yetkili bir temsilcinin senet üzerinde aval veren adına gerçekleştirdiği taahhüt, avalin şartlarına uygun bir şekilde vücut bulmalıdır. Temsilci özellikle temsilcilik vasfına zarar gelmemesi ve istemeden kendini bir kambiyo borçlusuna konumuna gelmemesi için gereken özeni göstermelidir. Aksi bir durumda, avalden dolayı temsilcinin şahsi sorumluluğunun doğması söz konusu olacaktır.

Bazı davalarda tüzel kişi temsilcilerinin aval verirken birden fazla atmış olduğu imza sebebiyle uyuşmazlıkların doğduğu görülmektedir. Bu konu, Yüksek mahkeme kararlarında TTK m. 678 ve avale ilişkin TTK m. 700-702 maddeleri çerçevesinde tartışılmıştır. Gerek Hukuk Daireleri gerekse de Hukuk Genel Kurulu'nun, temsilcinin attığı birden fazla imza hususunda verdiği kararlarda dikkate aldığı temel unsur, şirketin kaşesidir. Bu kapsamda, verilen kararlarda yerleşik olarak ve aynı doğrultuda, senedin ön yüzünde şirket kaşesiyle ilişkisi kurulabilen yani kaşeye yakın veya kaşe üzerinde yer alan imzaların temsilcilik sıfatına hanel getirmediği, bununla birlikte şirket kaşesinden bağımsız ve açıkta/uzakta yer alan imzaların ise TTK m. 678 ve TTK m. 701/3 gereğince temsilciyi şahsen aval veren olarak sorumlu hale getirdiği ifade edilmektedir⁴¹. Hukuk Genel Kurulu'nun vermiş olduğu kararda da belirtildiği üzere, atılan imzaların şirket kaşesi üzerine atılmış olması halinde temsilcilik sıfatıyla hareket edildiği ve temsilcinin şahsi bir avalinin bulunmadığı kabul edilmelidir⁴².

Birden fazla imzanın senedin ön yüzünde değil de arka yüzünde veya alonj üzerinde yer alması halinde de şirket kaşesi dikkate alınmalıdır. Buna göre eğer temsilci sıfatıyla hareket eden kişinin avale ilişkin kaşenin üzerinde bir adet, kaşeden ayrı ve açıkta başka bir adet olmak üzere iki imzası yer

⁴⁰ 12. HD, T. 26.4.2001, E. 6218, K. 7026 “ Ticari ortaklıklar adına senet imzalanmasında, yetkililerin imzalarının mutlaka ortaklık unvanı altında bulunması yeterli olup, bu unvanın kaşe olarak (eş ile de yazılabilir) belirtilmesi de gerekli değildir” naklen Gönen Eriş, Açıklamalı İçtihatlı Türk Ticaret Kanunu, Ticari İşletme ve Şirketler, C. 1, Ankara, 2004, s. 976.

⁴¹ Kararlar için bkz. Y. HGK, T. 5.10.2011, E. 2011/12-480, K. 2011/598 (Kazancı) “...Hemen vurgulanmalıdır ki, şirket yetkilisi tarafından da olsa senede atılan 2. imza, şirket kaşesi olmadan atılmış ise, burada keşideci sıfatı söz konusu olmayacağından, bu imza aval olarak kabul edilir ve bu imza sahibi borçtan şahsen sorumlu olur. Senette atılan her iki imza da şirket kaşesi üzerine atılmışsa, burada artık aval olgusundan söz edilemez...”; Y. 12. HD, T. 3.5.2018, E. 2016/31230, K. 2018/4145 (Kazancı) “... Bu açıklamalar ışığında sorumluluk doğması için, keşidecinin atacağı tek imza yeterli olup, bononun ön yüzündeki ikinci imzanın atılması zorunluluğu olmadığından, şirket kaşesi dışına atılan imza aval olarak değerlendirilir (HGK. nun 05/10/2011 tarih ve 2011/12-480 Sayılı kararı). Somut olayda, takibe konu bonoda, düzenleyen olarak ... Ltd. Şti.'nin yazılı olduğu, senedin, muteriz borçlu şirket yetkilisinin şirket kaşesi üzerine attığı imzası ile keşide edildiği, ancak açıkta bulunan imzanın şirket yetkilisince inkar edildiği anlaşıldığından, adı geçenin açıkta bulunan ikinci imzasının aval olarak atıldığından ve dolayısıyla muteriz borçlu ...'in borçtan şahsen sorumlu olduğunun kabulü için, yapılacak imza incelemesi ile açığız imzanın muteriz borçluya ait olduğunun belirlenmesi zorunludur...”; Y. 12. HD, T. 18.10.2017, E. 2016/20223, K. 2017/12711 (Kazancı) “... Bu açıklamalar ışığında sorumluluk doğması için, keşidecinin atacağı tek imza yeterli olup, bononun ön yüzündeki ikinci imzanın atılması zorunluluğu olmadığından, şirket kaşesi dışına atılan imza aval olarak değerlendirilir (HGK. nun 05/10/2011 tarih ve 2011/12-480 Sayılı kararı). Buna göre; şirket yetkilisi ...'nin takip dayanağı senette muteriz şirket kaşesinin dışında imzasının olduğu ve bu imzayı da inkar etmediği anlaşıldığından, adı geçenin açıkta bulunan ikinci imzasının aval olarak atıldığından ve dolayısıyla borçtan şahsen sorumlu olduğunun kabulü gerekmektedir...”.

⁴² Y. 12. HD, T. 4.12.2017, E. 2016/24481, K. 2017/15073 (Kazancı) “... Somut olayda kambiyo senetlerine mahsus haciz yolu ile icra takibine konu edilen bonoda, keşideci, ... Filtre Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi olup, senedin çift imza ile düzenlendiği, senedin ön yüzündeki borçluya ait iki imzanın da şirket kaşesi üzerinde olduğu, kaşe dışında açığa imza atılmadığı görülmektedir. Bu imzayı atan ...'in keşideci ... Filtre Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi'nin yetkili temsilcisi olması sebebiyle imzanın da şirket adına atıldığı kabulü gerekir...”; Y. 19. HD, T. 25.10.2017, E. 2016/12641, K. 2017/7281 (Kazancı) “... Mahkemece, davaya konu takip dosyasına konu çekte keşideci Ltd. Şti.'nin kaşesi üzerinde bulunan her iki imzanın da şirket yetkilisi olarak çeki düzenleyen davacı ...'ya ait olduğu, şirket kaşesi dışında açığa atılmış bir imza bulunmadığından davacının aval veren sıfatıyla imzasının bulunmadığı dolayısıyla davacının çek bedelinden şahsi sorumluluğu olmadığı gerekçesiyle davanın kabulüne karar verilmiş, hüküm süresinde davalı vekilince temyiz edilmiştir. Dosyadaki yazılara kararın dayandığı delillerle gerektirici sebeplere, delillerin takdirinde bir isabetsizlik bulunmamasına göre...”.

Atılan ikinci imzanın temsilci sıfatıyla atıldığı belli olmayan şekilde gerçekleştirilmesi halinde bu imzanın aval olarak nitelendirilebileceğine ilişkin aksi doğrultuda görüş için bkz. Kendigelen ve Kırca, s. 227.

alıyorsa, kaşeyle bağı bulunan imzanın temsilci vasfıyla atıldığı; açığa atılan imzanın ise TTK m. 678 gereğince şahsi sorumluluk doğurduğu kabul edilmektedir. Kanaatimizce, kaşeden uzakta, ayrı atılan imza beyaz ciro ciro olarak kabul edilmelidir⁴³⁴⁴.

12. Hukuk Dairesinin vermiş olduğu yakın tarihli kararlarda düzenleyen lehine aval veren olarak imza atılıp ayrıca düzenleyen yerine senet düzenleme iradesiyle şahsi imzasının atılması halinde, bu kişinin aval veren olarak sorumlu olmayacağına hükmedilmiştir⁴⁵. Bahsi geçen kararlarda, aval veren kişinin düzenleyen yerine atmış olduğu imzanın temsilci sıfatı kapsamında geçerliliği tartışılmıştır. Verilen kararlarda, iki imzanın da düzenleyen konumunda bulunmayan aval verene ait olduğu temelinden hareket edilerek, düzenleyen yerine atılan imzanın atılmamış sayılması ve aval verenin sorumlu olmaması yönünde hareket edilmiştir⁴⁶.

Aval verenin senedin düzenleyeni adına ayrıca imza atması halinde, temsilcilik sıfatı bulunuyorsa yalnızca aval veren olarak sorumlu olmaktadır. Düzenleyen adına atılan imzada temsilci sıfatından bahsedilmemiş olması halinde, temsilci sıfatı bulunmaması sebebiyle TTK m. 678'in uygulanarak imzayı atan aval verenin esasen düzenleyen olarak sorumlu tutulmasına engel olmaktadır. Temsil ilişkisinin var olduğu ancak senetten belli olmadığı hallerde kambiyo borcundan temsilcinin sorumlu olması⁴⁷ mümkünse de, temsil ilişkisinin hiç bulunmadığı hallerde düzenleyen adına imzayı atan kişiye TTK m. 678'in uygulanması ve bizzat sorumlu tutulması mümkün değildir. Zira düzenleyen ve ilgili kişi arasında TTK m. 678'in etki edebileceği bir temsil ilişkisi bulunmadığı gibi taahhütte de temsilci sıfatıyla hareket edildiğinden bahsedilmemektedir. Yani düzenleyen yerine atılan imzanın hukuki bir görünüş doğurmadığı bu kapsamda savunulabilir.

Bizce aval verenin senette düzenleyen ve ayrıca aval veren olarak birer imzasının bulunması halinde, sorunun yetkisiz temsil temelinde tartışılarak çözüme kavuşturulması uygun bir çözüm yöntemi olmaktan uzaktır. Bu açıdan düzenleyen yerine imza atan kişinin amacı, üçüncü kişilerde düzenleyen

⁴³ Bu ciro devir ve teşhis işlevi bulunmayan ancak bununla birlikte teminat işlevini barındıran hukuki bir konuma sahiptir. Şeklen, nitelik olarak Alman hukukunda yer alan garanti cirosuna benzer niteliktedir.

⁴⁴ İlgili tek imzanın ciro zinciri içerisinde de değerlendirilememesi halinde imzanın atılmamış sayılmasına ilişkin görüş için bkz. Arslanlı, s. 100; Carry, s. 305-306; Poroy ve Tekinalp, s. 222.

⁴⁵ Y. 12. HD, T. 18.9.2017, E. 2016/19115, K. 2017/10822 (Kazancı) "... Somut olayda, muteriz borçlular, senette yer alan keşideci imzasının şirket yetkililerine ait olmadığını ileri sürmektedir. Mahkemece kaldırılan 05/02/2015 tarihli bilirkişi ESAS NO : 2016/19115 raporunda dayanak senet üzerindeki imzaların borçlu şirket yetkililerine ait olmadığı, diğer muteriz borçlu ...'ın eli ürünü olduğu bildirilmiştir. Düzenleyenin imzasının bulunmaması halinde, düzenleyen için aval vermiş olan da senet bedelinden dolayı sorumlu tutulamaz. Bu durumda, senette düzenleyenin imzasının bulunmadığı çekişmesiz olup, senet üzerinde atılı olan her iki imza da aval verene ait olduğundan, düzenleyen için aval vermiş olan şikâyetçi borçlu, bono bedelinden dolayı sorumlu tutulamaz..."; Y. 12. HD, T. 14.12.2017, E. 2016/26025, K. 2017/15573 (Kazancı) "...Bu durumda, senette düzenleyen imzasının bulunmadığı çekişmesiz olup, senet üzerinde atılı olan her iki imza da aval verene ait olduğundan, düzenleyen için aval vermiş olan şikâyetçi borçlu, bono bedelinden dolayı sorumlu tutulamaz..."; Y. 12. HD, T. 24.9.2018, E. 2017/8410, K. 2018/8537 (Kazancı) "... Takibe dayanak yapılan 18/06/2014 düzenleme, 10/09/2014 vade tarihli, 176.000 TL bedelli bonoda keşideci olarak borçlulardan ... Asansör San. ve Tic. A.Ş. ünvanının yazılı olduğu, diğer borçlu ...'nun ise kefil olarak adının yazılı olduğu, senette birbirinin aynı olan iki adet imzanın bulunduğu ... Takibe konu senet üzerinde keşideci olarak ... Asansör San. ve Tic. A.Ş.'nin yazılı olduğu ve dosya arasında bulunan ... Ticaret Sicil Müdürlüğü'nün 27.04.2015 tarihli 84329644/63187-47876 sayı numaralı müzekkerede keşideci şirketin yetkilisinin... ve ... olduğunun bildirildiği, muteriz borçlunun şirket yetkilisi olmadığı anlaşılmaktadır. Düzenleyenin imzasının bulunmaması halinde, düzenleyen için aval vermiş olan da senet bedelinden dolayı sorumlu tutulamaz. Bu durumda, senette düzenleyenin imzasının bulunmadığı açık olduğundan, düzenleyen için aval veren şikâyetçi borçlu, bono bedelinden dolayı sorumlu tutulamaz..."

⁴⁶ Yukarıda bahsi geçen kararlardan E. 2017/8410 numaralı karar, maddi hata olduğu gerekçesiyle ilgili daire tarafından daha sonradan bozulmuştur. Her ne kadar hukuki olarak doğrudan yetkisiz temsil hükümlerinin gerekçe gösterilmesi bizce mümkün olmasa da, sonuç itibarıyla düzenleyen olarak da imzası bulunan aval verenin bu imzadan şahsen sorumlu olacağına hükmedilmesi yerindedir. İlgili karar için bkz. Y. 12. HD, T. 28.11.2019, E. 2019/12684, K. 2019/17224 (Kazancı) "... Bu durumda, muteriz borçlu ...'nun şirket temsilcisi olmadığı halde şirket adına imza attığından dolayı aval veren sıfatıyla sorumluluğu bulunmamakla birlikte, temsil yetkisi olmadığı halde keşideci şirket adına senet imzalayan ve imza inkarında da bulunmayan muteriz borçlu ...'nun attığı imzadan dolayı şahsen sorumlu olacağı tabiidir. Yetkisiz temsilci sıfatıyla hareket eden borçlu, bonodan dolayı keşideci sıfatıyla sorumlu olacağından, hakkında kambiyo senetlerine mahsus haciz yoluyla takip yapılmasında yasaya aykırılık bulunmamaktadır..."

⁴⁷ Bu doğrultuda bkz. Poroy ve Tekinalp, s. 166.

senet düzenleme doğrultusunda hareket etme arzusunda olduğu intibasını yaratmak olabilir. Başka bir anlatımla düzenleyen senetle sorumluluk yüklenmek istediği izleniminin aval veren de dâhil olmak üzere başka bir kişi tarafından oluşturulması mümkün olup, bu durum bizce sahte imza kapsamında değerlendirmek için yeterlidir. Yani imzayı atan kişinin düzenleyen imzasını taklit etmesi gerekmez, kendi imzasının üçüncü kişilerde oluşturacağı kanaat bu açıdan tek başına yeterli sayılmalıdır⁴⁸.

Kararlarda bahsedildiği şekilde hareket edilirse, uygulamada imzayı araştırma yükümlülüğü kapsamında üçüncü kişilere mutlak bir sorumluluk yükleyeceği açıktır. Senede yabancı konumdaki üçüncü kişinin, gözle görülebilen tahrifatlar ve şekil noksanlıkları haricinde imzaların gerçek sahibini ve geçerliliğini araştırması ise açık bir şekilde TTK m. 677’de bahsedilen imzaların bağımsızlığı ilkesine ters düşmektedir. Senedi devralan kişilerin senetteki görünüşe güvenlerinin korunması öncelikli yaklaşım olmalıdır⁴⁹. Bu açıdan düzenleyen adına atılan imzanın ayrı, aval veren imzasının ise ayrı şekilde değerlendirilmesi makul bir çözüm için önem taşımaktadır. Her ne kadar senetteki bedel için sorumluluk yüklenmemiş bir kişi için verilen avalin sorumluluk doğurmaması avalde temel prensip olsa da, şeklen de olsa imza olarak değerlendirilebilecek bir imzanın mevcut olması aval verenin sorumluluğu için yeterlidir. Nitekim TTK m. 677 ve TTK m. 702/2 kapsamında, düzenleyen imzasının sahte olması, teminat altına alınan borcun şekle ait noksanlık olmaması nedeniyle de aval verenin sorumlu olmasını engellemez. Yani sorumlu olmayan bir kişi lehine aval verildiğine yönelik bir yaklaşımın benimsenmesi bizce mümkün değildir.

Düzenleyen adına atılan imzanın sahte imza olarak kabulü halinde, TTK m. 677 gereği senet kambiyo senedi vasfını korumakla birlikte, birden fazla imza atan aval veren kişinin sorumluluğunun tespiti de gerekir. Sahte imzayı atan kişinin bu imza sebebiyle sorumluluğu değerlendirildiğinde, öğretide kıyasen TTK m. 678 yetkisiz temsile ilişkin hükmün uygulanmasının ve sahte imzayı atan kişinin bu imzadan sorumlu olmasının yerinde olacağı ifade edilmektedir⁵⁰. Bu sebeple düzenleyen yerine imza atan aval verenin dolaylı olarak TTK m. 678 gereğince bu imzadan bizzat sorumlu olması icap eder.

5. TİCARİ TEMSİLCİ VE TİCARİ VEKİLİN AVAL VERMESİ

TBK m. 547/1’e göre ticari temsilci, işletme sahibinin, ticari işletmeyi yönetmek ve işletmeye ilişkin işlemlerde ticaret unvanı altında, ticari temsil yetkisi ile kendisini temsil etmek üzere açıkça ya da örtülü olarak yetki verdiği kişidir. TBK m. 548/1’e göre ticari temsilcinin kambiyo taahhüdünde bulunabilme yetkisi öngörüldüğü için, özel olarak yetkilendirilmese bile, yetkisi dâhilinde aval taahhüdünde bulunması mümkündür⁵¹. Ticari temsilcinin TBK m. 548/1 ‘de açıkça işletme sahibi adına

⁴⁸ Sahtekarlığı yapan kişinin kendi imzasını atması yahut başkasının imzasını atması arasında sadece subjektif unsur farkının olduğu, imzayı atan kişinin kendi imzasıyla da sahte imzaya sebebiyet verebileceği hakkında benzer doğrultuda bkz. Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 419-420.

⁴⁹ Öztan’ın da belirttiği üzere “... Kısacası, maksat temel beyanın ‘geçerli olduğu hukuki görünümüne’ güvenen kimselerin bu güvenini korumaktır”. Bkz. Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 417.

⁵⁰ Bkz. Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 419-420. İmzanın birebir taklit edilmesi halinde imzayı taklit eden benzer şekilde sorumlu olacağına ilişkin bkz. Poroy ve Tekinalp, s. 168; Kendigelen ve Kırca, s. 97 ve dn. 193’te adı geçen yazarlar.

⁵¹ TBK m. 548/1’de ticari temsilcinin kambiyo taahhüdünde bulunmaya ve işletmenin amacına giren her türlü işlemi yapmaya yetkili kılındığından bahsedilmektedir. İlgili düzenleme doğal olarak işletme amacına girmeyen konularda aval verme yetkisinin bulunmadığı doğrultusunda bir yorum ortaya çıkarabilecektir. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi ultra vires ilkesinin kaldırılması neticesinde, TTK m. 371/2 gereği işletme konusu dışındaki işlemler de maddedeki istisna haricinde şirketi bağlamaktadır. Bu durumda şirket üçüncü kişinin, kambiyo taahhüdü olarak avalin işletme konusuna girmediğini bildiğini veya bilebilecek durumda olduğunu ispat ederse, TTK m. 678 gereği avalden ticari temsilci sorumlu olur. Aksi takdirde işletmenin amacı veya konusu dışındaki işlemler hakkında TTK m. 371/2 uygulanarak şirket gerçekleştirilen avalden sorumlu olur. Şahıs şirketlerinde ise daha evvel yaptığımız açıklamalar kapsamında, işletme konusu dışında yapılan işlem şirketi bağlamaz ve yetkisiiz temsile ilişkin hükümler uygulanır. Açıklamalarımız için bkz. dn. 26.

Ticari temsilcinin kambiyo taahhüdünde bulunurken işletme amacı veya işletme konusu kapsamındaki yetkisinin değerlendirilmesine ilişkin ayrıntılı açıklamalar ve değerlendirmeler için bkz. Buket Çatakoğlu Aydın, “Ticari Temsilcinin Kambiyo Taahhüdünde Bulunma Yetkisinin İşletme Amacı/Konusu Kapsamında Değerlendirilmesi”, Terazi Hukuk Dergisi, S. 185, 2022, s. 30-49.

hareket edeceği belirtildiğinden, sadece doğrudan temsil yoluyla aval taahhüdünde bulunabilir. TBK m. 549'a göre ticari temsilcilerin şube işleriyle veya birlikte temsil şartıyla sınırlanabilmeleri mümkündür.

TBK m. 551/2'ye göre, bir ticari vekil açıkça yetkili kılınmadığı müddetçe temsilen kambiyo taahhüdünde bulunamaz. Aval de nitelikli bir kambiyo taahhüdü olduğu için, ticari vekil açıkça kambiyo taahhüdü hususunda yetkilendirilmedikçe, temsilcinin aval verebilmesi mümkün değildir. Aksi halde temsilci sıfatıyla hareket eden kişi TTK m. 678'e göre attığı imzadan dolayı bizzat sorumlu olur.

6. TTK m. 678'E GÖRE YETKİSİZ İMZA İLE AVAL ŞERHİ GERÇEKLEŞTİRİLMESİ HALİNDE TEMSİLCİNİN VE TEMSİL OLUNANIN DURUMLARI İLE YETKİSİZ TEMSİL DEF'İ

Usulüne uygun bir şekilde senette vücut bulan temsil yetkisi neticesinde aval şerhi verilirse, bu imzadan dolayı temsil olunan kişi sorumludur. Bununla birlikte yetkisiz temsil halinde temsil olunan kişinin aval şerhinden dolayı sorumluluğu ortaya çıkmaz. TTK m. 678 gereğince, bir kişinin temsil yetkisi olmadığı halde veya temsil yetkisi olmasına rağmen bu yetkisini aşarak başka bir kişinin adı ile aval vermesi halinde, yetkisiz temsilci aval şerhinden dolayı bizzat sorumlu olur. Temsilcinin temsil yetkisi bulunmadığının veya aşıldığının senetten anlaşılmasının mümkün olmadığı hallerde, TTK m. 678 senetten anlaşılmayan bu hallerin iyiniyetli üçüncü kişiler üzerindeki sorumluluğu açısından asli koruma sağlamaktadır. TTK m. 678'e göre aval şerhinden bizzat sorumlu olan yetkisiz temsilci, yalnızca TBK m. 46/1 gereğince aval şerhine ilişkin yetkisiz imzanın temsil olunan kişi tarafından onaylanması halinde sorumluluktan kurtulabilmektedir. Temsil olunanın avale onay vermesi halinde artık yetkisiz temsil söz konusu olmaz, bu sebeple TTK m. 678'in uygulanma ihtiyacı da ortadan kalkar.

TBK m. 47'de de yetkisiz temsilden bahsetmekle birlikte, TBK m. 47 yerine TTK m. 678'in öncelikli uygulanmasının sebebi, hem TTK m. 678'in TBK m. 47'ye göre özel bir hüküm olması, hem de TTK m. 678'in alacaklıya TBK m. 47'den daha fazla koruma sağlamasıdır. Şöyle ki, avali yetkisiz temsille gerçekleştiren kişi TBK m. 47'ye göre işlemi yaptığı sırada kendisinin yetkisiz olduğunun işlem yapıldığında karşı tarafın bildiğini veya bilmesi gerektiğini ispatlarsa yetkisiz temsilciden zararın giderilmesi istenemeyecektir. TTK m. 678'e göre ise işlem yapıldığında karşı tarafın yetkisizliği bilmesi gerektiğini ispatlaması yeterli olmayıp işlemi bildiğini ispatlaması gerekir⁵². Aynı şekilde TBK m. 47'de zararın tazmininden bahsedilmektedir ve ilgili hükmün kambiyo senetlerine uygulanması halinde bu tazminatın iyiniyetli üçüncü kişileri tatmin etmemesi daima mümkündür⁵³. Bunun haricinde hemen yukarıda bahsi geçtiği üzere TTK m. 46/1'in ise kambiyo senetlerine uygulanabilmesi mümkündür.

Bir kişi adına temsil yetkisi bulunmadan aval verilirse veya temsil yetkisi bulunmakla birlikte aval taahhüdü gerçekleştirme yetkisi olmadan aval verilirse, hukuki görünüş aval verene yüklenemeyeceğinden aval veren konumundaki kişinin sorumluluğu doğmaz. Aval veren kişi bu durumu kendisine başvuran kişiye karşı def'i olarak ileri sürebilmesi mümkündür. Başka bir anlatımla, avaldeki hukuki görünüşün ortaya çıkmasında aval verenin bilinçli ve bağımsız iradesinin bulunmaması ve avaldeki teslim sözleşmesinin⁵⁴ aval verenin rızası dışında gerçekleşmesi sebebiyle imza aval vereni bağlamaz.

⁵² Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 407; Poroy ve Tekinalp, s. 168; Pulaşlı, s. 125.

⁵³ Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 407.

⁵⁴ Bizce aval hem tek taraflı olarak imza ile gerçekleştirilebilen hem de sözleşme yapısında ortaya çıkabilen serbest nitelikte bir kambiyo taahhüdüdür. Sözleşmeye dayalı olarak gerçekleşen avallerde aval iradesinin senede yansması haricinde avalin teslim sözleşmesi çerçevesinde zilyedine teslimiyle, tek taraflı gerçekleşen avallerde ise avale ilişkin imzanın senet üzerinde vücut bulmasıyla aval geçerli hale gelmektedir. Kambiyo senetlerindeki teslim sözleşmesinin kambiyo senedindeki hakkın doğumu için içerdiği anlam, senet tedavülde iken avale ilişkin teslim sözleşmesinin aval açısından içerdiği anlamla aynı derecededir. Birinde senet tedavüle çıkmış senet üzerindeki bir kambiyo taahhüdünün (bu kapsamda avalin) geçerli olabilmesine yönelik teslim sözleşmesi bulunmaktadır. Bu bağlamda avaldeki sorumluluk unsurlarının tamamlanması ile vücut bulmakta, teslim sözleşmesi ile geçerlilik kazanmaktadır. İşte avalin geçerli olmaya başladığı an ile birlikte aval verenin senetteki sorumluluğu da geçerli bir şekilde doğmaktadır. Avalde bir teslim sözleşmesinin bulunması gerektiğine ilişkin açıklamalar için bkz. Ülgen/Helvacı/Kendigelen/Kaya, s. 88; Poroy ve Tekinalp, s. 74; Kınacıoğlu, s. 254

Yetkisiz temsil def'i, TTK m. 659/1 ve TTK m. 825'te yer alan def'i sınıflandırmasında taahhütlerin geçersizliğine ilişkin⁵⁵ def'iler içerisinde değerlendirilmektedir. Yetkisiz temsil def'i aval taahhüdünde yalnızca aval verenin sahip olduğu bir imkân olup, ayrıca iyiniyetli olunmasının bir önemi bulunmadan herkese karşı ileri sürebilir⁵⁶. Belirtmemiz gerekir ki aval verenin ileri süreceği yetkisiz temsil def'i yalnızca kendi adına yetkisiz temsille gerçekleştirilen aval taahhüdü için söz konusu olur. Aval verilen kişinin taahhüdünün yetkisiz temsille gerçekleştirilmesi, aval verene de bu def'iyi ileri sürebilme imkanı vermez. TTK m. 677 imzaların bağımsızlığı ilkesi kapsamında, aval verenin iradesi olmadan onun adına imzalanmış ve bu sebeple de onu bağlamayan imza, diğer imzaların geçersizliğine sebebiyet vermez. Lehine aval verilen kişinin veya aval verene karşı sorumluluğu bulunan bir senet borçlusunun hamile karşı sahip olduğu taahhüdün geçersizliğine ilişkin def'inin, öğretide aval veren tarafından hamile karşı ileri sürülemeyeceği kabul edilmektedir⁵⁷.

7. TEMSİL YETKİSİNİN KÖTÜYE KULLANILMASI HALİNDE AVAL ŞERHİ VE SORUMLULUK

Yetki (sınırları içinde kalınmış olsa dahi) temsil edilenin çıkarlarına aykırı⁵⁸ bir şekilde kullanılmışsa, TMK m. 2 gereği temsilci yönünden hakkın kötüye kullanılması⁵⁹ söz konusudur⁶⁰. Temsilcinin yetkisini kötüye kullandığının karşı tarafça bilinip bilinmediği, aval şerhinin hukuki neticesini belirlemektedir. Bu kapsamda karşı taraf, temsilcinin yetkisini kötüye kullanarak aval şerhi imzaladığını bilmiyorsa aval şerhi geçerlidir ve temsil olunan aval şerhinden dolayı sorumludur. Karşı taraf aval şerhi gerçekleştirilirken temsil olunanın çıkarına aykırı olarak yetkinin kötüye kullanıldığını biliyorsa, kanaatimizce TTK m. 678 gereğince temsil yetkisi aşıldığı için temsilci aval şerhinden dolayı bizzat sorumlu olacaktır⁶¹. Sonuç olarak; temsil yetkisini kötüye kullanan temsilcinin TTK m. 678'e

⁵⁵ Her iki hükümde de senedin geçersizliği def'i düzenlenmiş olmakla birlikte öğretide bu kavram haklı olarak eleştirilmektedir. Nitekim ilgili def'iler temelde senedin geçersizliğine ilişkin değil sorumluluğu oluşturan irade beyanına ilişkin geçersizlik kapsamında yer almaktadır. Senedi geçersizliğine sebebiyet veren haller (örneğin TTK m. 671/1-h'ye göre düzenleyenin imzasının bulunmaması) ise esasen senedin metninden anlaşılmaktadır.

Öğretideki eleştiriler için bkz. Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 220; Poroy ve Tekinalp, s. 100; Hayri Domaniç, Kıymetli Evrak Hukuku, İstanbul, 1975, s. 153-154; Lerzan Yılmaz, Kambiyo Senetlerinde Def'iler, İstanbul: Astro Yayınevi, 2017, s. 199-202; Kendigelen ve Kırca, s. 93; Ülgen/Helvacı/Kendigelen/Kaya, s. 66.

⁵⁶ Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, s. 221; Yılmaz s. 201-202; Demirkapı, s. 178.

⁵⁷ Domaniç, s. 197-198; Arslanlı, s. 102; Doğanay, s. 1920; Güral, s. 463; Ayşe Odman Boztosun, "Kambiyo Senetlerinde Teminat Kaydı", Legal Hukuk Dergisi, S. 53, 2007, s. 62; İpekçi ve İlbuldu, s. 45. Taahhüdün geçersizliğine ilişkin def'inin, kimin kişiliğinde doğmuş ise yalnızca onun tarafından ileri sürülebileceğine ilişkin bkz. Ülgen/Helvacı/Kendigelen/Kaya, s. 67. Senedin hükümsüzlüğünden veya metninden doğan def'lere hem aval verilenin hem de aval verenin dayanabileceğine ilişkin karşı görüş için bkz. Tekil, s. 151.

Yargıtay'ın yerleşik içtihatları da bu doğrultuda olup örnek kararlar için bkz. Y. 12. HD, T. 30.5.2017, E. 2016/16001, K. 2017/8360 (Kazancı) "... Aval veren, lehine aval verilenin ileri sürebileceği ve senedin şekline dair olanlardan başka geçersizlik sebeplerini def'i veya itiraz olarak alacaklıya karşı ileri süremez..."; Y. 19. HD, T. 3.6.2020, E. 2017/5433, K. 2020/781 (Kazancı) "... aval verenin lehine aval verilenin ileri sürebileceği ve senedin şekline ilişkin olanlardan başka geçersizlik sebeplerini def'i veya itiraz olarak alacaklıya karşı ileri süremeyeceği...".

Gerçekten aval veren kişinin, aval verilenin ileri sürebileceği geçersizlik def'isini ileri sürebilmesi mümkün olmamakla birlikte, senette veya aval verilenin taahhüdünde tahrifat yapılması halinde bizce bu durum dolaylı olarak aynı zamanda aval verenin taahhüdünün kapsamını genişletiyorsa, aval veren açısından da mevcut hukuki durum taahhüdün geçersizliğine ilişkin bir def'i olarak ileri sürülebilmelidir.

⁵⁸ Aval şerhi temelde aval verenin çok da çıkarına olmayan bir ilişki niteliğinde olduğundan, aval şerhinin temsil yetkisinin kötüye kullanılarak gerçekleştirildiğinin tespiti için "temsil olunanın istismar edilmesi" bir kıstas olarak kullanılmalıdır. Temsilci aval şerhini gerçekleştirirken istismar amacıyla hareket etmemişse ve aval şerhinde istismar gerçekleşmemişse, temsilcinin temsil yetkisini kötüye kullanmadığı kabul edilmelidir.

⁵⁹ Temsil yetkisinin kötüye kullanılması hakkında ayrıntılı açıklamalar için bkz. Şener Akyol, "Temsil Yetkisinin Kötüye Kullanılması", Yargı Dünyası, Eylül 2007, s. 13-34.

⁶⁰ Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku, s. 154.

⁶¹ Temsilcinin aval şerhini temsil yetkisini kötüye kullanarak gerçekleştirilmesi, fiili olarak temsil yetkisinin aşılması değildir. Aksine temsil yetkisinin dışına çıkılmadan, temsil yetkisinin art niyetli olarak istismar edilmesidir. Temsil yetkisinin kötüye

göre sorumluluğunun doğabilmesi için hem kötüye kullanmanın varlığı, hem de bunun karşı tarafça bilinmesi gerekir. Bu şartları sağlamayan bir durumda, temsil olunan kişi, temsil çerçevesinde gerçekleştirilen aval şerhinden dolayı sorumlu olacaktır.

Temsil yetkisinin kötüye kullanılması kapsamında, temsilcinin temsil olunan adına ve kendi lehine aval vermesi halinin incelenmesi icap eder. Öğretide temsilcinin kendi kendisiyle sözleşme yapmasının hukuki olarak geçerli olup olmadığı tartışılmıştır⁶². Kanaatimizce temsilcinin kendisiyle işlem yaparak temsil olunan adına ve kendi lehine aval gerçekleştirebilmesinde kural olarak hukuki bir engel bulunmamaktadır. Zira gerek TBK’da gerek TTK’da bu konuda yasaklayıcı herhangi bir düzenleme de mevcut değildir. Bununla birlikte temsilcinin temsil olunan adına ve kendi lehine gerçekleştirdiği her aval şerhinin hukuka uygun olduğunu söylerken de temkinli yaklaşmamız gerekir. Kendisiyle işlem yapılmasında önemli olan husus temsilcinin aval şerhini gerçekleştirmedeki amacının ne olduğu, aval şerhi sebebiyle temsil olunanın bilinçli olarak istismar edilip edilmediğidir⁶³. Varılacak kanaate göre temsilcinin kendi lehine aval vermesinin temsil yetkisinin kötüye kullanılması kapsamında olup olmadığına karar vermek uygun düşecektir. Nitekim temsilcinin temsil olunan adına ve kendi lehine aval vermesinin her halukarda temsil yetkisinin kötüye kullanılması kapsamında değerlendirmek, TBK m. 26’daki sözleşme özgülüğü ilkesine aykırılık arz edecektir. Bu kıstaslar içerisinde temsilcinin temsil olunan adına ve kendi lehine aval vermesi temsil yetkisinin kötüye kullanılması olarak değerlendirilebiliyorsa, temsil olunanın aval şerhinden dolayı sorumluluğu doğmayacaktır. Sonuç olarak TTK m. 678 gereği aval şerhinden yetkisiz temsilci bizzat sorumlu olacaktır. Yetkisiz temsilcinin sorumlu olduğu bu aval şerhi ise, lehine aval verilenin bizzat kendisi olması sebebiyle hüküm ifade etmeyecektir.

Yargıtay’ın temsilcinin düzenleyen konumunda olduğu senette temsil olunanın adına ve temsilci lehine aval vermesi halinde; bu durumun temsil yetkisinin kötüye kullanılması olduğunu belirttiği kararları⁶⁴, temsil edilenin izni olmadan kendi lehine işlem yapmayı temsil yetkisinin aşılması olarak gördüğü kararı⁶⁵ ve karşı oy yazısından anlaşıldığı kadarıyla temsil yetkisinin kötüye kullanıldığı iddiasının dikkate alınmadığı kararı⁶⁶ da bulunmaktadır. Bununla birlikte çocuk adına anne veya baba

kullanılmasında TTK m. 678 uygulanmayıp doğrudan aval şerhinin batıl olacağını kabul edilmesi hukuki yarardan uzak bir yaklaşım olacağından, TTK m. 678’in uygulanması en makul çözüm konumundadır.

⁶² Temsilcinin kendisiyle işlem yapması hakkındaki tartışmalar için bkz. Turhan Esener, “Mukayeseli Hukuk Ve Hususiyile Türk - İsviçre Borçlar Hukukunda Mümessilin Kendi Kendisiyle Mukavele Yapması”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 14, S.1, 1957, s. 72-107; Cevdet Yavuz, Türk-İsviçre ve Fransız Medeni Hukuklarında Dolaylı Temsil, Doktora Tezi, İstanbul, 1983, s. 192-204. Nihat Yavuz, “Vekilin; Müvekkil Adına Veya Hesabına Bizzat Kendisi İle İşlem Yapabilmesi (Kendisiyle Sözleşme Yapması) Ve Sözleşmenin İki Tarafını Temsil Edebilmesi (Çifte Temsil) Sorunu”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 1-2, 2008, s. 1295-1302; Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku, s. 156.

⁶³ Demirkapı, temsilcinin kendisi lehine aval verebilmesi için açıkça yetkilendirilmiş olması gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda ticari temsilcinin TBK m. 548/1’deki iyiniyetli temsilci kavramına giremeyeceğini de ifade etmektedir. Bkz. Demirkapı, s. 96.

⁶⁴ Y. 19. HD, T. 21.11.2018, E. 2018/43, K. 2018/5977 (Kazancı) “... ticari temsilci sayılması halinde bu kere ticari temsilin kötüye kullanılıp kullanılmadığının, yani temsilcinin kendi borcuna davacı şirket adına aval vermesinin temsilin kötüye kullanılması sayılacağından...”; Y. 19. HD, T.16.1.2018, E. 2017/2711, K. 2018, 55 (Kazancı) “... kendilerinin keşide olduğu bonoda davalı ...'un şirketi temsil yetkisini kötüye kullanarak davacı şirketi bonoda avalist yaptığı temsillerinin temsil yetkisinin kötüye kullanılması sebebiyle bu aval işleminin batıl olduğu ve bu sebeple davacı şirketin davaya konu bonodan dolayı borçlu olmadığı anlaşılmaktadır ...”; Y. 11. HD, T. 14.5.2004, E. 2004/2206, K. 2004/5413 (Kazancı) “... Somut dava yönünden düşünüldüğünde, bir temsilcinin, temsil sıfatından istifade ile kendi borcu için temsil ettiği kimseyi kefalet altına sokması, temsilcinin kendi kendisiyle sözleşme yapması ile eşdeğerli bir hukuki işlem olması itibarıyla bu savunmanın değerlendirilmesi gerekirken, temsilcinin kendisiyle sözleşme yapma yasağına aykırı davranmadığı ve TTK.nun 137 nci maddesi hükmü uyarınca temsil yetkisini aşmadığı yönündeki mahkemenin gerekçesi yeterli değildir. Bu bağlamda, aval işlemi senet üzerinde gerçekleştiğine göre, bu savunma senet lehtarına karşı da, ileri sürülebilecektir...”.

⁶⁵ Y. 19. HD, T. 13.3.2019, E. 2017/5437, K. 2019/1645 (Kazancı) “... Temsil edilenin izni olmadan kendi lehine işlem yapan temsilci, temsil yetkisinin sınırları aşmış demektir. Bu durumda temsilcinin, temsil edilenin önceden verdiği bir izin olmaksızın kendi lehine ve temsil ettiği şirket aleyhine/zararına yapmış olduğu işlemlerin, yetkisiz temsilcinin yapmış olduğu işlemler niteliğinde olduğunun kabulü gerekir...”.

⁶⁶ Y. 19. HD, T. 3.10.2018, E. 2016/19594, K. 2018/4712 (Kazancı) “... (Karşı Oy Yazısı) Davacı şirket yetkilisi ... kendi şahsı adına keşide ettiği üç adet dava konusu bonoda temsilcisi olduğu davacı şirketi avalist yapmıştır. Yani, temsilcinin kendisinin keşide ettiği bonolarda temsilcisi olduğu şirketi temsilen kendi lehine aval verdiği görülmektedir. Temsil yetkisinin kötüye

lehine, anne veya babanın aval şerhi gerçekleştirmesi halinde, TMK m. 345'e göre aval şerhinin geçerli olabilmesi için bir kayyımın katılması ve hâkimin onayı gereklidir. Aksi halde çocuğun aval şerhi sebebiyle sorumluluğu söz konusu değildir⁶⁷. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu şekilde bir aval taahhüdü, lehine aval verilen kişinin aval verenin kendisi olması sebebiyle hüküm ifade etmeyecektir.

SONUÇ

Temsilci aracılığıyla gerçekleştirilecek avallerde, temsilcinin bu vasfının senet üzerinden anlaşılabilmesi gerekir. Zira temsile ilişkin açıklama temsilcinin, avalin başkası adına mı yoksa kendi adına mı gerçekleştirildiğinin doğrudan tespitine imkan sağlamaktadır. Temsile ilişkin açıklamanın mevcudiyeti halinde temsilcinin aval sebebiyle herhangi bir sorumluluğu doğmamaktadır. Temsil açıklamasının yapılmadığı durumlarda ise temsil olunan isminin kullanılması bazı durumlarda avalin temsil kapsamında gerçekleştirilmiş sayılmasına neden olabilecektir. Hem temsile ilişkin açıklama hem de temsil olunanın isminin yer almadığı hallerde temsilci sıfatıyla hareket eden kişi avalden bizzat sorumlu olacaktır.

Temsil açıklaması dışında aval açıklamasının da yer alması, imzanın aval olarak değerlendirilebilmesi için zorunludur. Aval açıklaması yer almayan bir imza kural olarak aval kapsamında değerlendirilemez. Bu hususta TTK m. 701/3'te yer alan düzenleme kuralın istisnası olarak, ön yüzde tek başına atılan imzaların aval olarak değerlendirilmelerine imkân tanımaktadır. Bu düzenleme haricinde senedin arka yüzünde veya alonjda yer alan tek imza aval olarak değil beyaz ciro olarak işlem görür.

Temsilci aracılığıyla gerçekleştirilen aval, kambiyo senedindeki görünüş şekli itibariyle doğrudan temsil olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun haricinde kendi adına ve başkası hesabına dolaylı temsille aval veren kişi, kendi adına hareket etmesi sebebiyle görünüş anlamında temsilci konumunda olamayacaktır. Dolaylı temsil ile hareket eden kişinin gerçekleştirdiği avalden doğan haklar ve borçlar, bizzat bu kişinin üzerinde gerçekleşmektedir.

Birden fazla temsilcinin belirlenmiş olması halinde, avalin gerçekleştirilebilmesi hakkında yetki belgelerine bakılması gerekir. Aynı ayrı yetki belgesi verilmiş veya aynı yetki belgesinde ayrı ayrı avale yetkili oldukları belirtilmişse, her birinin işlemi tek başına yapılabilmesi mümkündür. Birlikte yetkili kılınmış kişilerin ise birlikte hareket ederek aval vermeleri gerekir. Aksi takdirde TTK m. 678 gereği yetkisini aşarak aval veren kişi avalden bizzat sorumlu olur.

Ultra vires ilkesi 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile kaldırıldığı için, ticaret şirketleri TTK m. 125/2 atfıyla ve kanuni istisnalar haricinde, TMK m. 48 gereği hem bütün haklardan yaralanabilecek hem de bütün borçları üstlenebileceklerdir. Öğretide TTK m. 371/2'deki gibi açık bir düzenleme bulunmaması sebebiyle, şahıs şirketleri açısından şirketin işletme konusu dışındaki işlemlerinin şirketi bağlamayacağı ve işlem açısından yetkisiz temsil hükümlerinin uygulanacağı ifade edilmektedir. Bu tartışma haricinde aval kambiyo taahhüdü yapısıyla şirketi bağlamaktadır.

Amacına ulaşmak için ticari işletme işleten dernek ve vakıfların, temsilciler aracılığıyla kambiyo taahhüdünde bulunabilmeleri mümkündür.

kullanılması nedeniyle bu aval işleminin batıl olduğu açıktır. Zira temsilcinin kendisiyle işlem yapması kural olarak yasaktır. Temsilcinin izinsiz olarak kendisiyle yaptığı işlem sakat bir işlemdir. Bu işlem temsil olunanı bağlamaz...".

⁶⁷ Bu doğrultuda Yargıtay kararı için bkz. Y. 19. HD, T. 14.1.2019, E. 2017/1912, K. 2019/89 (Kazancı) "... Somut olayda dava konusu kambiyo senedinin keşidecisi, davacının babası E. Erdal olup, davacı ise babasının borçlu olduğu senette aval veren sıfatındadır. TMK.'nin 336. maddesi uyarınca, evlilik devam ettiği sürece, anne ve babanın velayet hakkını birlikte kullanmalarının gerektiği, hüküm altına alınmış yine TMK.'nin 345. maddesindeki düzenlemeye göre de çocuk ile ana baba arasında ya da ana ve babanın menfaatine olarak çocuk ile üçüncü kişi arasında yapılacak hukuki işlemle, çocuğun borç altına girebilmesi için bir kayyımın katılmasına ve hakimin onayına bağlıdır. Dolayısıyla davacının senede aval veren sıfatıyla, imza attığı tarihte 18 yaşından küçük olması da nazara alındığında yukarıda açıklanan hüküm gereğince, dava konusu bonodan dolayı davacının sorumlu tutulması söz konusu olamaz, davacının babasıyla birlikte senedi imzalaması ise icazet olarak değerlendirilemez. Mahkemece, davacının bono da aval veren olarak senedin düzenlenme tarihi itibariyle ehliyeti bulunmadığından...".

Şirketi temsilen hareket eden kişinin senette birden fazla imzasının bulunması halinde; Yargıtay'ın geliştirmiş olduğu içtihat doğrultusunda, şirket kaşesi ile bağı olmayan yani senedin ön yüzünde ve açıkta yer alan imzanın temsilcinin şahsen gerçekleştirdiği aval olarak kabul edilmesi yerinde olacaktır. Çifte imza halinin senedin arka yüzünde gerçekleşmesi halinde ise kaşeden uzakta yer alan imzanın beyaz ciro olarak değerlendirilmesi gerekir.

Aval veren konumundaki kişinin aynı zamanda aynı imzayı herhangi bir temsil ilişkisi olmadan düzenleyen kişi adına da atmış olması halinde, düzenleyen adına atılan imzanın bizzat sahte imza kapsamında değerlendirilerek çözüme kavuşturulması gerekir. Düzenleyen adına imzayı atan kişinin amacı, üçüncü kişilerde düzenleyen bu doğrultuda hareket etme arzusunda olduğu intibainı yaratmak olabilir. Yani düzenleyen senet düzenleme iradesiyle sorumluluk yüklenmek istediği izlenimi oluşturulabilir. Düzenleyen adına atılan imzanın sahte imza olarak değerlendirilebilmesi için düzenleyen imzasının taklit edilmesi gerekmez, üçüncü kişilerde oluşturulacak kanaat bu açıdan tek başına yeterlidir. Bu imzanın sahte imza olarak kabulü halinde; imza yetkisiz temsil çerçevesinde tartışılmamış olsa bile, dolaylı olarak TTK m. 678'in uygulanması ve düzenleyen adına imza atan kişinin imzadan bizzat sorumlu olması icap eder.

Ticari temsilciler özel olarak yetkilendirilmemiş olsalar dahi TBK m. 548/1'e göre kambiyo taahhütlerinde ve bu anlamda aval taahhüdünde bulunabilirler. Ticari vekiller ise TBK m. 551/2'ye göre açıkça yetkili kılınmamışlarsa kambiyo taahhütlerinde ve bu anlamda aval taahhüdünde bulunamazlar. Buna aykırı hareket eden vekiller TTK m. 678'e göre imzalarından dolayı bizzat sorumlu olurlar.

TTK m. 678 kapsamında yetkisiz temsille gerçekleştirilen aval, hukuki görünüşün ortaya çıkmasında aval verenin bilinçli ve bağımsız iradesinin bulunmaması ve avaldeki teslim sözleşmesinin aval verenin rızası dışında gerçekleşmesi sebebiyle imza aval vereni bağlamaz. Bununla ilişkili olarak aval verenin ileri sürebileceği yetkisiz temsil def'i yalnızca kendi taahhüdüyle alakalı olup, aval verilen taahhüdünün yetkisiz temsille gerçekleştirilmiş olması aval verene bir hak tanımaz. Nitekim TTK m. 677 imzaların bağımsızlığı ilkesinde de bu doğrultuda düzenleme yer almaktadır.

Temsilcinin temsil olunan adına ve kendi lehine aval vermesi halinde olayın özelliklerine bakılması gerekir. Bu açıdan öncelikle temsil olunan kişinin bilinçli olarak istismar edilip edilmediği tespit edilmelidir. Temsilci olarak kendisiyle işlem yapan kişinin her halukarda kötü niyetli hareket ettiğini ileri sürmek, TBK m. 26'da yer alan sözleşme özgürlüğü ilkesine de aykırılık arz edecektir. Sonuç olarak kendi lehine temsil ilişkisi ile gerçekleştirilen avalde istismar amacı mevcutsa, avalden temsil olunan kişi sorumlu olmayıp TTK m. 678'e göre bizzat temsilci sorumlu olur. İstismarın bulunmadığı bir temsille gerçekleşen avalden temsil olunan sorumlu olacaktır. Kendi lehine çocuk adına gerçekleştirilen aval ise, TMK m. 345 gereğince bir kayyımın katılması ve hakim onayı şartına bağlı olarak geçerli olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akkanat, H. (2010). Temsilci Aracılığı İle Kefalet Sözleşmesi Akdedilebilir mi? , Prof. Dr. Rona Serozan'a Armağan, Cilt I.
- Aksu Özkan, R. (2019). Aval Kurumu, Seçkin Yayıncılık.
- Akyol, Ş. (2007). Temsil Yetkisinin Kötüye Kullanılması, Yargı Dünyası, Eylül 2007, s. 13-34.
- Alışkan, M. (1998). Kambiyo Senetlerinde Temsil Cirozu.
- Alışkan, M. (2012). İşletme Konusu ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Ticaret Şirketlerinin Ehliyeti ve Temsili, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 18, S. 2, s. 207-219.
- Arslanlı, H. (1954). Ticaret Hukuku Dersleri.
- Bahtiyar, M. (2016). Ortaklıklar Hukuku, Beta.
- Bozer, A. ve Göle, C. (2018). Kıymetli Evrak Hukuku.
- Bülöw, P. (2014). Heidelberger Kommentar zum Wechselgesetz/Scheckgesetz und zu den Allgemeinen Geschäftsbedingungen: Wechsel und Scheckrecht sowie Nrn. 9, 23 bis 25 AGB-Sparkassen, C. F. Müller Verlag.

- Çatakoğlu Aydın, B. (2022). Ticari Temsilcinin Kambiyo Taahhüdünde Bulunma Yetkisinin İşletme Amacı/Konusu Kapsamında Değerlendirilmesi, *Terazi Hukuk Dergisi*, S. 185, s. 30-49.
- Carry, P. (Terc. Turgut Sengir). (1961). Aval Hakkında Doktrin ve Tatbikatta Yenilikler, *İstanbul Barosu Dergisi*, C. 35, S. 1-2, Ocak-Şubat 1961, s. 299-310.
- Demirkapı, E. (2010). 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun Ticari Temsilciye İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12 (Özel Sayı), s. 795-872.
- Demirkapı, E. (2005). Kambiyo Senetlerinin Aval Yoluyla Temini, *Güncel Hukuk Yayınları*.
- Doğanay, İ. (2004). *Türk Ticaret Kanunu Şerhi-Cilt 2, Beta*.
- Domaniç, H. (1975). *Kıymetli Evrak Hukuku*.
- Eriş, G. (2004). Açıklamalı İçtihatlı Türk Ticaret Kanunu, *Ticari İşletme ve Şirketler*, C. 1.
- Esener, T. (1957). Mukayeseli Hukuk Ve Hususiyle Türk - İsviçre Borçlar Hukukunda Mümessilin Kendi Kendisiyle Mukavele Yapması, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S.1, s. 72-107.
- Guhl, T. (1972). *Das Schweizerische Obligationenrechts*.
- Güral, J. (1951). Kefalet Akdiyle Aval Arasındaki Fark ve Benzerlikler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 3, s. 435-478.
- Hueck A. ve Canaris, C. (1977). *Recht Der Wertpapiere*.
- İpekçi, N. ve İbuldu N. (1999). *Türk Ticaret Yasasında Aval*, İpekçi Yayıncılık.
- Karayalçın, Y. (1970). *Ticaret Hukuku- Cilt 3 Ticari Senetler*, Sevinç Matbaası.
- Kendigelen, A. (2019). *Çek Hukuku*, Oniki Levha Yayıncılık.
- Kendigelen A. ve Kırca, İ. (2019). *Kıymetli Evrak Hukuku*, On İki Levha.
- Kınacıoğlu, N. (1993). *Kıymetli Evrak Hukuku*.
- Narbay, Ş. ve Al Kılıç, Ş. (2020). Yargıtay 11'inci Hukuk Dairesi'nin 23.01.2017 Tarih ve 2017/38 Esas, 2017/444 Karar Sayılı Kasarı Çerçevesinde Şirketin Yetkili Temsilcisi Aracılığıyla Düzenlenen Bonolarda Asıl Borçlu Sifatının Belirlenmesi Üzerine Düşünceler, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C. 78, S. 1, s. 193-223.
- Odman Boztosun, A. (2007). Kambiyo Senetlerinde Teminat Kaydı, *Legal Hukuk Dergisi*, S. 53, s. 1487-1499.
- Öğütçü, T. (1980). *Ticari Senetler ve Özel Takip Yolları*, Ulucan Matbaası.
- Öztaş, F. (1997). *Kıymetli Evrak Hukuku*, Turhan Kitabevi.
- Poroy, R. ve Tekinalp, Ü. (2018). *Kıymetli Evrak Hukuku Esasları*, Vedat Kitapçılık.
- Pulaşlı, H. (2011). 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'na Göre Şirketler Hukuku Şerhi, *Adalet Yayınevi*.
- Pulaşlı, H. (2019). *Kıymetli Evrak Hukukunun Esasları*, *Adalet Yayınevi*.
- Reisoğlu, S. (2013). *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 24üncü Bası, Beta.
- Reisoğlu, S. (2013). *Türk Kefalet Hukuku*.
- Stranz, M. (1952). *Wechselgesetz*.
- Şener, O. (2012). *Teorik ve Uygulamalı Ortaklar Hukuku*.
- Tekil, F. (1994). *Kıymetli Evrak Hukuku*.
- Topçuoğlu, M. (2012). Ticaret Şirketlerinde Konu Dışı İşlemler ve Sonuçları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 47-79.
- Tüzüner, Ö. Derneğin Ticari İşletme İşletmesi ve Türk Medeni Kanunu'nda Bilinçli Boşluk Bırakılması, *Yaşar Üniversitesi Dergisi (e-dergi)*, C. 8, Özel Sayı, s. 2811-2844 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/179501> Son Erişim Tarihi: 30.5.2022.
- Ülgen, H vd, (2015). *Kıymetli Evrak Hukuku*, Oniki Levha Yayıncılık.
- Yavuz, C. (1983). *Türk-İsviçre ve Fransız Medeni Hukuklarında Dolaylı Temsil*, Doktora Tezi.

Yavuz, N. (2008). Vekilin; Müvekkil Adına Veya Hesabına Bizzat Kendisi İle İşlem Yapabilmesi (Kendisiyle Sözleşme Yapması) Ve Sözleşmenin İki Tarafını Temsil Edebilmesi (Çifte Temsil) Sorunu, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 1-2, s. 1295-1302.

Yıldız, B. (2011). Ultra Vires İlkesinin Kaldırılmasının Ardından İşletme Konusu Unsuru ve Ticaret Şirketlerinin İşletme Konusu Dışındaki İşlemlerinin Hukuki Niteliği, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, C. 27, s. 3, s. 111-134.

Yılmaz, L. (2017). Kambyo Senetlerinde Def'iler, Astro Yayınevi.

Kazancı İçtihat Tarama Programı

Gönderiliş Tarihi: 06/06/2022
Kabul Tarihi: 20/06/2022
ORCID 0000-0002-2280-155X
ORCID 0000-0001-6758-4715

TÜRKİYE’DE MUTLULUK EKONOMİSİ¹

Meltem UÇGUNOĞLU ERARSLAN²
Rüştü YAYAR³

ÖZ

Mutluluk Ekonomisi Davranışsal İktisat Biliminin alt dalıdır. Mutluluk ekonomisi çalışmalarında ise bir ülkenin/bir bireyin yaşam memnuniyetleri ölçülürken objektif iktisadi değişkenler dışında birçok değişkenin etkili olduğu görülmektedir. Bu çalışmada davranışsal iktisat içerisinde önemli bir yeri olan mutluluk alt başlığı ele alınmıştır. Türkiye’de genel olarak bölgesel düzeyde mutluluk ekonomisi ile ilgili anket yöntemi kullanılarak yapılan çalışma yoktur. Çalışma, bölgesel düzeyde yapılmış olan ilk çalışma olması yönüyle diğer yapılan çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmada gelir başta olmak üzere sosyal, demografik ve diğer ekonomik değişkenlerin mutluluk üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır. İktisadi parametreler ve mutluluk arasındaki ilişkiyi incelemek ve diğer temel değişkenlerin mutluluğa etkisini araştırmak için anket yöntemine başvurulmuştur. Elde edilen veriler sıralı probit tahmin yöntemiyle sınanmıştır. Türkiye genelinde elde edilen veriler sonucunda bireylerin genel sağlık durumlarındaki olumlu seyir, yaşamlarındaki din olgusunun varlığı ve gelecek bir yıl için finansal duruma yönelik olumlu düşünce ve Cumhurbaşkanına güven mutlulukları üzerinde pozitif etki gösterirken; hükümete ve orduya güven ilişkisi negatif etki göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Mutluluk Ekonomisi, Yaşam Memnuniyeti, Davranışsal İktisat, Sıralı Probit

Jel Kodu: J1-B22-E71

THE ECONOMY OF HAPPINESS IN TURKEY

ABSTRACT

Happiness economics is a sub-branch of behavioral economics. In studies of happiness economics, many other variables than objective economic variables are also effective in measuring the life satisfaction of a country and/or an individual. The present paper discusses the happiness sub-branch, which occupies an important place in behavioral economics. In Turkey, no mesolevel questionnaire-based studies have ever been conducted on happiness economics. The present paper is different from other studies in that it is the first study to be conducted at regional level. The aim of the study is to examine the effects of social, demographic and other economic variables, specifically income, on happiness. We used a questionnaire method to examine the relationship between economic parameters and happiness and to investigate the effects of other primary variables on happiness. The obtained data was tested by the sequential probit model. The results show that individuals’ good conditions of health, presence of religion in their lives, positive thoughts about the financial situation for the next year and trust in the President have positive effects on their perception of happiness while trust in the government and army have negative effects.

Keywords: Happiness, Happiness Economics, Life Satisfaction, Behavioral Economics, Sequential Probit,

Jel Codes: J1-B22-E71

¹ “Bu makale, Prof. Dr. Rüştü YAYAR’ ın danışmanlığında Dr. Meltem UÇGUNOĞLU ERARSLAN tarafından hazırlanmış olan, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Doktora programında 2020 yılında kabul edilen “Türkiye’ nin Bölgesel Mutluluk Ekonomisi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.”

² Doktor, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Rektörlük, E-Mail: meltem.ucgunoglu@gop.edu.tr.

³ Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, E-mail: rustu.yayar@gop.edu.tr.

1.GİRİŞ

Mutluluk kelimesi her dilde farklı anlama sahiptir. Türkçe’de bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, kut, saadet, bahtiyarlık anlamlarına gelirken, Yunanca’da eudamonia sözcüğü ile büyük çapta zenginlik, iyi olmak; Almancada glück sözcüğü ile saadet, bahtiyarlık anlamlarına gelir.

Yıllarca iktisat biliminde varlığını sürdüren Neo-Klasik İktisat kuramında matematiksel olarak ifade edilen ve insan odaklı bilim olan iktisatta psikolojik faktörler göz ardı edilmiştir. Bunun sonucunda iktisadın alt bilim dalı olan davranışsal iktisat ortaya çıkmıştır. Neo-klasik iktisada göre çalışan ve yüksek gelire sahip olan kişilerin mutluluğu için yeterli değildir.

Gelir parasal olanaklarla ilgiliyken, gelişmişlik daha çok insanın hayat kalitesi, erişebildiği olanaklar ve de sahip olduğu haklarla ilgilidir. Bir ekonominin büyük olması gelişmişlik düzeyinin de yüksek olacağını anlamına gelmeyeceği ifade edilebilir. Sosyal gelişmişlik düzeyi, refah düzeyi, mutluluk düzeyi ülke bazında değerlendirilemez. Bu bağlamda değerlendirme yaparken bölgeyi ve ili ayrıca değerlendirmek gerekir. Mutluluk düzeyi ve refah düzeyi ekonomi kadar önem taşımaktadır.

Mutluluk soyut bir kavram olsa da, somut olgularla şekillenmektedir. Bu nedenle pek çok ülkede mutlu ve mutsuz bireyler bir aradadır. Dağılımına bakıldığında pek çok ülkede mutlu ve mutsuz bireylerin belirli bir alanda yoğunlaştığı görülür. Bu durum ise soyut olan mutluluk olgusunun somut olgular tarafından şekillendiğini göstermektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde Davranışsal iktisadın doğuşu ve ortaya çıkışı, mutluluk kavramı, mutluluk ekonomisinin ortaya çıkışına yer verilmiş literatür özetine yer verdikten sonra üçüncü bölümde mutluluğu etkileyen faktörler sıralı probit yöntemi ile analiz edilmiştir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Mutluluk herkes için önemli olan bir olgudur. Araştırmaların mutlu olan insanların daha çok para kazandığını, işlerinde daha başarılı olduğunu göstermektedir. Yıllarca filozofların üzerinde tartıştığı konu olan mutluluğun tanımı her birey için farklıdır.

Farabi’ye göre mutluluk, başka bir gayenin aracı olmayıp, kendini en yüce gaye ulaşılacak en son yetkinlik ve insanın erişebileceği en yüksek iyilik şeklinde tanımlanır (Arkan, 2005:388). Bentham mutluluğu çeşitli türlere ayırmıştır. Ona göre mutluluk, duygu ve düşünce memnuniyeti, refah memnuniyeti, kabiliyet memnuniyeti, arkadaşlık ve dostluk memnuniyeti, güç ve iktidar memnuniyeti, Allah’a ve inançlara sahip olma memnuniyeti, hayal gücüne dayanan memnuniyettir (Işık ve Meriç, 2010: 429). Ruut Veenhoven’a göre mutluluk yaşam bir bütün olarak düşünüldüğünde yaşamdan alınan zevktir.

Mutluluk Batı düşüncesinde kronolojik süreç olarak Antik Yunan Felsefesinin hakim olduğu erken dönem, aydınlanma dönemi ve sonrası olmak üzere üç dönemde incelenmiştir. Mutluluk Antik Yunan Felsefesinde başta Aristo ve Platon olmak üzere pek çok düşünürün ilgisini çekmiştir. Fakat Platon ve Aristo’nun mutluluk anlayışları birbirinden farklıdır. Plato’ya göre fiziksel arzular, ruhsal ihtiyaçlar ve akıl mutluluğa götürürken Aristo’ya göre tam tersi erdem ve mükemmel karakterin mutluluğa götüreceğini savunur.

Erken Dönem Yunan Felsefesi’nde mutluluğa hayatın sonunda ulaşılacağı düşünülür ve mutluluk bireysel düzeydedir. İlk çağdaki düşünürler ile hem fikir olan Descartes mutluluğu tam bir ruh memnuniyeti ve hoşnutluğu olarak tanımlamaktadır. Ona göre mutluluğun doğruyu açık ve dolaysız bilmek, doğruyu bütün gücüyle istemek, elde edilen imkansız olan şeyi yok saymaktan geçer (Tuğcu, 2000: 14). Ortaçağ Avrupası’nda mutluluk üst düzeyde tutulmaz. Acı çekmek mutluluktan daha üst düzeydedir.

İngiliz Filozof Jeremy Bentham’ın acıdan kaçma ve zevke yönelme prensibi, bireyin davranış ve seçimlerinde hazı maksimize etme ve negatif duyguları minimize etme çabasında olduğunu söyler. Ünlü filozofa göre iyi hisler ile kötü hislerin birbirinden cebirsel olarak çıkarılması mümkün olduğu takdirde mutluluk ölçülebilir. Bentham’ın görüşleri psikologların mutluluğun ne olduğunu anlama

çabalarına öncülük etmiştir (Yemişçigil ve Dolan, 2015: 163). Diener vd.'ne göre, mutluluk hayattan alınan zevk, yaşam doyumu, anlamlı bir yaşam gibi bir çok anlama gelmektedir (Gül, 2017: 21). Psikologlar arasında mutluluk kavramı da tam olarak yerini bulamamıştır.

1970'li yıllara kadar standart bir tanım olan mutluluk bilimsel temeller üzerine oturtulması 1970'li yıllarda gerçekleşmiştir. (Karabulut, 2017: 80). Psikoloji biliminin olumlu duygularının deneyimlendiği iyi bir yaşamın araştırmasına odaklanabilmesinin önünü açan “pozitif psikoloji” akımı ile bugün ekonomide de kullanılan “öznel iyi oluş” kavramı ortaya çıkmıştır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000: 9). Öznel iyi oluş kavramı; iyi oluş, memnuniyet, geçmişten doyum, gelecek için umutlu olma, iyimserlik ve şimdi ki mutluluktur (Tuzgöl Dost, 2016: 104). Çeşitli yayınlarda “psikolojik iyi oluş”, “öznel iyi oluş”, “mutluluk”, “yaşam doyumu”, “duygusal iyi oluş” ve “iyilik hali” gibi kavramların birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Yavuz, 2006: 13).

Felsefe ve psikolojide de yoğun bir şekilde bahsedilen mutluluk olgusunu iktisat literatüründe 1974 yılında Easterlin tarafından “*Does the Economic Growth Improve the Human Lot*” adlı çalışmada anlamlı yatay kesit sonuçları ve anlamsız zaman serisi sonuçlarını birlikte inceleyerek paradoksunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmalarında gelir grupları ve mutluluk seviyeleri arasındaki farklar, ülkelerin mutluluk seviyeleri ve gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki farklar ve farklı zaman dilimlerinde ülke içerisinde gelir ve mutluluk arasındaki farklar göz önüne alınmıştır (Easterlin, 1974: 2).

Easterlin gelir ve mutluluk arasında ilişkiyi üç yönlü inceleyerek daha fazla mutluluk için daha çok para gerekiyor mu sorusunun cevabını aramıştır. Paradoksta ülkelerin zenginlikleri artması ortalama mutluluk seviyelerini artırır mı onu çözümlenmeye çalışmıştır.

1946-1970 yılları arasında 19 ülkeyi kapsayan yapılan 30 anket ile en yüksek statü grubundakilerin, orta ve en düşük statü grubundakilere göre daha mutlu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat, her zaman böyle bir pozitif ilişki beklemenin hata olacağı değerlendirilmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1946 yılından itibaren mutluluk için yüksek gelirin gerekmediği görülmüştür (Vatansever Deviren ve Yıldız, 2017: 234). Bundan çıkacak sonuç ise bir toplumda gelir düzeyi yüksek olanların mutlu olmasına karşın aynı toplumdaki kişi başına düşen gelirin artması ortalama mutluluk düzeyini arttırmamaktadır. Mutluluk paradoksu olarak nitelenen bu duruma göre, bireylerin mutluluğu toplum içindeki göreceli durumdan yakından etkilendiğini için aynı toplumda belirli bir zaman diliminde gelir düzeyi yüksek olanlar, diğerlerine göre daha mutlu iken tüm toplumun gelirinin artması, mutluluk düzeyini arttırmamaktadır (Demir, 2013: 207). Easterlin çalışmalarında Duesenburry'nin Nispi Gelir Teorisi'ni göz önüne almıştır. Teoriye göre, bireylerin gelirlerinin ne kadar arttığı değil diğer bireylerin gelirlerinin ne kadar arttığıdır.

Her bireyin gelirinin aynı düzeyde artması bireylerin mutluluk seviyesinde herhangi bir değişime neden olmaz. Easterlin bu görüşünü, Karl Marx'ın evinizin büyük veya küçük olmasının bir önemi yoktur, eviniz şayet çevrenizdeki evlerle aynı büyüklükte ise barınma ihtiyacınızı karşılar ama çevre evlerden küçükse gözünüzde bir kulübeye dönüşür görüşü ile açıklamaya çalışmıştır. Easterlin'e göre bu sonucu gerçekleştiren olgulardan biride ekonomik büyümeyi etkileyen çevre kirliliği gibi negatif dışsallıklardır (Karabulut, 2017: 90). Yeni veriler ile 21 yıl sonra aynı çalışmayı tekrarlayan Easterlin öznel iyi olma durumunun bireyin geliriyle doğru diğerlerinin geliriyle ters orantılı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte bireylerin geçmişteki gelirlerinin bugünkü gelir algısı ve bu algının yarattığı mutluluk üzerinde etkili olduğunu iddia etmiştir. Easterlin mutluluğun ekonomistlerce incelenmesine öncülük etmiştir. Bu bağlamda, ekonomistlere göre bireylerin refahları mutlulukla ilişkilidir (Dumludağ, 2011: 38).

Mutluluk üç faktöre bağlıdır; (Frey ve Stutzer, 2002: 7).

- Yaş, cinsiyet, aile koşulları, uyruk, eğitim ve sağlık gibi demografik ve kişilik faktörleri
- İşsizlik, gelir ve enflasyon gibi ekonomik faktörler
- Siyasete vatandaşların katılma imkanları gibi siyasi faktörler

Mutluluk ekonomisinin doğuşu, bireylerin kişisel mutluluğunu etkileyen faktörlerin neler olabileceğinin araştırılmaya başlanması ile olmuştur. Mutluluk kavramı bireyden bireye farklılık gösterdiği gibi devletlerde, coğrafi bölgelerde ve farklı değerlere sahip toplumlarda değişiklik gösterir.

Sosyo-demografik ve ekonomik faktörlerin belirlenerek bu faktörler ile ekonomik değerler ve etki yönlerinin tespiti mutluluk ekonomisi içerisinde araştırılır (Şeker, 2017: 117). Mutluluk ekonomisi, modern ekonomik araştırmaların çok aktif bir parçasıdır. Carol Graham'a göre mutluluk ekonomisi; "Bağımlı davranış fonksiyonları, usule ilişkin faydalar ve ekonomik davranışın belirlenmesinde rasyonel ve akılcı olmayan etkiler de dahil olmak üzere fayda ve refah kavramlarına dayanır." (Martinas, 2012: 90).

Mutluluğun ne olduğu üzerine uzun süre tartışıldığı gibi kaynağının ne olduğu üzerine de uzun süre tartışılmıştır. Örneğin Rousseau'ya göre mutluluğun kaynağı; dolgun bir banka hesabı, iyi bir sindirim sistemi, iyi bir aşçı iken; Thoreau'ya göre mutluluk etkinlikten ve uğraşlardan ortaya çıkmaktadır (Yetim, 2001: 150). Bireylerin mutluluk düzeyleri ekonomik imkanların artması ile yükselir. Bu yüzden, yaşamdan memnuniyet düzeyi "milletlerin gizli zenginliği" Bu gizli zenginliğin artması ise sadece üretim artışı, zenginleşme ile sağlanmamaktadır. Birçok araştırma göstermiştir ki ekonomik gelişme ve mutluluk arasındaki ilişki tekdüze ve birebir değildir (Demir, 2013: 205). Mutluluğu etkileyen faktörler; ekonomik faktörler; gelir, işsizlik ve enflasyon sosyo-demografik faktörler; yaş, cinsiyet, medeni durum, inanç ve eğitim ayrıca son olarak kurumsal faktörlerdir.

İlk önceleri sosyal ve psikolojik olarak görünen mutluluk konusu 20007'li yıllarda akademik olarak kullanılmaya başlamış sonraki zamanda disiplinler arası kullanılmaya başlamıştır. Dünyada mutluluk araştırmalarının yaygınlaşması ile birlikte; mutluluk, yaşam memnuniyeti, memnuniyet ölçümlerine yönelik araştırmalar belli periyotlarla yapılan araştırmalarda artış göstermeye başlamıştır. Bunlar; Amerika Birleşik Devletleri'nde John Helliwell, Richard Layard ve Jeffrey Sachs öncülüğünde hazırlanan dünya Mutluluk Raporu (World Happiness Report), İngiltere'de Yeni İktisat Vakfı tarafından hazırlanan Mutlu Gezegen Endeksi (Happy Planet Index), Hollanda'da Ruut Veenhoven öncülüğünde hazırlanan Dünya Mutluluk Veritabanı (World Database of Happiness) ve ilk olarak 1981 yılında mutluluk üzerine sorular sorarak az ülke ile başlayarak günümüze kadar daha fazla ülkeyi kapsayan Dünya Değerler Araştırması'dır.

Mutlu Gezegen Endeksi, Yeni İktisat Vakfı (New Economics Foundation) tarafından oluşturulmuş bir endeks olup; ilk olarak 2006 yılında insan refahı ve çevresel etkinin sonuçlarını açıklayan bir endekstir. Endeks daha düşük ekolojik ayak izleri olan ülkeler daha yüksek puanlar vererek ölçülür. 2006 yılından sonra 2009, 2012 ve 2016 yıllarında ölçüm yapılmıştır.

Dünya Değerler Araştırması Derneği tarafından ilk olarak 1981 yılında ülkeler arası mutluluk ve yaşam memnuniyeti konuları araştırılmaya başlanmıştır. 1981-1984 döneminde 10 ülke, 1990-1994 döneminde 18 ülke, 1995-1998 döneminde 57 ülke, 1999-2004 döneminde 51 ülke, 2005-2009 döneminde 58 ülke ve 2010-2014 döneminde 61 ülke ile araştırmalar yapılmıştır. Türkiye'nin araştırmaya dahil edildiği dönem 1995-1998 dönemidir. Araştırmada "Bütün her şeyi bir arada düşündüğünde, ne dersin...?" sorusu yöneltilmekte ve deneklere çok mutlu, oldukça mutlu, mutlu değil, hiç mutlu değil ve cevap vermeme yanıtı ile ölçeği cevaplamaları istenmektedir (WVS, 1981-2014).

Türkiye'de Yaşam Memnuniyeti Araştırmaları Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) tarafından ilk olarak 2003 yılında yapılmış olup, günümüzde de devam etmektedir. Yaşam Memnuniyeti Araştırması ilk kez ve sadece bir kez olmak üzere 2013 yılında il düzeyinde tahmin verebilmek için uygulanmış olup, 2003-2012 ve 2014- 2019 yılları arasında Türkiye genelinde tahmin verebilmek için uygulanmıştır (TUİK).

Literatür Taraması

Yazar	Yayın Yılı	Sonuç
Richard EASTERLİN (Does Economic Growth Improve the Human Lot)	1974	Gelir ile mutluluk arasındaki ilişki ele alınmıştır. 1946 yılından 1970'e kadar süren ve Afrika, Asya ve Latin Amerika olmak üzere on dokuz ülkede araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre yüksek statüde olanların daha düşük statüde olanlara göre daha mutlu olduklarını göstermektedir. Easterlin çalışmasında ekonomik faktörlerin çok önemli olmakla birlikte tek başına yeterli olmadığını, farklı değişkenlerin insanların mutluluğunu etkilediğini söylemektedir. Kısacası gelir artışının mutluluğu belli bir noktaya kadar etkilediği sonucuna ulaşmıştır.
Andrew E. CLARK ve Andrew J. OSWALD (Unhappiness and Unemployment)	1994	İngiltere üzerine yapılan çalışmada uzun zamandır işsiz olanların, kısa süredir işsiz olanlara göre daha mutlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Andrew J. OSWALD (Happiness and Economic Performance)	1997	Çalışma gelir ve mutluluk üzerine yapılmıştır. Özellikle kalkınmış ülkelerin nasıl mutlu oldukları araştırılmıştır. Savaş sonrasında Amerika'da mutluluğun arttığı ancak yaşam memnuniyetinin sadece bazı kalkınmış ülkelerde arttığı ve hatta bazı Avrupa ülkelerinde düştüğü ispatlanmıştır. Mutsuzluğun temel ekonomik nedeninin işsizlik olduğu vurgulanmıştır. Ekonomik büyüme yerine istihdam politikalarının hükümetlerin birincil kaygıları olması sonucuna ulaşılmıştır.
Bruno FREY ve Alois STUTZER (The Economic of Happiness)	2002	Mutluluğu sosyodemografik, ekonomik, kurumsal olmak üzere üç faktöre bağlamışlardır; Sosyodemografik Faktörler; Yaşla mutluluk arasında U biçiminde ilişki vardır. Kadınlar erkeklerden çok az daha mutludurlar. Eğitimi yüksek olan bireylerin mutluluk oranı daha yüksektir. Kötü sağlık koşulları mutluluğu düşürür. Ekonomik Faktörler; İşsizlik bireyleri mutsuz yapar. Gelir açısından zengin ülkeler fakir ülkelere göre daha mutludur. Mutluluk ile gelir arasında pozitif bir ilişki vardır. Kurumsal Faktörler; Demokrasi mutluluğu olumlu yönde etkiler. Politika, ekonomi ve özgürlükler arasında güçlü bir ilişki vardır.
Sezer BOZKUŞ, Emrah İsmail ÇEVİK ve Şenay ÜÇDOĞRUK (Subjektif Refah ve Mutluluk Düzeyine Etki Eden Faktörlerin Sıralı Logit ile Mo dellenmesi: Türkiye Örneği)	2006	TÜİK 2004 yaşam memnuniyeti verilerine kullanarak Türkiye'de subjektif refah ile mutluluğu sıralı logit modeli ile incelemişlerdir. Çalışmada erkeklerin kadınlara göre daha mutlu, 45 - 64 yaş arasındaki bireylerin en mutsuz olduklarını bulmuşlar. Ayrıca gelir, sağlık ve refah artışının mutluluk düzeyini arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.
Sibel SELİM (Türkiye'de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz: Multinomial Logit Model)	2008	Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2004 yılı Yaşam Memnuniyeti Araştırması verileri kullanılarak Türkiye'de öznel refah göstergesi olan bireysel mutluluk kaynakları analiz edilmiştir. Multinomial logit model kullanılmıştır. Sonuç olarak, bireylerin mutluluk kaynağı olarak bir iş sahibi olmayı tercih etmesinde cinsiyetin önemli bir rolü olduğunu, iş ve paraya sahip olmanın daha fazla mutluluk getireceğine inanan bireyler için ise gelirin ve eğitimin önemli olduğunu göstermiştir.
Gabriel Leite Mota ve Paulo Trigo Pereira (Happiness, Economic Well-being, Social Capital and the Quality of Institutions)	2008	İşsizlik ve enflasyonun yaşam memnuniyetini azalttığını ortaya koyan çalışmada, kapsam olarak OECD ülkeleri seçilmiş; bu durumun mutluluk düzeyini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Onur KAHYAOĞLU (Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Değişkenler ile Ekonometrik Uygulama: Türkiye Örneği)	2008	Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan 2004 yılı Yaşam Memnuniyeti Araştırması kullanılarak yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlere ilişkin istatistiksel bilgiler sıralı probit analizi kullanılarak araştırılmıştır. Türkiye'de kadınların erkeklerden daha mutlu olduğu öne sürülürken, yaş demografisi açısından mutluluk U şeklinde bir korelasyon izlenmektedir. Yaşlı bireylerin daha mutludur. Eğitim düzeyi arttıkça mutluluk artmaktadır.

Alpaslan AKAY ve Peter MARTINSSON (Does Relative Income Matter for the Very Poor Evidence from Rural Ethiopia)	2010	Etiyopya’da yapmış oldukları çalışmada veri olarak 2004.2005 yılları hane halkı anketini kullanmışlardır. Veriler sosyodemografik ve ekonomik açıdan kapsamlı olup, yaş, medeni durum, sağlık durumu, eğitim kazanımları ve tarım uygulamaları gibi değişkenleri içermektedir. Sıralı probit model kullanılmış olup, gelir ile mutluluk arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Murat ŞEKER (Mutluluk Ekonomisi)	2011	Mutluluk ekonomisi ve mutluluk ölçümleri hakkında değerlendirme yapılmıştır.
Şahasmet BÜLBÜL ve Selay GİRAY (Sosyodemografik Özellikler ile Mutluluk Algısı Arasındaki ilişki Yapısının Analizi)	2011	Doğrusal olmayan Kanonik Korelasyon Analizi ile sosyodemografik özellikler ve mutluluk algısı arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Diğer çalışmalardan farklı olarak mutluluk düzeyi ile birlikte kişiler ve kavramlar bazında mutluluk kaynakları analize dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler TÜİK 2008 Yaşam Memnuniyeti Anketinden alınmıştır.
Özge GÖKDEMİR DURLUDAĞ (Mutluluk ve İktisadi Parametreler Üzerine Bir İnceleme)	2011	Hollanda’da yaşayan iki azınlıktan Faslılar ve Türklerin Hollanda’da yaşam memnuniyeti ve mutlulukları üzerine bir araştırma yapılmıştır. Betimsel istatistik analizler kullanılarak sıralı logit model analiz yöntemi olarak seçilmiştir. Türk azınlıkların mutlak gelirden daha çok gözlemlendiği diğer bireylerin durumlarını önem arz ettiği fakat Faslıların diğer bireylerin gelirlerinden ziyade kendi mutlak gelirlerinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Richard EASTERLİN, Robson MORGAN, Malgorzata SWÍTEK ve Fei WANG (China’s Life Satisfaction)	2012	Çin’in sosyalizmden kapitalizme geçişi sırasında Çin nüfusunun öznel iyi oluşu ve sosyo-ekonomik durumundaki farklılıklarının neler olduğu değerlendirilmiştir. Dünya Değerler Araştırması verileri kullanılmıştır. Çin’in yaşam memnuniyeti tecrübesi sosyalizme geri dönüşün ve merkezi planlamanın verimsizliğini gidermede yararlı olacağı ve veriler ışığında iş ve gelir güvenliğinin sosyal güvenlik ağıyla birlikte yaşam için kritik öneme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Richard EASTERLİN (Happiness and Economic Growth: The Evidence)	2013	Ekonomik büyümenin mutluluğu artıramadığı durumlarda kamu politikası olarak tam istihdam ve sosyal güvenlik ağı politikalarının geliştirilmesinin mutluluğu artıracaklarını belirtmiştir. Ücretlerin bir çok ülkede düşük seviyelerde olduğunu belirten Easterlin, ekonomik büyümenin bu ülkelerde yüksek öncelikli bir politika olarak öngörüldüğünü söylemektedir. Ancak hedef mutluluğu artırmaksa, bunun da tam istihdam ve sosyal destek programlarıyla gerçekleştirilebileceğini öne sürmektedir. Fakat ekonomik büyümeyi önceliğine alan ülkelerde bu tür politikalar lüks olarak görülmekte o yüzden mutluluğu artırıcı yönde etki sağlayabileceğini tam istihdam ve sosyal güvenlik politikalarının özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilirliğinin düşük düzeyde olduğunu ifade etmektedir.
Haining Wang, Zhiming Cheng ve Russell Smyth (Consumption and Happiness)	2019	Çin üzerinde yapılan çalışmada 2010-2012-2014 Çin hane halkı anketi kullanılmıştır. Tüketimin mutluluğu artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşım, iletişim ve tıbbi tedavi mutluluğun en önemli belirleyicileri olarak tespit edilmiştir. Artan fiyatlardan dolayı tüketimin azalması enflasyon ve mutluluk arasında negatif ilişki bulunmasına neden olmuştur.
Zeynep ÇİRKİN ve Türkmen GÖKSEL (Mutluluk ve Gelir)	2016	Mutluluk kavramının gelir başta olmak üzere çeşitli ekonomik, sosyal ve demografik faktörlerden nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Anket yöntemi kullanılmış olup, Türkiye’de Ankara ve Gaziantep olmak üzere iki il seçilmiştir. Bu yöntemle elde edilen veriler ordered probit yöntemiyle tahmin edilmiştir. Modelde kullanılan bağımsız değişkenler olan yaşam doyumu ve mutluluk için ayrı ayrı 6 farklı model kurulmuştur. Çalışma ortamından, gelirden ve kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyet yaşam memnuniyetini ve mutluluk seviyesini artırmaktadır. Kişinin eğitim seviyesinin yükselmesi gelir artışına neden olduğu için mutluluğu artırmaktadır. Gelir değişkeninin mutluluk seviyesi üzerinde istatistiki olarak anlamlı olmadığı, yaşam doyumu üzerinde istatistiki olarak anlamlı olduğu gözlemlenmiştir.

Alper ŞİK (Zonguldak Karabük Bartın İllerinde Mutluluk Ekonomisinin Karşılaştırmalı Analizi)	2016	TÜİK Düzey II bölgesi için mutluluğu etkileyen sosyo- demografik ve ekonomik faktörler 2013 yılı Yaşam Memnuniyeti Araştırması verileri ışığında sıralı lojistik regresyon analizi ile araştırılmıştır. Mutluluk değişkeninin bağımlı değişken olduğu analizlerde her il için farklı bağımsız değişkenler seçilerek analiz yapılmıştır.
Kazım Anıl EREN ve Ahmet Atıl AŞICI (The Determinants of Happiness in Turkey: Evidence from City-Level Data)	2017	2004-2013 TURKSAT Yaşam Memnuniyeti Anketi verileri sıralı logit model ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak önceki çalışmalarda ihmal edilen en güçlü mutluluk tahminçisi olan iş doyumunun istihdam kadar önemli olduğu, benzer şekilde evli olmanın insanların ancak evliliklerinden memnun oldukları takdirde mutlu olma eğilimi ayrıca eğitimin daha fazla mutluluk getirdiği sonucuna ulaşılmıştır.
Devrim DUMLUDAĞ, Özge GÖKDEMİR ve Ruut VEENHOVEN (Gelir, Harcama ve Tasarruf ve Mutluluk İlişkisi: Türkiye Örneği)	2017	Para harcamasının mutluluk üzerinde olumsuz etkiye neden olduğu ve tasarruf etmenin mutlu ettiği sonucuna ulaşılmıştır. TÜİK Düzey 2’de 3008 kişiye uygulanan anket ile tüketime yönelik harcamaların, gelirin, tasarrufların ve finansal varlıklara sahip olmanın mutluluk üzerindeki etkisi incelenmiştir.
Bensu TİMUR ve Ebru Çağlayan AKAY (Kadın ve Erkeklerin Mutluluğunu Etkileyen Faktörlerin Genelleştirilmiş Sıralı Logit Modeli İle Analizi)	2017	Sosyo-demografik ve ekonomik değişkenlerin hanehalkı mutluluğu üzerindeki etkileri mutluluk ekonomisi ışığı altında incelenmiştir. 2009 ve 2015 Yaşam Memnuniyeti Anketleri kullanılmıştır. Hem kadınlar hem de erkekler için mutluluk olgusu sıralı logit modeli kullanılarak incelenmiştir. Her iki cinsiyet için, borçlu olmak mutlu olma olasılığını azaltmakta, fakat yaş mutlu olma olasılığını artırmaktadır. Araba sahibi olmak, iş yeri açmak ve bir işte çalışmak mutlu olma olasılığını arttırıcı faktörler olarak belirlenmiştir. Umutlu olmanın hem kadınlar hem de erkekler üzerine çok mutlu olma olasılığı üzerinde arttırıcı bir etkisi olduğu bulunmuştur.
Olcay SERVET (Mutluluğun Türkiye’deki Belirleyicilerinin Zaman İçinde Değişimi)	2017	Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırması anket verileri kullanılarak 2004 ve 2014 yıllarında Türkiye’de mutluluk düzeyi ile hanehalkı geliri, yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, sağlık memnuniyeti gibi ekonomik ve sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişki sıralı logit modeli ile analiz edilmiştir. Bulgular Türkiye’de aradan geçen zamanda erkeklerin mutluluk düzeylerinin arttığını, insanların yaşlandıkça daha mutlu olduklarını ve evli insanların mutluluk düzeylerinin azaldığını göstermektedir.
Songül GÜL (Mutluluk Ekonomisi ve Göç Üzerine)	2017	Hem iktisadi parametrelerin hem de iktisadi parametreler dışındaki demografik, kurumsal vb gibi parametrelerin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. İstanbul’da yaşayan göçmenlere anket tekniği uygulanmıştır. Araştırmaya konu olan göçmenler yasal olarak oturma izni almış olan göçmenlerdir. Bir bütün olarak bireylerin yaşam memnuniyetlerini etkileyen faktörler OLS analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

3. YÖNTEM

Veriler anket yoluyla bireylerden derlenmiştir. Türkiye’de kent merkezlerinde yaşayan 18 yaş ve üzeri bireyler ana evreni oluşturmuştur. Örnekleme için ekonomik ve sosyal açıdan benzerlik gösteren 12 bölgeden oluşan Düzey-1 Bölgelerindeki iller baz alınmıştır. Her bölgeden o bölgeyi temsil edecek biçimde yerleşim merkezleri belirlenmiştir Hazırlanan anket formu, Türkiye’deki bireylerin yaşam memnuniyeti ve mutluluklarını etkileyebileceği düşünülen sorulardan oluşmaktadır. Bunlar; öznel iyi oluş bileşenleri (mutluluk ve yaşam memnuniyeti), demografik faktörler, sosyoekonomik faktörler ve kurumsal değişkenlerden oluşmaktadır. Anket sorularının formüle edilmesinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Yaşam Memnuniyeti Anketi ve Gül (2017)’ün çalışmasından faydalanılmıştır. Bağımlı değişken olan yaşam memnuniyeti ve mutluluk 1-5 ölçek kullanılarak ölçülmüştür “Hiç Memnun Değilim” 1, “Çok Memnunum” 5 olarak ele alınmıştır. Yaşam memnuniyeti sorusunda bireylerden bir bütün olarak yaşamlarını değerlendirmeleri, mutluluk sorusunda ise son günlerde hayatlarından ne kadar memnun oldukları soruları yöneltilmiştir.

Anket Temmuz-Aralık 2018 döneminde yapılmıştır. Anketlerin bir kısmı yüz yüze doldurulurken çoğunluğu sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 81 ilden de katılımcı mevcuttur. 4000 anket planlanmış olup, anket sayısı kent merkezlerindeki 18 + nüfusun oranlanması ile belirlenmiştir. 4000 anket yapılmış ancak 164 anket çalışma için uygun bulunmadığından elemine edilmiştir.

Çalışmada sıralı probit regresyon yöntemi uygulanmıştır. Regresyon modelinde yer alan bağımlı değişkenin sıralı olması nedeniyle bu yöntem tercih edilmiştir.

Sıralı probit modeli iki sonuçlu probit model gibi gözlemlenemeyen (gizli) değişkenli regresyon modeli olarak oluşturulur (Maddala, 1983; Long, 1997). Aşağıdaki regresyon denklemi göz önünde bulundurulursa;

$$y^* = x'\beta + \varepsilon$$

Burada y^* gözlenemeyen değişkendir ve bu çalışmadaki bağımlı değişkene uygun olarak aşağıdaki gibi tanımlanabilir; (Greene, 2016: 788-789).

$$y = 1 \text{ şayet } y^* \leq \mu_1$$

$$y = 2 \text{ şayet } \mu_1 < y^* \leq \mu_2$$

$$y = 3 \text{ şayet } \mu_2 < y^* \leq \mu_3$$

$$y = 4 \text{ şayet } \mu_3 < y^* \leq \mu_4$$

$$y = 5 \text{ şayet } y^* \leq \mu_4$$

Burada μ 'lar β ile tahmin edilen bilinmeyen katsayılardır. Modelde hataların normal dağıldığı kabul edildiğinde beş farklı seçenek için elde edilen olasılıklar;

$$\text{Prob}(y=1|x)=\Phi(\mu_1-x'\beta)$$

$$\text{Prob}(y=2|x)=\Phi(\mu_2-x'\beta)-\Phi(\mu_1-x'\beta),$$

$$\text{Prob}(y=3|x)=\Phi(\mu_3-x'\beta)-\Phi(\mu_2-x'\beta),$$

$$\text{Prob}(y=4|x)=\Phi(\mu_4-x'\beta)-\Phi(\mu_3-x'\beta),$$

$$\text{Prob}(y=5|x)=1-\Phi(\mu_4-x'\beta) \text{ şeklindedir.}$$

Bütün olasılıkların pozitif olması için, $\mu_1 < \mu_2 < \mu_3 < \mu_4 < \mu_5$ olmalıdır (Greene, 2016: 789). Modelde bağımsız değişkenin β katsayısını yorumlamak için işaretine bakmak gerekir. Yani β katsayısı tek başına yorumlanamaz. İşaretin negatif olması halinde bağımsız değişkenin olayın olma olasılığını azaltmakta, pozitiflik söz konusu ise incelenen bağımsız değişken olayın olma olasılığını arttırmaktadır (Özer, 2004: 74).

Sıralı Probit Analizi'nde kullanılan Log Likelihood (maksimum benzerlik oranı), LR (benzerlik oranı), Pseudo R^2 göstergelerinin anlamları şu şekildedir;

Log Likelihood (maksimum benzerlik oranı); 1920'li yıllarda Sir Ronald A. Fisher tarafından bulunan yöntemde istatistikte tüm ana kütleler kendilerine karşılık gelen bir olasılık dağılımı ile tanımlanırlar. Sıradan en küçük kareler yöntemi (SEK) ise özünde olasılık dağılımları ile ilgili herhangi bir varsayım içermez.

Bu nedenle çıkarsama yapmada SEK tek başına işe yaramaz SEK'i genel bir tahmin süreci olarak değil de örneklem bağlanım işlevlerinin katsayılarını bulmada kullanılan bir hesaplama yöntemi olarak görülmelidir. SEK yönteminden daha güçlü kuramsal özellikler gösteren bir diğer nokta tahmincisi ise en çok olabilirlik (maksimum likelihood) yöntemidir. En çok olabilirlik yönteminin temel ilkesi rastsal bir olayın gerçekleşmesi olasılığı en yüksek olay olmasıdır ve şu şekilde bulunur (Yalta, 2011: 8).

$$\tilde{p} = \frac{\sum_{i=1}^N k_i}{\sum_{i=1}^N n_i}$$

LR (benzerlik oranı); Benzerlik oranı testi için adından anlaşılacağı gibi benzerlik fonksiyonu kullanılır. Test için kısıtlı tahmin yapılır ve logaritmik benzerlik fonksiyonunun eğiliminin sıfır veya sıfırdan farklı olması durumuna göre kısıtlamaların geçerli olup olmayacağına karar verilir. Kısıtlı modelin logaritmik benzerlik fonksiyonu L_{R3} kısıtsız modelin logaritmik benzerlik fonksiyonunu L_U ile ifade edilecek olursa test istatistiği $LR=-2 (L_R-L_U)$ olarak hesaplanır. LR test istatistiğinin dağılımı h serbestlik dereceli ki kare dağılımıdır. H kısıt sayısıdır. Temel hipotez kısıtlamaların geçerli olduğunu, alternatif hipotez ise kısıtlamaların geçerli olmadığını ifade eder. LR test istatistiği α hata payı ve h serbestlik derecesi ile ki-kare tablosundan bulunacak değer ile karşılaştırılır. LR test istatistiği tablo değeri ile karşılaştırılır. LR tablo değerinden büyükse H_1 hipotezi kabul edilir, kısıtlamalar geçersizdir. Aksi söz konusu ise kısıtlamalar geçerlidir (Gürüş vd., 2011:57).

Pseudo R^2 ; Sıralı en küçük kareler yönteminde bir başlangıç noktası olarak uyum iyiliği ölçütü olarak üretilmiş bir istatistik değeridir. Notasyon aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^N (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum_{i=1}^N (y_i - \bar{y})^2}$$

Burada N gözlem sayısı, y bağımlı değişken, \bar{y} , bağımlı değişkenin ortalaması, \hat{y} model tarafından tahmin edilen değerdir. Eşitliğin payı tahmin edilen y değeri ve gerçek y değeri arasındaki farkın karesinin özetidir (Long, 1997: 45).

4. BULGULAR

Çalışmanın amacına yönelik olarak Türkiye’de yaşayan bireylerin, ilk olarak genel olarak son zamanlarda hayattan memnun olma durumları, ikinci olarak da yaşam memnuniyetleri araştırılmıştır. Araştırmada sıralı probit regresyon modeli denenmiştir. Regresyon modelinde yer alan değişkenler ve tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Model Değişkenleri ve Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenlerin tanımı	Kod	Ortalama	Std. Sap.
Genel olarak son zamanlarda hayattan memnuniyet durumu Hiç memnun değilim=1 memnun değilim=2 kararsızım=3 memnunum=4 memnunum=5	çok GMUT	3.0263	1.2334
Bir bütün olarak değerlendirildiğinde hayattan memnuniyet durumu Hiç memnun değilim=1 memnun değilim=2 kararsızım=3 memnunum=4 memnunum=5	çok BMUT	3.4011	1.0819
Yaşantıda dinin önemi Hiç önemli değil=1 önemli değil=2 kararsızım=3 önemli=4 çok önemli=5	DİN	3.9092	1.2234
Genel olarak sağlık durumundan memnun olma Hiç memnun değilim=1 memnun değilim=2 kararsızım=3 memnunum=4 çok memnunum=5	SGLK	3.7354	0.9881
Gelecek bir yıllık dönemde finansal duruma yönelik düşünce Daha kötü olacak=1 kötü olacak=2 aynı kalacak=3 iyi olacak=4 ok iyi olacak=5	FNS	2.9593	1.0429
Türkiye’nin ekonomik performansına yönelik düşünce Çok kötü=1 kötü=2 kararsız=3 iyi=4 çok iyi=5	EKON PERF	2.2630	1.1883
Hükümetin ekonomi politikalarına yönelik düşünce hiç memnun değilim=1 memnun değilim=2 kararsızım=3 memnunum=4 çok memnunum=5	EKON POL	2.2150	1.1883
Türkiye’de demokrasi etkinliği Hiç etkin değil=1 Etkin değil=2 Kararsız=3 Etkin=4 Çok Etkin=5	DMKRS	2.5002	1.2421
Türkiye’de insan haklarına saygı konusu Hiç saygı duyulmuyor=1 saygı duyulmuyor=2 kararsızım=3 saygı duyuluyor=4 büyük ölçüde saygı duyuluyor=5	İNSN HKL	2.3514	1.2112
Yaşadığınız çevrede bulunan insanların çoğuna güveniyor musunuz? Hiç güvenmiyorum=1 güvenmiyorum=2 kararsızım=3 güveniyorum=4 güveniyorum=5	çok GVN	2.7427	1.1350
Cumhurbaşkanlığına güven Hiç güvenmiyorum=1 güvenmiyorum=2 kararsızım=3 güveniyorum=4 çok güveniyorum=5	CBŞK	2.8542	1.4220
Hükümete olan güven Hiç güvenmiyorum=1 güvenmiyorum=2 kararsızım=3 güveniyorum=4 çok güveniyorum=5	HKMT	2.6678	1.3457
Siyasi partilere olan güven Hiç güvenmiyorum=1 güvenmiyorum=2 kararsızım=3 güveniyorum=4 çok güveniyorum=5	SP	2.1647	1.1067
Orduya olan güven Hiç güvenmiyorum=1 güvenmiyorum=2 kararsızım=3 güveniyorum=4 çok güveniyorum=5	ORDU	3.6016	1.2615

Yargıya olan güven Hiç güvenmiyorum=1 güvenmiyorum=2 kararsızım=3 güveniyorum=4 çok güveniyorum=5	YRG	2.7049	1.3516
Medyaya olan güven Hiç güvenmiyorum=1 güvenmiyorum=2 kararsızım=3 güveniyorum=4 çok güveniyorum=5	MEDYA	1.7893	1.0536
Sivil toplum kuruluşlarına olan güven Hiç güvenmiyorum=1 güvenmiyorum=2 kararsızım=3 güveniyorum=4 çok güveniyorum=5	SİVTOP	2.7202	1.2220
Eğitim sistemine olan güven Hiç güvenmiyorum=1 güvenmiyorum=2 kararsızım=3 güveniyorum=4 çok güveniyorum=5	EĞSİS	1.9173	1.1410
Sağlık sistemine olan güven Hiç güvenmiyorum=1 güvenmiyorum=2 kararsızım=3 güveniyorum=4 çok güveniyorum=5	SAĞSİS	2.9674	1.3085
Cinsiyet Erkek=1 Kadın=0	CNS	0.5002	0.5000
Medeni durum Evli=1 Bekar=0	MD	0.4301	0.4951
Yaş 18-25=1 26-35=2 36-45=3 46-55=4 56-65=5 66-75=6 76-+=7	YAŞ	2.2223	1.2066
Eğitim Okuryazar değil=1 Okuryazar=2 İlkokulu=3 Ortaokul=4 Lise=5 Ön lisans=6 Lisans=7 Lisansüstü=8	EĞT	6.1295	1.2174
Kamuda çalışma Kamuda çalışıyor =1 değil=0	KMÇLŞ	0.3211	0.4669
Aylık hane geliri 0-1600=1 1601-3000=2 3001-4500=3 4501- 5500=4 5501-6500=5 6501-8000=6 8001-+=7	AYGEL	3.2419	1.5376

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların “genel olarak son zamanlarda hayattan memnuniyet durumu” ve “bir bütün olarak değerlendirildiğinde hayattan memnuniyet durumları” konusunda kararsız oldukları ve tam bir memnuniyet veya memnuniyetsizlik durumuna sahip olmadıkları görülmektedir. Ayrıca “gelecek bir yıllık dönemde finansal duruma yönelik düşünceleri” sorusuna ortalama olarak “aynı kalacak” cevabı verilmiştir. Katılımcıların “hükümetin ekonomi politikalarına yönelik düşünceleri” sorusu “hiç memnun değilim” ve “Türkiye’nin ekonomik performansına yönelik düşünceleri” sorusu “kötü” ortalaması ile cevaplanmıştır.

Türkiye’de yaşayan bireylerin genel olarak son günlerde hayattan memnuniyet durumunun bağımlı değişken olarak modelde yer aldığı sıralı probit sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Çözömlenen modele ait marjinal etkiler ise Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 2. Mutluluk Sıralı Probit Model Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart hata	Z	Önem düzeyi
DİN	0,1388***	0,0168	8,25	0,0000
SĞLK	0,2331***	0,0187	12,45	0,0000
FNS	0,1829***	0,0197	9,26	0,0000
EKONPERF	0,0798***	0,0295	2,70	0,0069
EKONPOL	0,0345	0,0306	1,13	0,2594
DMKRS	0,0229	0,0258	0,89	0,3737
İNSNHKL	-0,0181	0,0224	-0,81	0,4189
GVN	0,1301***	0,0177	7,32	0,0000
CBŞK	0,0534**	0,0248	2,15	0,0312
HKMT	-0,0593**	0,0280	-2,12	0,0343
SP	0,0642***	0,0210	3,06	0,0022
ORDU	-0,0453***	0,0180	-2,51	0,0118
YRG	0,0168	0,0176	0,96	0,3384
MEDYA	-0,0278	0,0234	-1,19	0,2351
SİVTOP	0,0164	0,0171	0,96	0,3378
EĞSİS	0,0361*	0,0215	1,68	0,0929
SAĞSİS	0,0274**	0,0171	1,60	0,1090
CNS	-0,0205	0,0355	-0,58	0,5643
MD	0,1119***	0,0435	2,57	0,0101
YAŞ	-0,0007	0,0173	-0,04	0,9666
EĞT	0,0187	0,0167	1,12	0,2628
KMÇLŞ	0,0784*	0,0425	1,84	0,0655
AYGEL	0,0537***	0,0129	4,16	0,0000
Cut/1	1,9153***	0,1489	12,87	0.0000
Cut/2	2,6533***	0,1505	17,63	0.0000
Cut/3	3,2122***	0,1521	21,12	0.0000

Cut/4	4,7606***	0,1594	29,87	0.0000
Gözlem sayısı=3836				
LR chi ² (23) = 1095.87		Log likelihood = -5167.5432		
Prob > chi ² = 0.0000		Pseudo R ² = 0.959		

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 2 incelendiğinde, modeli temsil eden genel parametrelerden modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu ifade edilebilir. Modelin açıklama gücünü ifade eden Pseudo R² değeri kabul edilebilir düzeyde olup çeşitli model alternatifleri arasında en iyimser değer olarak elde edilmiştir. Diğer taraftan modelin kesme noktaları incelendiğinde, katsayılar beklendiği gibi pozitif, sıralı ve artarak devam eden şekilde (cut1<cut2<cut3<cut4) olduğu görülmektedir. Modelde tahmin edilen eşik değerler, tüketicinin fayda fonksiyonu ile mutluluk düzeyi arasındaki sayısal ilişkiyi ifade etmektedir. Modelin eşik değerleri pozitif ve %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Modele dahil edilen yirmi üç değişkenden, on dördü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve katsayıların işareti beklendiği gibi elde edilmiştir. Modelde, istatistiksel olarak anlamlı olmayan değişkenler yorumlanmamıştır.

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların, hayatlarında DİN, SĞLK, FNS EKONPERF, GVN, CBŞK, SP, EĞSİS, SAĞSİS, MD, KMÇLŞ ve AYGEL değişkenlerinin işareti pozitif olup istenilen önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Yukarıda sayılan söz konusu değişkenlerde meydana gelecek bir birimlik artış bireylerin son günlerde hayattan memnun olma düzeylerini (mutluluklarını) artırabilecektir.

Diğer taraftan işareti negatif olarak bulunmuş olan, orduya güven durumu (ORDU) %10 ve hükümete güven durumu (HKMT) %5 önem düzeyinde anlamlıdır. Bu durumun Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı makamının hükümet otoritesinin önüne geçmesi ve hükümetin bu hususta güven kaybı yaşaması ile 15 Temmuz 2016 darbe kalkışması sonrasında orduya karşı yaşanan güvenin azalması ile ilişkilendirilebilir.

Türkiye geneli için son günlerde hayattan memnuniyet durumunun bağımlı değişken olarak modelde yer aldığı sıralı probit modele ilişkin marjinal etkiler Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Mutluluk Sıralı Probit Modeli İçin Marjinal Etkiler

Değişkenler	Y=1	Y=2	Y=3	Y=4	Y=5
DİN	-0.2822***	-0.0154***	-0.0033***	0.0296***	0.0173***
SĞLK	-0.0474***	-0.0259***	-0.0055***	0.0497***	0.0291***
FNS	-0.0372***	-0.0203***	-0.0043***	0.0390***	0.0228***
EKONPERF	-0.0162***	-0.0089***	-0.0019***	0.0170***	0.0099***
EKONPOL	-0.0070	-0.0038	-0.0008	0.0074	0.0043
DMKRS	-0.0047	-0.0026	-0.0005	0.0049	0.0029
İNSNHKL	0.0037	0.0020	0.0004	-0.0039	-0.0026
GVN	-0.0265***	-0.0145***	-0.0031***	0.0277***	0.0162***
CBŞK	-0.0109**	-0.0059**	-0.0013**	0.01140**	0.0067**
HKMT	0.0121**	0.0066**	0.0014**	-0.0126**	-0.0074**
SP	-0.0131***	-0.0071***	-0.0015***	0.0137***	0.0080***
ORDU	0.0092***	0.0050***	0.0011***	-0.0097***	-0.0057***
YRG	-0.0034	-0.0019	-0.0004	0.0036	0.0021
MEDYA	0.0057	0.0031	0.0007	-0.0059	-0.0035
SİVTOP	-0.0033	-0.0018	-0.0004	0.0035	0.0020
EĞSİS	-0.0073*	-0.0040*	-0.0008*	0.0077*	0.0045*
SAĞSİS	-0.0056*	-0.0030*	-0.0006*	0.0058*	0.0034*
CNS	0.0042	0.0023	0.0005	-0.0044	-0.0026
MD	-0.0228***	-0.0124***	-0.0026***	0.0239***	0.0140***

YAŞ	0.0001	0.0001	0.0001	-0.0002	-0.0001
EĞT	-0.0038	-0.0021	-0.0004	0.0040	0.0023
KMÇLŞ	-0.0159*	-0.0087*	-0.0018*	0.0167*	0.0098*
AYGEL	-0.0109***	-0.0060***	-0.0013***	0.0115***	0.0067***

***,**, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Araştırmaya katılan katılımcıların memnun olmama durumlarına göre, elde edilen marjinal etkiler incelendiğinde, DİN, SĞLK, FNS EKONPERF, GVN, CBŞK, SP, EĞSİS, SAĞSİS ve AYGEL değişkenleri bir birim arttığında bireyim memnun olmama olasılığının sırasıyla %1,5, %2,6, %1,2, %2 %1,5, %0,6, %0,7, %0,4, %0,3 ve %0,6 oranında azaldığı sonucuna varılmıştır. Bireyin evli olması durumu mutlu olmama olasılığını %1,24 azaltırken kamuda çalışması ise mutlu olmama olasılığını %0,9 azaltmaktadır. Diğer taraftan hükümete ve orduya güven durumu bir birim arttığında memnun olmama olasılığının sırasıyla %0,7 ve %0,5 oranında arttığı söylenebilir.

Katılımcıların memnun olma durumlarına göre elde edilen marjinal etkiler incelendiğinde, DİN, SĞLK, FNS EKONPERF, GVN, CBŞK, SP, EĞSİS, SAĞSİS, ve AYGEL değişkenlerinin biri birim artması durumunda bireyim memnun olma olasılığının sırasıyla %3, %5, %4, %1,7, %2,8, %1,1, %1,4, %0,8, %0,6 ve %1,2 oranında artabileceği sonucu elde edilmiştir. Bireyin evli olması mutlu olma olasılığını %2,4 artırırken kamuda çalışması ise mutlu olmama olasılığını %1,7 artırmaktadır. Diğer taraftan hükümete ve orduya güven durumu bir birim arttığında bireyin memnun olma olasılığının sırasıyla %1,26 ve %1 oranında azaldığı söylenebilir.

Çok fazla tekrardan kaçınmak için araştırmaya katılan katılımcıların hiç memnun olmama, kararsız olma ve çok memnum olma durumlarına ilişkin marjinal etkilerinin yorumlanması okuyucuya bırakılmıştır.

Türkiye’de bir bütün olarak hayattan memnuniyet durumunun bağımlı değişken olarak modelde yer aldığı sıralı probit sonuçları Tablo 4’te verilmiştir. Tahmin edilen modele ait marjinal etkiler ise Tablo 5’de verilmiştir.

Tabloda 4 incelendiğinde, modeli temsil eden genel parametrelerden modelin bütüncül olarak anlamlı olduğu ifade edilebilir. Modelin açıklama gücünü ifade eden Pseudo R² değeri kabul edilebilir düzeyde olup çeşitli model alternatifleri arasında en uygun değer olarak elde edilmiştir. Diğer taraftan modelin kesme noktaları incelendiğinde, katsayılar beklendiği gibi pozitif, sıralı ve artarak devam eden şekilde (cut1<cut2<cut3<cut4) olduğu görülmektedir. Modelde tahmin edilen eşik değerler, tüketicinin fayda fonksiyonu ile mutluluk düzeyi arasındaki sayısal ilişkiyi ifade etmektedir. Modelin eşik değerleri pozitif ve %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Modele dahil edilen yirmi üç değişkenden, on beşi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve katsayıların işareti beklendiği gibi elde edilmiştir. Modelde, istatistiksel olarak anlamlı olmayan değişkenlerin yorumlanmasından kaçınılmıştır.

Tablo 4. Yaşam Memnuniyeti Sıralı Probit Model Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart hata	Z	Önem düzeyi
DİN	0,1307***	0,0170	7,68	0,0000
SĞLK	0,2537***	0,0189	13,39	0,0000
FNS	0,1888***	0,0201	9,38	0,0000
EKONPERF	0,0377	0,0303	1,25	0,2135
EKONPOL	0,0812***	0,0314	2,59	0,0097
DMKRS	-0,0594**	0,0264	-2,24	0,0247
İNSNHKL	-0,0205	0,0229	-0,89	0,3705

GVN	0,2150***	0,0183	11,74	0,0000
CBŞK	0,0637***	0,0256	2,48	0,0130
HKMT	-0,0867***	0,0290	-2,99	0,0028
SP	0,0207	0,0216	0,96	0,3380
ORDU	0,0214	0,0182	1,17	0,2413
YRG	0,0937***	0,0182	5,15	0,0000
MEDYA	-0,0613***	0,0241	-2,54	0,0109
SİVTOP	0,0504***	0,0176	2,86	0,0042
EĞSİS	-0,0111	0,0221	-0,50	0,6165
SAĞSİS	0,0408**	0,0176	2,33	0,0201
CNS	-0,1148***	0,0364	-3,16	0,0016
MD	0,1793***	0,0447	4,01	0,0001
YAŞ	-0,0068	0,0176	-0,39	0,6985
EĞT	0,0084	0,0170	0,49	0,6237
KMÇLŞ	0,0609	0,0436	1,39	0,1627
AYGEL	0,0770***	0,0133	5,82	0,0000
Cut/1	1,6582***	0,1515	10,95	0,0000
Cut/2	2,5082***	0,1529	16,40	0,0000
Cut/3	3,1535***	0,1547	20,38	0,0000
Cut/4	5,0434***	0,1640	30,75	0,0000
Gözlem sayısı=3836				
LR chi ² (23) = 1359.76		Log likelihood = -4507.5856		
Prob > chi ² = 0.0000		Pseudo R ² = 0.1311		

***, **, *sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 4’ de, katsayıların işaretinin beklentilerle örtüştüğü söylenebilir. Modele katılan DİN, SĞLK, FNS, EKONPOL, DMKRS, GVN, CBŞK, HKMT, YRG, MEDYA, SİVTOP, SAĞSİS, CNS, MDN ve AYGEL değişkenleri istenilen önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. DMKRS, HKMT, MEDYA ve CNS değişkenlerinin katsayı işaretleri negatif iken diğer değişkenlerin katsayı işaretleri pozitif bulunmuştur..

Elde edilen katsayıların işaretinin beklentilerle uyumlu olması ve istatistiki olarak anlamlı olmaları dikkate alındığında, DİN, SĞLK, FNS, EKONPOL, DMKRS, GVN, CBŞK, HKMT, YRG, MEDYA, SİVTOP, SAĞSİS, CNS, MDN ve AYGEL değişkenleri arttıkça bireylerin mutluluk düzeylerinin arttığı söylenebilir.

Türkiye için bir bütün olarak hayattan memnuniyet durumunun bağımlı değişken olarak modelde yer aldığı sıralı probit modele ilişkin marjinal etkiler Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Yaşam Memnuniyeti Sıralı Probit Modeli İçin Marjinal Etkiler

Değişkenler	Y=1	Y=2	Y=3	Y=4	Y=5
DİN	-0.0145***	-0.0165***	-0.0097***	0.0220***	0.0187***
SĞLK	-0.0282***	-0.0320***	-0.0189***	0.0428***	0.0363***
FNS	-0.0210***	-0.0238***	-0.0141***	0.0319***	0.0270***
EKONPERF	-0.0042	-0.0048	-0.0028	0.0064	0.0054
EKONPOL	-0.0090***	-0.0102***	-0.0061***	0.0137***	0.0116***
DMKRS	0.0066**	0.0075**	0.0044**	-0.0100**	-0.0085**
İNSNHKL	0.0023	0.0026	0.0015	-0.0035	-0.0029
GVN	-0.0239***	-0.0271***	-0.0160***	0.0363***	0.0308***
CBŞK	-0.0071***	-0.0080***	-0.0047***	0.0107***	0.0091***
HKMT	0.0096***	0.0109***	0.0065***	-0.0146***	-0.0124***
SP	-0.0023	-0.0026	-0.0015	0.0035	0.0030
ORDU	0.0024	-0.0027	-0.0016	0.0036	0.0031
YRG	-0.0104***	-0.0118***	-0.0070***	0.0158***	0.0134***
MEDYA	0.0068***	0.0077***	0.0046***	-0.0103***	-0.0088***
SİVTOP	-0.0056***	-0.0064***	-0.0038***	0.0085***	0.0072***
EĞSİS	0.0012	0.0014	0.0008	-0.0019	-0.0016
SAĞSİS	-0.0045**	-0.0051**	-0.0030**	0.0069**	0.0058**
CNS	0.0128***	0.0145***	0.0086***	-0.0194***	-0.0164***
MD	-0.0199***	-0.0226***	-0.0134***	0.0302***	0.0257***
YAŞ	0.0008	0.0009	0.0005	-0.0012	-0.0010
EĞT	-0.0009	-0.0011	-0.0006	0.0014	0.0012
KMÇLŞ	-0.0068	-0.0077	-0.0045	0.0103	0.0087
AYGEL	-0.0086***	-0.0097***	-0.0057***	0.0130***	0.0110***

***, **, *sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Katılımcıların memnun olma durumlarına göre elde edilen marjinal etkiler incelendiğinde, modele dahil edilen DİN, SĞLK, FNS, EKONPOL, GVN, CBŞK, YRG, SİVTOP, SAĞSİS, ve AYGEL değişkenleri bir birim arttığında bireylerin memnun olma olasılığı sırasıyla %2,2, %4,3, %3,2, %1,1, %1,6, %0,9, %0,7 ve %1,3 oranında artacağı söylenebilir. Modele dahil edilen DMKRS, HKMT ve MEDYA değişkenleri bir birim arttığında bireylerin memnun olma olasılığı sırasıyla %1, %1,5 ve %1 oranında azalacağı söylenebilir. Evliliğin hayattan memnun olma olasılığını %3 artabileceği söylenebilir. Kadınlara göre erkeklerin hayattan memnun olma olasılığı %1,9 oranında az olduğu ifade edilebilir.

Tekrardan kaçınmak için katılımcıların hiç memnun olmama, memnun olmama, kararsız olma ve çok memnun olma durumlarına ilişkin marjinal etkilerinin yorumlanması okuyucuya bırakılmıştır.

SONUÇ

Neo-klasik iktisat, bireyin davranışlarını incelerken kısıtlı varsayımlar altında ve daha çok matematiksel olarak ilerlemektedir. Matematiksel tekniklerle ilerlemesi diğer bilim dallarıyla ilişkisini koparmasına neden olmuştur. Bireye ait psikolojik, sosyolojik, fizyolojik faktörlerin göz ardı edilmesi sonucunda Neoklasik İktisat yoğun eleştiriye maruz kalmış ve bu eleştiriler sonucunda yeni bir alan olan Davranışsal İktisat ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada Davranışsal İktisadın alt bilim dalı olan “Mutluluk Ekonomisi” üzerine çalışılmıştır. Mutluluk ekonomisi Davranışsal İktisat içerisinde yer alan ve gelir, tüketim, tasarruf gibi ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi makro ve mikro ölçekteki iktisadi faktörler ile inceleyen bir disiplin olarak ortaya çıkmaktadır Her ne kadar iktisatta mutluluk konusu yakın zamanda popüler olmuş bir konu olarak gözükse de, Adam Smith, John Stuart Mill, Jeremy Bentham gibi klasik iktisatçıların çalışmalarında mutluluk konusuna değindiklerini görmek mümkündür.

Mutluluğun iktisat yazınında yer almasına en büyük katkıyı 1974 yılında “Does Economic Growth Improve the Human Lot” adlı çalışmasıyla Richard Easterlin sağlamıştır. Easterlin Paradoksuna göre “Ülkelerin zenginlikleri arttıkça ortalama mutluluk düzeylerinin artmadığı, ülkeler arası ortalama mutluluk düzeyi ve ortalama kişi başına düşen GSYH arasında açık bir ilişki olmadığını ileri sürmüştür.” Yani artan gelirin her zaman mutluluğu artırmadığı, yüksek gelire sahip ülkelere kıyasla bazı düşük gelirli ülkelerde mutluluk oranının daha yüksek olduğu sonucu yatmaktadır. Yapılan bu çalışmada katılımcılardan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, bireylerin aylık hane gelirlerinin %90’ının yoksulluk sınırı altında olduğunu ve katılımcıların %46’sının ise mutlu olduklarını görmek mümkündür. Bu sonuçlar ışığında çalışmanın, Easterlin Paradoksu ile paralellik gösterdiği ifade edilebilir.

İktisat biliminde uzun süredir hakimiyetini sürdüren Neoklasik İktisada göre bir ülkenin veya bireyin iyi oluşu objektif ve nesnel kriterlerden oluşmaktadır. Buna göre, çalışan ve yüksek gelire sahip olan bir kişinin mutluluğu da yüksek olacaktır. Fakat yapılan son çalışmalarda gelir düzeyleri artsa bile bireylerin mutluluk düzeylerinin artmadığı gözlenmektedir. Bu da nesnel kriterlerin bireyin mutluluğu üzerinde çok etkili olmadığı anlamına gelmektedir.

Bu çalışmada gelir başta olmak üzere sosyal, demografik ve diğer ekonomik değişkenlerin mutluluk üzerindeki etkisini incelemektir. Türkiye genelinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler olan mutluluk ve yaşam memnuniyetine etkilerine dair aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

Türkiye genelinde mutluluk ve yaşam memnuniyetinin seyrine bakıldığında, dine verilen önemin, genel sağlık durumundan duyulan memnuniyetin, gelecek bir yıl için finansal duruma yönelik olumlu düşüncenin varlığının, çevredeki insanlara, siyasi partilere olan güvenin ve bireylerin medeni durumlarının evli olmasının ve aylık gelir seviyesinin, son bir yıl içerisinde gelir ve harcama durumlarının borçlanmadan tasarrufa eğilim göstermesi durumu, hükümetin ekonomi politikalarından memnuniyetin ve Cumhurbaşkanı’na ve eğitim sistemine olan güven durumunun bireylerin mutluluklarını pozitif yönde etkilediği söylenebilir. Ayrıca hükümete olan güven durumlarının negatif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bununla birlikte, Türkiye’de dine verilen önem, genel sağlık durumundan duyulan memnuniyetin, gelecek bir yılda finansal duruma yönelik olumlu düşünce ile hükümetin ekonomi politikalarından duyulan memnuniyet, çevredeki insanlara, yargıya ve sivil toplum kuruluşlarına, Cumhurbaşkanı’na, sağlık sistemine duyulan güven, bireyin evli olması, gelir ve kamu sektöründe çalışma durumunun yaşam memnuniyetlerini artırıcı etki yaptığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan katılımcıların erkek olması, Türkiye’de demokrasinin etkinliği, medyaya olan güven, memur ve nitelikli uzman olarak görev yapma durumu ayrıca özel sektörde çalışma durumlarının katılımcıların yaşam memnuniyetleri üzerinde negatif etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Yapılan bu çalışma bir durum tespitidir. Çalışmanın ortaya koyduğu durum tespitinin siyasi, bürokratik ve ekonomik seviyede karar alıcı makamlara fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bundan sonraki yapılacak çalışmalara ışık tutacağı ve dönemselsel karşılaştırmalı çalışmalara imkan sağlayacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arkan, A. (2005). “Farabi’nin Gözüyle Ahlak-Siyaset İlişkilerinin Analizi”. Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. 2. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, 387-396.
- Akay, A., Martinsson, P. (2010). “Does relative income matter for the very poor? Evidence from rural Ethiopia.” *Economics Letters*, 110 (3), 213-215.
- Bozkuş, S., Çevik, E. İ. ve Üçdoğruk, Ş. (2006). “Sübjektif Refah ve Mutluluk Düzeyine Etki Eden Faktörlerin Sıralı Logit Model ile Modellenmesi: Türkiye Örneği”. *TÜİK, İstatistik Araştırma Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 93-116.
- Bülbül, Ş., Giray, S. (2012). “İş ve özel yaşam (İş Dışı Yaşam) Memnuniyeti Arasındaki İlişki Yapısının Doğrusal Olmayan Kanonik Korelasyon Analizi ile İncelenmesi”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (4), 101-114.
- Clark E. A. and Oswald A. J. (1994). “Unhappiness and Unemployment”. *Economic Journal*, 104 (424), 648-59.
- Çağlayan Akay, E., Timur, B. (2017). “Kadın ve Erkeklerin Mutluluğunu Etkileyen Faktörlerin Genelleştirilmiş Sıralı Logit Modeli İle Analizi”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6 (3) , 88-105.

- Çirkin, Z., Göksel, R. (2016). “Mutluluk ve Gelir”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (2), 375-400.
- Demir, Ö. (2013). *Din Ekonomisi – İnanç, Zenginlik ve Mutluluk*. Sentez Yayıncılık.
- Dumludağ, D., Gökdemir, Ö. ve Veenhoven, R. (2017). “Gelir, Harcama ve Tasarruf ve Mutluluk İlişkisi: Türkiye Örneği.” https://dumludag.files.wordpress.com/2017/07/tuketim_gelir_tasarruf_mutluluk_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 15.05.2020)
- Easterlin, R.(1974). “Does Economic Growth Improve Human Lot? Some Empirical Evidence”. By P.A.David, Melvin W.Redder (Ed.), *Nations And Households In Economic Growth* in (pp. 89- 125). Academic Press.
- Easterlin, R. A., vd. (2012). “China's Life Satisfaction, 1990-2010”. *IZA Discussion Paper No. 7196*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2214270> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2214270>
- Easterlin, R. (2013). “Happiness and Economic Growth: The Evidence”. *IZA Discussion Paper No. 7187*, Available at SRN: <https://ssrn.com/abstract=2210847> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2210847>
- Eren, L. A., AŞICI, A. A. (2017). “The Determinants of Happiness in Turkey: Evidence from City-Level Data.” *Journal of Happiness Studies*, 18, 647–669
- Frey, B. and Stutzer, A. (2002). “The Economics Of Happiness”. *World Economics*, 3 (1), 25- 42.
- Greene, W. H. (2016). “Econometric Analysis Fourth Edition. New York University.” New Jersey: Prentice Hall International Inc.
- Gökdemir Dumludağ, Ö. (2011), “*Mutluluk ve İktisadi Parametreler Üzerine Bir İnceleme*”. (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul).
- Gül, S. (2017). “*Mutluluk Ekonomisi ve Göç Üzerine Bir İnceleme*”. (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul).
- Işık, A., Meriç, M. (2010). “Hayatı Kalitesi (Quality Of Life) Kavramının Felsefik Temelleri; Aristo, Bentham ve Nordenfelt”. *Ege Akademik Bakış*, 10 (1), 421-434.
- Karabulut, G. (2017). “*Mutluluk ve İktisat*”. Derin Yayınları.
- Kahyaoglu, O. (2008). “*Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Değişkenler İle Ekonometrik Uygulama: Türkiye Örneği*,” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir).
- Long, J. S. (1997). “Regression Models For Categorical and Limited Dependent Variables”. Sage Publications.
- Martinas, K.(2012). “Greatest Happiness Principle in A Complex System Approach”. *Interdisciplinary Description Of Complex Systems*. 10(2), 88-1002.
- Mota, G. L., and Pereira, P. T. (2008). “Happiness, economic well-being, social capital and the quality of institutions,” *Working Papers Department of Economics* , WP40/2008/DE/UECE, 1-19.
- Oswald A. J. (1997). “Happiness And Economic Performance”. *The Economic Journal*, 107 (445), 815-1831.
- Selim, S. (2008). “Türkiye’de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz: Multinomial Logit Model”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (3) , 345-358.
- Servet, O. (2017). “Mutluluğun Türkiye’deki Belirleyenlerinin Zaman İçinde Değişimi.” *Akdeniz İİBF Dergisi*, 17 (35) , 16-42.
- Şeker, M. (2011). “*Mutluluk Ekonomisi*”. *Istanbul Journal of Sociological Studies* , 0 (39) , 115-140 .
- Şık, A. (2016). “Zonguldak Karabük Bartın illerinde mutluluk ekonomisinin karşılaştırmalı analizi.” (Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi, İstanbul).
- Tuğcu, T. (2000). “Batı Felsefesi Tarihi”. Alesta Yayınları.
- TÜİK. <http://Tuik.Gov.Tr/PrehaberBultenleri.Do?Id=33729>, (Erişim Tarihi: 15.05.2020) .
- Wang H., Cheng Z. and Smyth R. (2019). “Consumption and Happiness”. *Journal of Development Studies* 55(1):120-136
- Wws. (1981-2014). www.worldvaluessurvey.org, (Erişim Tarihi: 15.05.2020)
- Vatansever Deviren, N., ve Yıldız O. (2017). “Gayrisafı Milli Mutluluğun Ekonomik Kalkınmada Rolü: Bhutan Krallığı Örneği”. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (4),232-248
- Yalta, T. (2011). “*Normallik Varsayımı ve En çok Olabilirlik Yöntemi*”. File:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Ekonometri1-05-Normallik-Varsayimi-Ve-Encok-Olabilirlik-(S2,0).Pdf. (Erişim Tarihi: 15.05.2020) .
- Yavuz, Ç. (2006). “*Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Öğrencilerinde Öznel İyi Olma Hali, Psikiyatrik Belirtiler Ve Bazı Kişilik Özellikleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*”. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yemişçigil, A., ve Dolan, P. (2015). Mutluluk Nedir, Nasıl Ölçülür? Kalkınma Literatüründe Teorik Ve Metodolojik Yaklaşımlar. *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar*. 163-177. İmge Kitapevi.

Gönderiliş Tarihi: 31/05/2022

Kabul Tarihi: 27/06/2022

ORCID 0000-0002-7655-0178

ORCID 0000-0002-5424-5359

FORTUNE500 DE SEÇİLMİŞ İLK 50 TÜRK FİRMANIN NAKİT AKIŞ ORANLARININ FİRMANIN PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ¹

Seda ALDEMİR²
Süleyman Serdar KARACA³

ÖZ

Çalışmanın amacı, firma performansı üzerine nakit akış oranlarının etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla, Fortune 500'deki seçilmiş ilk 50 Türk firmanın performansını tahmin etmek için nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler modelinden yararlanılmıştır. Model 8 alt modelden oluşmakta olup, Model 2 Başarılı işletme kategorisini göstermektedir. Çalışma da, Model2 Başarılı işletme kategorisine giren firmaların bu modele girmelerine etki eden Nakit Akış Oranlarını tespit etmektedir. Analiz için Panel Lojistik Regresyon modeli kullanılmıştır. Sonuç olarak, Model 2 firma kategorisine girme performansını etkileyen oranlar olarak sadece X6 (İFNA/Uzun vadeli borç+ Varlık alımı (Duran Varlık Toplamı) +Ödenen Temettü) değişkeni belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nakit Akış Tablosu, Nakit Akışlarının Sağlandığı Faaliyetler Modeli, Firma Performansı, Oran Analizi, Etkinlik

Jel Kodu: M40, M41, L25

THE EFFECT OF THE CASH FLOW RATIOS OF THE TOP 50 TURKISH COMPANIES SELECTED IN FORTUNE 500 ON THE PERFORMANCE OF THE COMPANY

ABSTRACT

The aim of the study is to reveal the effect of cash flow ratios on firm performance. For this purpose, In order to estimate the performance of the top 50 selected Turkish firms in the Fortune 500, operations model where cash flows are provided has been used. The Model consists of 8 sub-models and Model 2 shows the successful firm category. In the study, Model2 identifies the Cash Flow Ratios that affect the companies entering the successful firm category to enter this model. Panel Logistic Regression model was used for analysis. As a result, Only X6 (IFNA/Long-term debt + Asset purchases (Fixed Assets Total) + Dividend Paid) variable has been determined as the ratios that affect the performance of entering the Model 2 firm category.

Keywords: Cash Flow Statement, Cash Flow Operations Model, Firm performance, Ratio Analysis, Efficiency

Jel Codes: M40, M41, L25

¹ Bu makale Seda ALDEMİR tarafından Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA danışmanlığında hazırlanmakta olan doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Finansman Anabilim Dalı, svc_seda@hotmail.com ORCID:0000-0002-7655-0178

³ Prof. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, suleymanserdar.karaca@ozal.edu.tr ORCID: 0000-0002-5424-5359

1.GİRİŞ

Finansal tablolar, firma faaliyetlerinin sonuçlarının ölçülmesi, ilişkili taraflara iletilmesi ve özetlenmesi açısından önemlidir. Firmaların finansal tablolarının analiz edilmesi ve yorumlanması yatırımcılar, kredi kuruluşları ve yöneticiler için faydalı bilgiler sağlar. Finansal tablolar, firmaların finansal durumlarını, finansal performanslarını, nakit akışlarındaki değişiklikleri ilgili tarafların anlayabileceği ve ekonomik kararlar alırken kullanabileceği şekilde özetlemek için kullanılır. Bir firmanın gelecekteki finansal performansı hakkında fikir sahibi olmak için bilanço ve gelir tablosuna ilave olarak nakit akış tablosu da firma hakkında önemli finansal bilgiler sağlamaktadır.

Gelir tablosu ve bilanço, finansal piyasa katılımcılarına sınırlı bilgi sağlar. Bu nedenle, Finansal piyasa katılımcıları, daha rasyonel ve doğru yatırım kararları verebilmek için nakit akış tablolarını diğer finansal tablolarla birlikte kullanmalıdır. Ekonomik istikrar düzeyi, nakit yönetimi politikası ve firmanın faaliyet gösterdiği sektör, nakit akış tablosunun yapısı üzerinde büyük etkilere sahiptir. Nakit akış tablosu, bilanço ve gelir tablosu aksine, nakit bazlıdır.

Literatürde, "nakit akışları" kavramının özü ve tanımının bir dizi yorumu vardır. Blank, firmanın nakit akışını, ekonomik faaliyetleri tarafından üretilen nakit ödemelerinin ve tahsilatlarının zamana bağlı bir birikimi olarak tanımlamıştır (Blank, 2012: 37). Bocharov, nakit akışını "bir firmanın belirli bir süre boyunca aldığı veya ödediği nakit birikimi" olarak nitelendirmiştir. (Bocharov, 2013: 25). Bu nedenle nakit kavramının önemi, bir firmada maaş, ücret, kira temettüleri, faiz vb. firma giderlerini karşılamak için önemli bir rol oynamaktadır. Genellikle, kâr amacı güden firmalar da vergi ve temettü ödemeleri gibi bazı finansman giderlerini karşılamakta zorlanmaktadırlar. Bu nedenle firmalar için bu gibi durumlarda nakit akışının önemi ortaya çıkmaktadır.

Nakit akış tablosu, bir firmanın belirli bir dönemdeki likit bakiyesini göstermektedir (Helen, 2002: 248). Bu nedenle nakit akış tablosu, belirli bir dönemde bir şirketin çeşitli faaliyetlerinden nakit ve nakit benzerlerinin giriş ve çıkışını gösterir. Nakit akış tablosunun temel amacı, belirli bir dönemde bir işletmenin nakit akışları (giriş ve çıkışları) hakkında çeşitli başlıklar, yani işletme faaliyetleri, yatırım faaliyetleri ve finansman faaliyetleri hakkında faydalı bilgiler sağlamaktır. Bu bilgi, finansal tablo kullanıcılarına, işletmenin nakit ve nakit benzeri yaratma kabiliyetini ve işletmenin bu nakit akışlarını kullanma ihtiyaçlarını değerlendirmek için bir temel sağlamada faydalıdır. Kullanıcılar tarafından alınan ekonomik kararlar, bir işletmenin nakit ve nakit benzeri yaratma yeteneğinin ve bunların üretiminin zamanlaması ve kesinliğinin değerlendirilmesini gerektirir.

Bir firma, kendi nakit akış faaliyetlerinin gerçek verilerini tahmin etmek için, finansal performansının ölçümünün yanı sıra finansal performans ölçümü için nakit akış faaliyetlerini her zaman dikkate almalıdır. Firmanın karlılığı ve riskini analiz etmek için geleneksel oranlar her zaman yardımcı olamamaktadır. Bu nedenle nakit akış tablosu tarafından sağlanan ek bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Nakit akış oranları, statik verilerin yanı sıra amortisman gibi nakit dışı kalemleri içermediği için bilanço ve diğer finansal tablolardan daha güvenilir likidite göstergelerine sahiptir. Nakit akış oranları, firmanın ödeme taahhütlerini yerine getirme güvenilirliği hakkında geleneksel oranlardan daha fazla bilgi sağladığından, alacaklılar ve borç verenler geleneksel oranlar yerine nakit akış oranlarını sıklıkla kullanmaktadırlar. Nakit akış oranları bir firmanın dinamik resmini göstermektedir (Mills ve Yamamura, 1998: 55). Bu nedenle nakit akış oranları, firmaların finansal performansının ölçümlerinde kullanılan oranlardan bazılarıdır. Bu oranlar, diğer geleneksel oranların yanında firmanın nakit akışlarını ölçtüğü için, önemli olarak kabul edilen oranlardır.

Firmalar için finansal performans ölçümleri, dönem içinde risk ve yatırım değerlendirmelerinde oldukça önem kazanmıştır. Finansal performans ölçümünde kullanılan ve şimdiye kadar literatürde kabul gören geleneksel oranların firmalar açısından risk ve yatırım değerlendirmelerinde önemli eksiklerinin olduğu anlaşılmış ve bu sebeple nakit akım tablolarından yararlanılmaya başlanmıştır.

Bu çalışma, 2010-2020 yılları arasındaki Fortune 500'den ilk 50 Türk firmasının mali tablo kalemleri nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler modeline göre Model 2 (Başarılı Firma)'ye girip giremeyeceklerini belirlemek amacıyla, kullanılan nakit akış oranlarından hangilerinin etkili olduğunu belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, belirlenen hangi nakit akış oranlarının model 2 (Başarılı Firma)'girdiğini tespit edilmesi bakımından, şu ana kadar yapılmış olan çalışmalardan farklılık göstermektedir.

2. LİTERATÜR

Litaretürde nakış akış oranlarının firmaların performans ölçümünde kullanıldığı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar kısaca aşağıda açıklanmıştır.

Mills ve Yamamura (1998), bir firmanın likidite nakit akışı bilgilerini analiz ederken, nakit akış tablosunda ki bilgilerin bilanço ve gelir tablosundaki bilgilerden daha güvenilir olduğunu, çünkü bilanço verilerinin statik, gelir tablosunun ise dinamik bir özelliğe sahip olduğunu belirtmektedirler. Bu yazarlar bir firmanın likiditesini ve sürdürülebilirliğini ölçmek için kullanılabilecek sekiz nakit akış oranı önermişlerdir.

Giacomino ve Mielke (1993), bir firmanın finansal gücünü ve karlılığını değerlendirmede nakit akış oranlarının daha faydalı olduğunu iddia etmektedirler. Bu amaçla, finansal ve operasyonel yükümlülükleri karşılamak için gerekli nakit akışlarının yeterliliğini değerlendirmek için kullanılabilecek dokuz nakit akış oranı önermişlerdir.

Figlewicz ve Zeller (1991) de nakit akış tablosuna dayalı olarak birkaç nakit akış oranı geliştirmiş ve incelemişlerdir. Çalışmanın amacı, nakit akışına dayalı analizin bir firmanın finansal performansı ve likiditesi hakkında ek bilgi sağlayıp sağlayamayacağını bulmayı amaçlamışlardır. Önerilen oranların hesaplanması için, ek bilgi sağlayıp sağlamadıklarını öğrenmek için W.T Company'nin yıllık raporlarını kullanmışlardır. Sonuç olarak, oran analizinde geleneksel yaklaşımın dışında, aslında bir firmanın likiditesi ve genel olarak finansal performansı hakkında ek bilgi sağlamışlardır.

Schmidgall, Geller ve Ilvento (1993) tarafından nakit akış tablosuna dayalı daha fazla oran önerilmiştir.

Beyazgül ve Karadeniz (2019) 2013-2018 yılları arasında toplam nakit akış modelleri yöntemini kullanarak toplam 29 futbol kulübünün (Türkiye'de 4 futbol kulübü ve Avrupa'da 25 futbol kulübü) nakit akış performanslarını belirlemek için karşılaştırmalı bir analiz yapmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre, çoğu futbol kulübü model2 “Başarılı firma” Model6” Genç firma” ve Model4” Büyüyen Firma” içine girmiştir. Araştırma ayrıca, Avrupa futbol kulüplerinin “başarılı şirket” olarak çoğunlukla firma faaliyetlerinden pozitif nakit akışlarına ve yatırım ve finansman faaliyetleri için negatif nakit akışlarına sahip olduklarını ortaya koyarken, Türkiye'deki futbol kulüplerinin finansman faaliyetlerinde pozitif nakit akışları olduğunu ve firma ve yatırım faaliyetlerinde negatif nakit akışları var olduğunu, dolayısıyla “yeni kurulan veya genç bir şirket” olduğunu göstermektedir. Ancak bu çalışma, karlılık veya nakit akış oranlarını araştırmak için herhangi bir nakit akışı veya karlılık oranı kullanmamıştır.

Güleç ve Bektaş (2019), Nakit akış oranı analizi üzerine yakın zamanda yapılan bir çalışmada, yazarlar, geleneksel finansal oranlarla birlikte nakit akış oranlarının kullanımı üzerine araştırmalarını yürütmüşlerdir. Çalışma, nakit akış tablosunun gücünü göstermeyi amaçlamıştır ve üç alanda (likidite, karlılık ve finansal yapı) on geleneksel oran ile sekiz temel oran kullanılmıştır. Çalışma, 2008-2017 dönemi arasında yedi farklı alt sektörden sadece imalat sanayiinde faaliyet gösteren 107 finansal olmayan şirketi kapsamaktadır. Araştırma, firmaların faaliyetlerini sürdürmek için yeterli nakit üretecek kadar iyi olmadığını ve satış oranlarındaki nakit kalitesi ve kârdaki kalite değerleri nedeniyle bu firmalardaki gelir kalitesinin de düşük olduğu ortaya çıkarmıştır.

Karğın ve Aktaş, (2011), çalışmalarında, bir kamu inşaat şirketinin 2006-2010 yılları arasındaki nakit akış tabloları yatay analiz, oran analizi, trend analizi ve nakit akış modelleri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma, diğer teknik analizleriyle birlikte nakit akışı modelleri yönteminin daha kapsamlı ve doğru sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur.

3. ÇALIŞMADA KULLANILAN NAKİT AKIŞ MODELİ

Bu çalışmada uygulanan modelin ve modeldeki değişkenlerin seçiminde literatürdeki çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu açıdan ilk olarak Henderson ve Maness (1989) çalışmalarında, bir firmanın likiditesini analiz etmek için altı senaryo uygulamışlardır. Nakit ve nakit benzelerindeki değişimi temsilen (?İ) net likid bakiyesindeki değişikliği kullanmışlardır ve İFNA+ (Finansman faaliyetlerinden nakit-Temettü-Yatırım faaliyetlerinden nakit)'ya eşitlemişlerdir. Kısa vadeli fonlar,

firmanın faaliyetlerinden kaynaklanan açığı kapatmak ve yeni kalıcı finansmanı aşan yatırım miktarını finanse etmek için kullanıldığından, likidite için en kötü durum olan Senaryo 6'nın olduğu altı farklı senaryo kurmuşlardır. Altı senaryo aşağıdaki gibidir (Henderson ve Maness, 1989: 108).

Senaryo 1: ? İ {+} = İFNA {+} + (FFNA -Temettü- YFNA) {+}

Senaryo 2: ? İ {+} = İFNA {+} + (FFNA -Temettü- YFNA) {-}

Senaryo 3: ? İ {+} = İFNA {-} + (FFNA -Temettü- YFNA) {+}

Senaryo 4: ? İ {-} = İFNA {+} + (FFNA -Temettü- YFNA) {-}

Senaryo 5: ? İ {-} = İFNA {-} + (FFNA -Temettü- YFNA) {+}

Senaryo 6: ? İ {-} = İFNA {-} + (FFNA -Temettü- YFNA) {-}

Bu analizin odak noktası, nakit ve nakit benzerlerindeki değişimi resmetmektir. Henderson ve Maness (1989:109), Senaryo 2'nin Senaryo 3'ten daha iyi mi yoksa tam tersi mi olduğunu veya Senaryo 4'ün Senaryo 5'ten daha mı kötü olduğunu veya tam tersi olup olmadığını belirlemenin gerçekten mümkün olmadığı gerçeğini kabul etmektedirler. Çünkü likidite sadece iç nakit üretimine değil, aynı zamanda firmanın dış finansmana erişim yeteneğine de bağlı olduğunu söylemişlerdir.

Bu analiz yönteminin dezavantajı, YFNA, temettüler ve FFNA 'nın tümü tek bir miktarın hesaplanmasında kullanıldığında bilgilerin kaybolması olduğu görülmektedir. Bu miktar, firmanın varlık yapısının büyük bir bölümünün satışı nedeniyle pozitif olurken, dış finansmanın yatırımı aştığı kesintiye yol açmasıyla pozitif olabilir. Ancak, Gup ve Samson (1993) analizlerinde bu rakamı iki bileşene ayırmış ancak nakit ve nakit benzerlerindeki değişimi görmezden gelmişlerdir.

3.1. Gup ve Samson'un Nakit Akış Modelleri ve Firmaların Özellikleri

Gup ve Samson (1993), nakit akış tablosunun üç bölümünün, yani İFNA, YFNA ve FFNA'nın işaretlerini (+ veya -) olarak incelemişlerdir ve belirli nakit akışı modellerine sahip firmalara belirli özellikleri belirtmişlerdir. Bu modeller, Gup ve Samson'ın (1993) belirli oranları çalıştıktan sonra her bir modele ait özellikleri aşağıda açıklamışlardır.

Model 1 (İFNA +, YFNA +, FFNA +): Her üç faaliyetten gelen nakit girişi olağanüstü ve geçici olarak görülüyor. Gup ve Samson (1993), faaliyetlerden veya kredilerden veya hisse ihraçlarından elde edilen nakdın, yatırım yapmak veya genişlemek için yakında uygulanmasını beklemektedir. Gup ve Samson (1993), bu özelliklere sahip şirketlerin toplam varlıkları açısından nispeten küçük olduklarını negatif büyüme oranlarına sahip olduklarını ve ortalama olarak kârlı olmadıklarını oranlardan belirlemişlerdir.

Model 2 (İFNA +, YFNA -, FFNA -): Bu nakit akışı modelini sergileyen firmalar, günlük faaliyetleri finanse etmek, bir miktar genişleme ve hatta muhtemelen kredileri veya sermayeyi geri ödemek için yeterli İFNA üreten sağlıklı bir firmaya sahiptir. Gup ve Samson'a (1993) göre bu firmalar istikrarlı, olgun ve başarılıdır ve bu model firmalar arasında yaygın olmaktadır. Ayrıca, bu yatırımların sınırlı getirileri nedeniyle büyük genişlemelerin veya yatırımların olası olmayacağını da savunmuşlardır. Bu firmaların oranları, toplam varlıkları bakımından en büyük olduklarını ve en kârlı olduklarını ve ılımlı bir oranda büyüdüklerini göstermiştir.

Model 3 (İFNA +, YFNA +, FFNA -): Bu şirketler İFNA üretmektedirler; bununla birlikte, aynı zamanda duran varlıkları veya yatırımları da satmaktadırlar. Nakit, firmanın vermiş olduğu borcu geri almak veya hisseleri geri almak için kullanılır. Gup ve Samson (1993), böyle bir nakit akışı modelinin genellikle geçici olduğuna ve yalnızca firmanın yapısal değişikliklere tabi olduğunda devam ettiğine inanmaktadırlar. Normalde YFNA bir çıkış olması beklenir; ancak, bir firmanın birleşmesinden sonra olumlu olabilir. Böyle bir senaryoda duran varlıkların satışı devam edilemez, çünkü bir şirketin nakit yaratan kaynaklarını etkilemeden yalnızca verimsiz varlıklar satılabilir. Böyle bir model devam ederse, firmanın faaliyetlerinden yeterli nakit üretildiği, ancak yatırım faaliyetlerinde kullanılmadığı için yatırım yapabileceği büyüme fırsatlarına sahip olmayan bir firmanın göstergesi olabilir. Gup ve Samson (1993), bu modele sahip olan firmaların hepsinin yeniden yapılanma sürecinden geçmediğini bulmuşlardır. İFNA'ları yüksek faiz finansal maliyetlerine rağmen pozitifdir, ancak vadesi gelen borçları geri ödemek için yeterli değildir; bu nedenle duran varlıkların satılması gerekmektedir. Bu firmalar

ılımlı büyüme oranlarına sahiptir.

Bu makalenin yazarları, bu modelin aynı zamanda küçülen bir şirketin göstergesi olabileceğini öne sürmektedirler. Negatif büyüme, alacak hesapları toplandığından ve envanter seviyeleri düşürüldüğünden İFNA'nın pozitif olmasına neden olabilir. Duran varlıklar borcunu ödemek için satılır. Dolayısıyla bu model hem küçülen hem de yeniden yapılandırılmış bir şirketi temsil edebileceğinden, oranlar özelliklerin bir karışımını gösterebilir.

Model 4 (İFNA +, YFNA -, FFNA +): Bu model, potansiyel büyüme fırsatlarına sahip genişleyen bir firmayı temsil eder. Nakit, firma faaliyetlerinden üretilir, ancak yatırım faaliyetlerini finanse etmek için yeterli nakit yoktur. Gerekli fonlar finansman faaliyetlerinden sağlanır. Yatırımcılar, firmanın yatırım fırsatlarının yatırımlarını geri ödemek için yeterli olacağına inandıkları için yeni hisse ihraçlarına yatırım yaparlar veya yeni krediler verirler (Gup ve Samson, 1993). Oranlar, bu firmaların Model 2'yi sergileyen firmalardan biraz daha küçük olduğunu ve varlıklarının yüksek oranda büyüdüğünü göstermektedir.

Model 5 (İFNA -, YFNA +, FFNA +): . Bu firmalar pozitif bir İFNA oluşturamazlar ve cari olmayan varlıkları veya yatırımları satarak ve yeni krediler alarak veya yeni hisse ihraç ederek açığı finanse etmezler. Gup ve Samson'a (1993) göre, yatırımcılar bu şirketlere ancak olumsuz İFNA 'nın geçici olduğu görüşündeyseniz yatırım yapacaklardır. Ancak, duran varlıkların satılıyor olması (pozitif bir YFNA), bu şirketlerin artık negatif bir İFNA 'nın beklenebileceği büyüme aşamasında olmadıklarını göstermektedir ve yatırımcıların neden hala bu firmalara güvendikleri sorusu ortaya çıkmaktadır.

Model 6 (İFNA -, YFNA -, FFNA +): Model 6 şirketleri, günlük harcamalarını finanse etmek için yeterli nakit üretmemektedir. Bu model, başlangıçtaki genç bir şirketin tipik özelliğini göstermektedir. Bir firma kuruluşu için duran varlıklara yapılan yatırım, mevcut varlıkların genişlemesinde olumsuz bir İFNA'ya yol açmaktadır. Bu firmaların büyümesi, yeni krediler alarak ve yeni hisseler ihraç ederek finanse edilmektedir. Yatırımcılar, yakın zamanda olumlu bir İFNA yaratma potansiyeline sahip firmalar olarak görülen, bu firmalara duydukları güven nedeniyle yeni sermaye tedarik etmeye isteklidirler. Gup ve Samson (1993), bu firmaların büyümeyi finanse etmek için yüksek düzeyde borç ve öz sermaye kullanan ve pozitif bir İFNA beklentisi olan genç firma olduğunu bulmuşlardır.

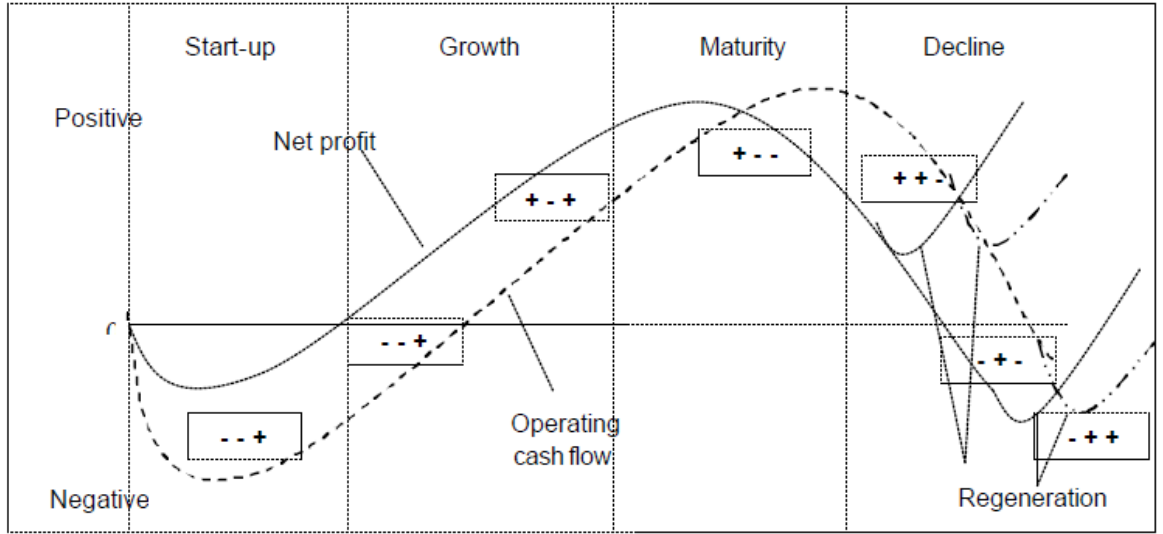
Model 7 (İFNA -, YFNA +, FFNA -): Gup ve Samson'a (1993) göre bu şirketler küçülmektedir. İFNA 'ları negatiftir ve cari olmayan varlıklar ve yatırımlar, borcu geri almak ve sermayeyi geri satın almak için satılmaktadır. Gelir tablosunun net zarar içermesi muhtemeldir ve bu, borçların ödenmesi ile birlikte negatif İFNA 'yı yaratmaktadır. Bu modele sahip firma tasfiye edilmeden uzun süre devam edemez. Oranlara göre, bu firmalar en yüksek borç seviyelerine sahip ve gerçekleşmeyen kar ve nakit girişleri beklentisiyle varlıkları için borç kullanıyor gibi görünmektedirler. Duran varlıkları satarak vadesi gelen borçları ve firma açıklarını karşılamaktadırlar (Gup ve Samson, 1993).

Model 8 (İFNA -, YFNA -, FFNA -): Bu nakit akışı modeli, yalnızca firmanın kullanabileceği mevcut nakit kaynakları varsa gözlemlenecektir. Bu model de olağanüstüdür ve yalnızca firmanın mevcut nakit kaynakları olduğu sürece devam edecektir. Gup ve Samson'a (1993) göre, bu modeli takip eden firmalar açıkça finansal sıkıntı içindedir. Düşük varlık büyümesine sahiplerdir ve kârlı değillerdir.

3.2. Yaşam Döngüsü Teorisini Gup ve Samson'un Nakit Akış Modelleriyle İlişkilendirmesi

Gup ve Samson'ın (1993) nakit akışı modelleri ile yaşam döngüsü teorisinin birleşimi Şekil 2'de gösterilmektedir. Model 1 ve 8'in olağandışı olduğu ve bir şirketin yaşam döngüsündeki belirli bir aşamaya uymadığı söylenir. Model 6 (İFNA-, YFNA-, FFNA+), başlangıç ve erken büyüme aşamalarını temsil eder. Model 4 (İFNA +, YFNA -, FFNA +) büyüme aşamasını, Model 2 (İFNA +, YFNA -, FFNA -) olgunluk aşamasını ve Model 7 (İFNA -, YFNA +, FFNA -) düşüş aşamasını temsil eder. Model 3 (İFNA +, YFNA +, FFNA -) bir şirketin düşüşünü veya yeniden inşasını ifade edebilirken Model 5 (İFNA -, YFNA +, FFNA +) oldukça sıra dışıdır, ancak aynı zamanda şirket içindeki yenilenmenin göstergesi olabilir.

Şekil 1. Bir Şirketin Yaşam Döngüsü İçindeki Nakit Akışı Modelleri

Kaynak Mulford ve Comiskey (1996:337)

4. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER

Bu çalışmada, Fortune 500 de yer alan ilk 50 Türk firmanın nakit akış tablosunun oran analizleri ve Gup vd. (1993:73) tarafından geliştirilen “nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler modeli” ile firmaların model2’ girmelerinde hangi nakit akış oranlarının etkili ve açıklayıcı olduğu amaçlanmaktadır. Çalışmada, 2010-2020 dönemini kapsayan 50 Türk Firması, Fortune 500 de yer alan firmaların belirlenen nakit akış tablosu oranlarından oluşan 514 gözlem kullanılmıştır. Veriler, her firma için hesaplanmış ve “Fortune500” databank’ından derlenmiştir. Elde edilen veri setlerinin özet istatistikleri, aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Dâhil Edilen Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı

Firma Adı	Sektör
Akenerji	Enerji
Aksa Akrilik	Kimya
Aksa Enerji	Enerji
Alarko Carrier	İklimlendirme
Anadolu Efes	Endüstriyel Gıda İmalatı
Anadolu Isuzu	Otomotiv Sanayi
Arçelik	Elektrikli Ev Aletleri
Armada Bilgisayar	Bilişim Teknolojileri
Banvit	Tarımsal Tahıl, Süt, Et ve Su Ürünleri
Bim	Perakende Ticaret Mağazaları
Bizim Toptan Market	Toptan Gıda İçecek ve Temizlik Ürünleri
Borusan	Metal Döküm Ve İşleme
Brisa	Taşıt Araçları Ekipmanları İmalat ve Bakışı
Çelebi Hava Servisi	Sivil Havacılık Yer Hizmetleri

Doğuş Otomotiv	Motorlu Taşıt Satış ve Servisi
Dyo Boya	Boya Ve Kimya Sektörü
Ege Profil	PVC Profil
ENKA İnşaat ve	İnşaat Taahhüt
Ereğli Demir ve Çelik	Metal Döküm Ve İşleme
Ford Otosan	Motorlu Kara Taşıtları ve Ekipmanlar
Gübre Fabrikaları	Kimyevi Madde
INDEX Bilgisayar	Bilişim Sektörü
İzmir demir çelik	Metal Döküm Ve İşleme
Kardemir	Metal Döküm Ve İşleme
Kerevitaş Gıda	Gıda
Kordsa	Ev ve Teknik Tekstil
Menderes Tekstil	Tekstil
Migros	Perakende
Nuh Çimento	Çimento
Otokar	Bilgisayar Yazılım ve Büro Makineleri
Pegasus Hava Yolları	Seyahat ve Taşımacılık Hizmetleri
Petkim Petrokimya	Kimyevi Madde
Sarkuysan	Demir Dışı Metaller
SASA Polyester	Polyester, elyaf, filament iplik,
Selçuk Ecza Deposu	Medikal ve İlaç
TAV Havalimanları	İşletme Destek Hizmetleri
Teknosa	Perakende Ticaret Mağazaları
Tofaş	Motorlu Kara Taşıtları ve Ekipmanlar
Trakya Cam	Cam ve Cam Ürünleri
Turcas Petrol	Petrol Gaz ve Türevleri Üretimi
Turkcell	Bilgi ve İletişim Hizmetleri
Tüpraş	Akaryakıt Dağıtım
Türk Hava Yolları	Seyahat ve Taşımacılık Hizmetleri
Türk Prysmian	Enerji Ve Telekomünikasyon
Türk Telekom	Bilgi ve İletişim Hizmetleri
Türk Traktör	Makine ve Ekipmanlar
Ülker Bisküvi	Endüstriyel Gıda İmalatı
Vakko	Tekstil ve Hazır Giyim
Vestel	Elektrikli Ev Aletleri

Zorlu Enerji**Enerji****4.1 Değişkenler**

Bu çalışmada, analizi gerçekleştirmek için kullanılan değişkenler Tablo 2’de gösterilmiştir. Değişkenler seçilirken literatürden yararlanılmıştır.

Tablo 2. Uygulama İçin Seçilen Dokuz Nakit Akışı Oranları

Değişken Oranlar	İsimleri	Formülleri
Y(Bağımlı Değişken)	Model2’ ye Giren Firmalar	
X1(Bağımsız Değişken)	Varlık Yönetimi Oranı Ve Karlılık/ Verimlilik Oranı	İfna/Toplam Varlıklar
X2 (Bağımsız Değişken)	Karlılık / Verimlilik Oranı	İfna/Satış
X3(Bağımsız Değişken)	Karlılık / Verimlilik Oranı	İfna/Özkaynak
X4(Bağımsız Değişken)	Likidite Oranı	İfna/ Toplam Borç
X5(Bağımsız Değişken)	Likidite Oranı	İfna/ Kısa Vadeli Yükümlülükler
X6(Bağımsız Değişken)	Yeterlilik Oranı	İFNA/Uzun Vadeli Borç+ Varlık Alımı (Duran Varlık Toplamı) +Ödenen Temettü
X7(Bağımsız Değişken)	Yeterlilik Oranı	İFNA/Uzun Vadeli Borç +Varlık Alımı(Maddi Duran Varlık Alımı)+Ödenen Temettü
X8(Bağımsız Değişken)	Yeterlilik Oranı	Toplam Borç/İfna
X9(Bağımsız Değişken)	Yatırım/Finansman Oranı	Yatırımlardan Elde Edilen Nakit/Finansman Faaliyetlerinden Elde Edilen Nakit

5. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ VE MODELİ

Söz konusu araştırmanın modeli için kurulacak hipotezler, Gup vd tarafından oluşturulan Nakit Akışlarının Sağlandığı Faaliyetler Modeli’nden Model 2 Başarılı İşletme türüne girmelerinde hangi nakit akış oranlarının etkili olduğunu belirlemek üzere kurulmuştur. Bu doğrultuda, oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibi kurgulanmıştır.

H₀: Nakit Akış Oranlarının, Firma performansı üzerinde etkisi yoktur.

H₁: Nakit Akış Oranlarının, Firma performansı üzerinde etkisi vardır.

Yukarıda ifade edilen **H₀** hipotezinin reddedilmesi, nakit akış oranların, firma performansını

etkilediği anlamına gelmektedir. Araştırmada kullanılacak model aşağıdaki gibi kurgulanmıştır:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \beta_6 X_6 + \beta_7 X_7 + \beta_8 X_8 + \beta_9 X_9$$

Y = Firmaların finansal performansı

X₁= İfna/ Toplam Varlıklar

X₂= İfna/Satış

X₃= İfna/Özkaynak

X₄= İfna/ Toplam Borç

X₅= İfna/ Kısa vadeli yükümlülükler

X₆= İFNA/Uzun vadeli borç+ Varlık alımı (Duran Varlık Toplamı) +Ödenen Temettü

X₇= İFNA/Uzun vadeli Borç +Varlık Alımı(Maddi duran varlık alımı)+Ödenen Temettü

X₈= Toplam Borç/İfna

X₉= Yatırımlardan elde edilen nakit/Finansman faaliyetlerinden elde edilen nakit

6. BULGULAR

Analizlere öncelikle dengesiz panel için gerekli olan durağanlık, yatay kesit bağımlılık, otokorelasyon vb. analizler ile başlanmıştır daha sonra da panel ve lojistik regresyon ile devam edilmiştir.

6.1. Dengesiz Panel Birim Kök Testi

Çalışmada 2010-2020 dönemini kapsayan 10 yıl (T) ve 50 Türk (N), Dengesiz Panel eşbütünleşme analizi yapılırken ilk olarak serilerin durağan olup olmadığına bakılması gerektiği için dengesiz panel birim kök testleri için Fisher Birim Kök Testleri (Fisher-type unit-root) kullanılmıştır. Serilerin düzey ve birinci farkı alınmış değerlerine uygulanan birim kök testlerinin sonuçları Tablo 3 de verilmiştir.

Tablo 3: Dengesiz Panel Veri Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Fisher PP Testi	
	Test İstatistiği	p-değeri
Y	290.4322	0.000
X ₁	440.5267	0.000
X ₂	554.6143	0.000
X ₃	312.9089	0.000
X ₄	506.9773	0.000
X ₅	429.1185	0.000
X ₆	452.4871	0.000
X ₇	609.5149	0.000
X ₈	596.2021	0.000

X₉	394.2756	0.000
* %5, önem düzeylerinde durağan olduğunu göstermektedir.		

Tablo3' de görüldüğü üzere uygulanan birim kök testlerinden p- değerlerinin sıfıra yakın çıktığı görülmektedir. Yani, $p < 0,05$ önem düzeyinde, serinin birim köke sahip olmadığı görülmektedir. Bu nedenle serilerimiz durağan olduğu anlamına gelmektedir. Tam tersi, birim kökün varlığı p değerinin bir'e yakın elde edilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Özetle, Tablo3'de, çalışmada ele alınan tüm değişkenlerin birim kök test sonuçlarının düzeyde durağan olduğu görülmektedir.

Modelde Değişen Varyans Kontrolü (Genelleştirilmiş EKK Modeline Göre), White's test ile çalıştırılmıştır. Ek olarak da Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity testi ile Sabit Varyans onaylanmıştır.

6.2. Heteroskedastisite Testi

Heteroskedastisitenin varlığını test etmek için IM-Heteroskedastisite testinin Cameron ve Trivedi ayrıştırması kullanılmıştır. Heteroskedastisite Testinde her bir test tekniğini farklı algoritmalar kullandığı için, hem Cameron ve Trivedi' nin IM testi hemde Breusch ve Pagan Lagrange çarpan testinin üstünlüklerini görmek amacıyla her iki teste çalışmada yer verilmiştir. Çalışma için sabit ve rastsal etki modellerinin çalıştırılmasını gerektiren heteroskedastisite kontrolü **Tablo 4.**'de gösterildiği gibidir.

Tablo 4. Heteroskedastisite Testi (Cameron ve Trivedi'nin IM Testinin Ayrıştırılması)

Source	chi2	df	p
Heteroskedasticity	374.99	49	0.0000
Skewness	48.70	9	0.0000
Kurtosis	259.61	1	0.0000
Total	683.30	59	0.0000

Tablo4 'deki sonuç, hata varyanslarının hepsinin eşit olduğu sıfır hipotezini, hata varyanslarının bir veya daha fazla değişkenin çarpımsal bir fonksiyonu olduğu alternatifine karşı test eder. Sonuç, kurulan modelin heteroskedastisiteden bağımsız olmadığını ve varyanslarının sırasıyla 0,000 olan P değeriyle (Homoskedastisite) eşit olmadığını (Homoskedastisite değil), Homoskedastisitenin **H₀** hipotezini reddetmek için %95 güven aralığında 0,05'ten küçük olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu çalışma tüm modellerin Heteroskedastik olduğu sonucuna varmıştır.

Breusch-Pagan (1980), tesadüfi etkiler modeline karşı havuzlanmış EKK modelinin uygun olup olmadığını sınamak için, havuzlanmış EKK modelinin kalıntılara dayanan Lagrange Multiplier (Lm) testini geliştirmişlerdir. Rastsal etkiler için Breusch Pagan Lagrange Çarpanı testi **H₀** hipotezi için testler, dengesiz panel etkisi yoktur (yani rastsal etkinin varyansı sıfırdır), **H₁** hipotezi ise dengesiz panel etkisinin olduğudur (yani rastsal etkinin varyansı sıfırdır). Sonuçlar Tablo 4'deki gibidir.

Tablo 5. Rastsal Rtkiler İçin Breusch ve Pagan Lagrange Çarpan Testi

Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for Heteroscedasticity	
Ho:	Constant variance
Değişkenler: X1,X2,X3,X4,X5,X6,X7,X8,X9	

chi2(1) = 3.02
Prob > chi2 = 0.0824

Tablo 5'de gösterildiği gibi, kurulan model, dengesiz panel etkisinin olmadığı H_0 hipotezini kabul etmek için %95 güven aralığında 0.05'ten daha düşük olduğundan kurulan modelde H_0 hipotezi red edilir. Dolayısıyla modeller arasında dengesiz panel etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Hausman testi tesadüfi etkiler tahmincisinin makbul olduğu biçimindeki temel hipotezi, k dereceli dağılımına uygun istatistik yardımıyla test etmektedir. Hausman test istatistiği hesaplanırken, genelleştirilmiş EKK tahmincisi ve grup içi tahmincinin varyans kovaryans matrislerinin arasındaki farktan yararlanılarak, H istatistiği hesaplanmaktadır. Hausman testi bu farkın H_0 eşitliğini test etmektedir. (Yerdelen Tatoğlu,2012:184) Çalışmada, yapılan hausman test sonuçları aşağıda sunulmuştur.

6.3. Hausman Test Sonuçları

Hausman Spesifikasyon Testi, çalışmayı en iyi açıklayan gerçek modeli belirler. Olasılık değeri ile bir rastsal etki modelinin mi yoksa sabit bir etki modelinin mi çalıştırılacağını belirlemeye yardımcı olur. Hausman Spesifikasyon Testi H_0 hipotezi, tercih edilen modelin rastsal etki olduğudur; H_1 hipotez, tercih edilen modelin sabit etkiler olmasıdır. P değeri 0,05'ten küçükse, H_0 hipotezi kabul edilmez ve tercih edilen modelin sabit etki modeli olduğu sonucuna varılır. Ancak, %95 güven aralığında P değeri 0,05'ten büyükse, H_0 hipotezi reddedilmez ve tercih edilen modelin rastsal etki modeli olduğu sonucuna varılır.

Tablo 6.Hausman Spesifikasyon Testi

H_0 : Katsayılar arasındaki fark sistematik değildir	
Test İstatistiği: chi2(5)	Prob>chi2
16.31	0.0606

Bu çalışmada sabit etkili model ve tesadüfi etkili model arasında seçim yapabilmek için Hausman testi uygulanmıştır. Hausman testinin sonuçları Tablo 4'de gösterilmiştir. Tüm modeller için Hausman test istatistiğine ait $p > 0,05$ olduğu için sabit etkiler tahmincisinin anlamsız olduğuna ve rastsal etkiler tahmincisinin geçerli olduğuna karar verilmiştir.

6.4. Panel Veri Modeli Tahmin Sonuçları

Tablo 7. Rastsal Etkili Dengesiz Panel Veri Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	z	P> z
X₁	.0121642	.031705	0.38	0.701
X₂	.0049259	.0115677	0.43	0.670
X₃	-.051661	.0339839	-1.52	0.128
X₄	.1472868	2273072	0.65	0.517
X₅	.016865	.1435822	0.12	0.906
X₆	.5688088	.1384922	4.11	0.000

X₇	.0005333	.0009159	0.58	0.560
X₈	-.0002289	.0002977	-0.77	0.442
X₉	.0039706	.0027441	1.45	0.148

Tablo 7' ye baktığımızda, X6 değişkeni değeri P değerinden küçük olduğu için, anlamlı çıkmıştır. Diğer değişkenler için bu durum geçerli değildir. X6 değişkeninde ki bir birimlik artış, Y değişkeninde 0.5688088 oranında artışa sebebiyet vermiştir. X6 değişkeni anlamlı çıktığı için, nakit akış profillerinden model2' ye girdiği Tablo6 da görülmektedir. Özetle X6 da ki bir birimlik artış firmanın model2' ye girmesini 0.5688088 oranında etkilemiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'nin en büyük 500 firmasının her yıl belirlendiği liste olan Fortune500 hem ulusal hem de uluslararası platformda da büyük bir öneme sahiptir. Fortune500 de yer alan firmalar Kimya, Petrol ve Plastik, elektrik elektronik gibi sektörlerde üretilen ürünlerin piyasaya sunulması ve bu firmaların satış hacimleri ile ilgili sıralamasından oluşmaktadır. Bu özelliği dolayısıyla bu listede yer alan firmaların hem kendi firma performansları hem de diğer sektörlerde yer alan firmaların performansları ile kıyaslanarak firmaların kendilerini görmeleri açısından vazgeçilmez öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, firma performansını değerlendirme firmaya olan nakit akımlarının belirlenmesi açısından geleneksel oranlar yerine nakit akış oranlarının kullanılması tercih edilmiştir.

Bu nedenle, bu çalışmada Türkiye de faaliyet gösteren Fortune500 kapsamında yer alan ilk 50 Türk firmasının 2010 ila 2020 dönemleri kapsamında yer alan firmaların nakit akış oranları incelenerek firma performansları tespit edilmeye çalışılmıştır. Nakit akış modelleri 8 modelden oluşmaktadır. Bu nedenle nakit akış modellerine giren firmalar İFNA, YFNA ve FFNA olarak teker teker incelenmiş ve firmaların hangi modellere girdiği tespit edilmiştir. Firmaların, hangi modellere girdiği tespit edildikten sonra firma performansını ölçmek amacıyla belirlenen dokuz nakit akış oranlarının hesaplanmıştır. Eksik veri problemi, özellikle daha geniş bir veri seti ile çalışma imkânı veren panel verilerde ortaya çıktığında, panel verinin bu avantajını kısıtlamaktadır. Bu nedenle, çalışmada eksik verilerin dikkate alınarak modelin tahmin edildiği dengesiz panel veri modeli kullanılmıştır. Bu model sonucunda, X6 değişkeni değeri, anlamlı çıkmıştır. Diğer değişkenler için bu durum geçerli değildir. X6 değişkenindeki bir birimlik artış, Y değişkeninde 0.5688088 oranında artışa sebep olduğu gözlenmiştir. Nakit akış oranları literatürde de belirtildiği üzere, farklı yazarlar tarafından çok çeşitli oran sunumu yer almaktadır. Bu nedenle firma performans ölçümü veya firma başarısızlığı ölçümlerinde farklı nakit akış oranları, farklı dönemler kullanılabilir ve farklı sektörlerde benzer çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Beyazgül, M., ve Karadeniz, E. (2019). Futbol Kulüplerinin Nakit Akış Profillerinin Analizi: Uluslararası Bir Karşılaştırma. *Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 12(3), 605-624.
- Blank, I. (2012). *Fundamentals of financial Management*. 4th edition.
- Bocharov, V.V. (2013). *Financial planning and budgeting*. St. Petersburg: Publishing house of St.Petersburg University, 90.
- Figlewicz, R.E. and Zeller, T.L. (1991) "An analysis of performance, liquidity, coverage and capital ratios from the statement of cash flows", *Akron Business and Economics Review*, vol. 22, no. 1, pp. 64-81.
- Giacomino, D.E. and Mielke, D.E. (1993) "Cash flows: Another approach to ratio analysis", *Journal of Accountancy*, vol. 175, no. 3, pp. 55-58.
- Güleç, Ö. F., ve Bektaş, T. (2019). Nakit Akış Oranı Analizi: *Türkiye Örneği*. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, 247-262.
- Gup, B.E. ve Samson, W.D. (1993). An analysis of patterns from the statement of cash flows. *Financial Practice ve Education*, 3(2):73-79.
- Helen, K. (2002). *The effect of lenders decision*. The International Journal of Accounting, 37(3), 347- 362.
- Henderson, J.W. ve Maness, T.S. (1989). *The financial analyst's deskbook: a cash flow approach to liquidity*. New York: Van Nostrand Reinhold.

- Karğın, M. ve Aktaş, R. (2011). Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Raporlanmış Nakit Akış Tablosu ve Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 52, 1-25.
- Mulford, C.W. ve Comiskey, E.E. 1996. Financial warnings. New York: John Wiley
- Mills, J., ve Yamamura, J. H. (1998). The power of cash flow ratios. *Journal of Accountancy*, 186(4), 53.
- Schmidgall, R.S., Geller, A.N., and Ilvento, C. (1993) "Financial analysis using the statement of cash flows", *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, vol. 34, no. 1, pp. 46-53.

Gönderiliş Tarihi: 12/06/2022

Kabul Tarihi: 28/06/2022

ORCID 0000-0002-6033-5625

ORCID 0000-0002-3029-2206

IMF DESTEKLİ REFORM POLİTİKALARININ SİYASİ VE İKTİSADİ BELİRLEYİCİLERİNİN SÜREÇ TAKİBİ YÖNTEMİYLE ANALİZİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÖRNEĞİ¹

Salih BARIŞIK²

Kubilay ERGEN³

ÖZ

Türkiye ekonomisinin yapısal problemleri 90'lı yıllar boyunca gündemi meşgul etmiş, bu sorunların çözümü için politika yapımcılarını farklı arayışlara itmiştir. Bu çalışmada bu çözüm arayışlarından bir tanesi olan IMF ile anlaşmaların yapılması reform politikası göstergesi olarak dikkate alınmıştır. 90'lı yıllardaki IMF destekli reform politikalarının hangi iktisadi ve siyasi koşullarda ortaya çıktığı süreç takibi yöntemi kullanılarak açıklanmaktadır. Bu yöntemin sonuçlarına göre iktisadi faaliyetlerdeki bozulmaların reformlar üzerinde tartışılmaz ve önemli bir etkisi bulunmuştur. İncelenen dönem boyunca piyasa yanlısı reformlar ve istikrar politikaları üzerinde partizan hükümet etkisine rastlanmamakla beraber; reform kararlarında IMF ile hükümet arasındaki iletişimin önemli olduğu açık bir gerçektir. Aynı zamanda politik konjonktür hipotezini destekleyen kanıtlar bulunmuştur. İlginç bir biçimde incelenen dönemde IMF programlarının krizlere neden olduğu hipotezini doğrulayan kanıtlara rastlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye ekonomisi, IMF, reform, partizan hükümet, politik konjonktür.

JEL kodları: E02, P11, P16.

ANALYSIS OF THE POLITICAL AND ECONOMIC DETERMINANTS OF IMF- SUPPORTED REFORM POLICIES BY PROCESS TRACING: THE TURKISH CASE

ABSTRACT

Structural problems of the Turkish economy occupied the agenda throughout the 90s and pushed policy makers to seek different solutions to solve these problems. In this study, making agreements with the IMF, which is one of these solutions, has been taken into consideration as an indicator of reform policy. The economic and political conditions in which the IMF-supported reform policies of the 90s emerged are explained using the process monitoring method. According to the results of this method, it has been found that the deterioration in economic activity has an indisputable and significant effect on reforms. Although there was no partisan government effect on the pro-market reforms and stabilization policies during the period examined; It is an obvious fact that communication between the IMF and the government is important in reform decisions. There has also been evidence to support the political business cycle hypothesis. Interestingly, there was evidence confirming the hypothesis that IMF programs cause crises during the period under review.

Keywords: Turkish economy, IMF, reform, partisan government, political business cycle hypothesis.

JEL codes: E02, P11, P16.

¹ Bu makale Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Programı'nda Kubilay ERGEN tarafından Prof. Dr. Salih BARIŞIK danışmanlığında hazırlanmakta olan “ İktisadi Reformların Politik Ekonomisi: OECD Ülkeleri Örneği” isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

² Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, salih.barisik@gop.edu.tr

³ Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, kubilay.ergen@gop.edu.tr

1.GİRİŞ

Türkiye ekonomisi 90'lı yıllarda makro iktisadi ve finansal göstergelerde aracılığıyla da izelenebilen önemli sorunlar yaşamıştır. Bu bozulmaların önlenmesi adına özellikle IMF kontrolünde çeşitli yapısal reform ve istikrar politikaları uygulamıştır. Türkiye'yi reform politikalarını oluşturmaya iten dinamiklerin neler olduğu açıklanması gereken önemli bir sorundur. IMF sözleşmelerinin imzalanmasında, yaşanan iktisadi krizler oldukça önemli bir faktör olmuştur (Karabıyık ve Uçar,2010; Doğan ve Özekicioğlu, 2005). Aynı zamanda yüksek bütçe açıkları, mali disiplinin sağlanamaması, cari açıklar ve finansal istikrarın sağlanamaması IMF'den kredi talep edilmesinde önemli bir faktör olmuştur (Erdinç, 2007; Kantarcı ve Karacan, 2008, İnan, 2019). Öte yandan IMF destekli programların ekonomilerin belirli koşullara uyulmasını zorunlu kılması nedeniyle iktisadi faaliyetteki bozulmalarla mücadeleyi sınırladığı ve politika yapıcıların kullanabileceği araçları sınırladığı savunulan farklı bir düşüncedir (Uygur, 2001; Yeldan, 2002; Seyidoğlu, 2003). Dolayısıyla bu düşünceye göre IMF sözleşmeleri iktisadi krizlere neden olmaktadır.

Bu zamana kadar yapılan çalışmalarda Türkiye'nin IMF destekli reformları hangi koşullarda uyguladığı üzerine analitik bir bakış açısı getirilmemiş, yalnızca Türkiye'yi IMF ile sözleşmelere yönlendiren unsurlar kabaca açıklanmıştır. Bu nedenle Türkiye'yi IMF ile anlaşmaya iten siyasi ve iktisadi belirleyicilerin neler olduğu tam olarak aydınlatılamamıştır Bu çalışmada Türkiye'nin 90'ların ikinci yarısında IMF ile yaptığı sözleşmelerin hangi iktisadi ve siyasi süreçler neticesinde ortaya çıktığı Collier (2011)' de ayrıntıları sunulan süreç takibi yöntemiyle açıklanmaktadır. Bu yöntem aracılığıyla Türkiye'yi IMF tarzı reform politikalarına yönlendiren unsurlar ortaya konmakta ve aynı zamanda bu unsurların hangi yolla reform sözleşmelerine neden olduğu açıklığa kavuşturulmaktadır. Araştırma bulgularına göre IMF politikalarının benimsenmesinde makroiktisadi göstergelerdeki bozulma büyük bir önem arz etmektedir. Aynı zamanda krizler reform politikalarını hızlandırmaktadır. İktisadi krizlerdeki derinleşme nedeniyle hükümetin siyasi eğiliminden bağımsız biçimde reform konusunda ciddi bir fikir birliği ortaya çıkmıştır. IMF ve Amerika Birleşik Devletleri'yle hükümetler arasındaki siyasi uyum IMF ile anlaşılmasında gerekli görünmektedir. IMF sözleşmeleri seçimlerin yapılmasının hemen arkasından imzalanmıştır. Bu nedenle politik konjonktür hipotezini destekleyen kanıtlar bulunmuştur.

Bu çalışmanın sonraki bölümünde Türkiye ekonomisinin 90'lı yıllardaki genel durumu makroiktisadi göstergeler yardımıyla açıklanmaktadır. 3. bölümde piyasa yanlısı düzenlemelerin nedenleri teorik ve ampirik bulgulara dayanılarak ortaya konmakta, 4.bölümde ise reform politikalarının nedenleri Türkiye ekonomisi özelinde bu politikalara neden olan gelişmeler hem neden-sonuç ilişkisi, hem de zaman sırasına göre değerlendirilmektedir. Bunu yaparken elde edilen kanıtların teorik ve ampirik bulgularla ne ölçüde örtüştüğü incelenmektedir. 5.bölümde Türkiye ekonomisinin 90'ların ikinci yarısında IMF ile yaptığı sözleşmelere neden olan gerekçeler özetlenmekte, bu gerekçelerin nedenlerinin neler olabileceğine dair açıklamalar getirilmekte ve bu gerekçelerin mevcut teori ve ampirik bulgularla ilişkisi ilgili literatüre atıf yapılarak değerlendirilmektedir. Sonuç kısmında çalışmanın geneli özetlenmekte, bu çalışmadaki yöntemin Türkiye ekonomisinin yalnızca belirli bir dönemini açıklamak için kullanıldığı farklı dönemlerdeki IMF deneyimlerinin incelenmesiyle bu konudaki bulguların karşılaştırılabilmesi imkanının doğacağı ifade edilmektedir.

2.TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Türkiye ekonomisi 90'ların ikinci yarısına birçok iktisadi problemle birlikte girmiştir. Kamu iktisadi teşebbüslerinin verimsiz çalışması nedeniyle ortaya çıkan toplumsal refah kayıpları, mali disiplinin bir türlü sağlanamaması nedeniyle kamu bütçesindeki faiz ödemelerinin giderek artan payı, enflasyondaki gelişmelerin iktisadi karar birimlerinin enflasyon beklentileri üzerindeki olumsuz etkilerinin özellikle yatırım ve tasarruf kararları üzerindeki arzu edilmeyen sonuçları, finansal piyasalardaki kontrollerin kaldırılmasıyla ortaya çıkan belirsizlikler bu dönemin başlıca sorunlarıydı.

Yaşanan iktisadi sorunlar politika yapıcıları çözüm arayışlarına itmiş; ancak bu çözümler problemlerin etkilerini geçici olarak azaltsa da sorunların kaynağının derinlerde olması nedeniyle yapısal problemlere hitap etmekten oldukça uzak kalmıştır. Tam da bu dönemde IMF gözetiminde

kapsam ve hitap ettiği problemler yönüyle birbirinden ayrılan farklı yapısal reform ve istikrar politikaları yürürlüğe konulmuştur. Nihayetinde Türkiye ekonomisi 2000 ve 2001 yılındaki krizlerin de etkisiyle yapısal uyum programlarının tavissiz bir biçimde uygulandığı yeni bir döneme girmiş. Bu dönemde artık geçmişin serbest piyasaya aykırı uygulamalarının terkedilmesi bir anlamda zorunlu bir karar haline gelmiş iktisadi faaliyet tümüyle değişen bir yapıya kavuşturulmuştur (Öniş, 2009).

Türkiye ekonomisi 1994 krizi döneminde küçülmüş bir önceki yılın kişi başına gelir seviyesine ulaşması krizden ancak iki yıl sonra olabilmıştır (bkz. Tablo 1).⁴ 1996 yılında kişi başına gelir dolar fiyatlarıyla 6111 dolar seviyesine gelmiştir. 1997 yılında % 5,87'lik büyümeyle kişi başına gelir seviyesi 6470 dolar seviyesine yükselmiştir. IMF ile Yakın İzleme Anlaşması'nın imzalandığı 1998 yılına gelindiğinde ise kişi başına gelir % 0,8 'lik düşük büyüme oranı ile 6522 dolar olmuştur. 1999 yılında ekonomideki kronik sorunlara ek olarak Rusya ve Doğu Asya'da ortaya çıkan krizlerin de etkisiyle ekonomi % 4, 70 küçülerek kişi başına gelir düzeyi 6213 dolar seviyesine gerilemiştir. IMF ile imzalanan stand-by anlaşması kapsamında yürürlüğe konulan Enflasyonu Düşürme Programının uygulandığı 2000 yılında kişi başına gelir seviyesi % 5,31 büyüyerek 6543 dolar seviyesine yükselmiştir. 1994 krizinin ardından Türkiye ekonomisi 2001 krizine kadar geçen sürede 1999 yılına kadar büyümüş, takip eden dönemde 2000 yılındaki krize rağmen büyümüş ancak 2001 krizi ile % 7,15 küçülmüştür Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulanmaya başladığı yıl olan 2002 yılında ekonomi % 4,90 büyüyerek kişi başına gelir 6373 dolar seviyesine gelmiştir⁵. Görüldüğü gibi kişi başına gelir 90'ların ikinci yarısında oldukça dalgalı bir seyir izlemiş, ekonomi 1995-2002 yıllarını kapsayan süreçte iki kez kayda değer bir şekilde daralmıştır.

1994 krizinin hemen öncesinde işsizlik % 8 düzeyini aşmışken; 2000 ve 2001 krizlerinde sırasıyla % 6 ve 7,80 seviyelerinde kalmıştır. 2008 küresel krizinde ise %10 seviyesine çıkmıştır. 2015 yılından sonra ise %10 un altına inmemiştir. Kişi başına gelirden gözlenen büyük düşümlere rağmen bu dönemde işsizlik oranlarında buna eşlik eden bir artış görülmemiştir. Ancak yine de kriz dönemlerinde işsizlik oranlarının yükseldiği söylenebilmektedir. 1994 yılında enflasyon % 104 ile incelen dönem için rekor seviyesinde iken, 2000 ve 2001 krizlerinde uygulanan enflasyon karşıtı politikalarla % 55 ve % 54 seviyesinde kalmıştır. Enflasyon bu dönemde % 45'in altına düşmemiştir. Enflasyon oranının bu dönem boyunca oldukça yüksek olmasının yanında, dalgalı bir seyir izlemesi dikkat çeken diğer bir husustur. Enflasyon oranı Güçlü Ekonomi Programı'nın uygulandığı ikinci yılda %10 seviyesinin altına düşmüştür.

3. PİYASA YANLISI DÜZENLEMELER, İKTİSADİ KRİZLER VE POLİTİK KURUMLAR

Piyasa yanlısı düzenlemelerin krizleri takip ettiği iktisat yazınında büyük bir destek bulmuştur. İktisadi krizlerin olumsuz sonuçları nedeniyle ani bir değişim gerekliliği vurgulanmaktadır (Alesina ve Drazen,1991; Drazen ve Grill,1990). İktisadi krizler arz ve talep dengesini bozarak, ekonominin daralmasına neden olarak ciddi anlamda olumsuz sonuçlara neden olmakta bir çok kanal aracılığıyla bireylerin ve toplumların yaşamlarını olumsuz yönde etkilemektedir. İktisadi kriz sürecinde aile bireylerinin bazıları işsiz kalmakta, şirketler iflas etmekte, insanlar yaşadıkları yeri değiştirmek zorunda kalmakta ve aileler bölünmektedir. Kriz ortamında iktisadi karar birimlerinin gelecek hakkındaki öngörülerini bozulmakta, ekonomiye olan güven azalmaktadır. Bu durum kamu tarafını bir yandan krize çözümler bulmaya itmekte bir yandan da benzer bir krizin tekrar oluşmaması adına proaktif önlemleri almaya zorlamaktadır. İktisadi krizler ekonomide yanlısı giden bazı durumların varlığını işaret etse bile

⁴ Kişi başına gelir seviyesinin kullanılmasının nedeni toplumsal refahı ölçme açısından Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) verisinden daha hassas bir ölçüm sunabilmesidir. Kişi başına gelir seviyesinin 2015 yılı sabit dolar fiyatlarıyla ölçümünün tercih edilmesinin nedeni ise ürünlerin fiyatlarındaki yıllar içerisinde gözlenen nominal artışların yanıltıcı olabilmemesidir. Belirli bir baz yılı fiyatlarıyla yapılan gelir ölçümü reel olarak gelir seviyesinin nasıl değiştiğini gösterebilmektedir.

⁵ Büyüme rakamları Tablo 1'deki veriler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Tablo 1'deki reel GSYH verileri üretimin 2015 dolar fiyatları baz alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 1: Türkiye’de Makroiktisadi Göstergeler

Yıllar	Reel Kişi Başına GSYH (ABD Doları)	İşsizlik oranı	Enflasyon
1990	5354,80	8,00	60,30
1991	5303,01	7,70	66,00
1992	5479,29	7,90	70,10
1993	5804,31	8,40	66,10
1994	5445,85	8,00	104,50
1995	5782,25	7,10	89,60
1996	6111,07	6,10	80,20
1997	6470,78	6,30	85,70
1998	6522,94	6,40	84,70
1999	6213,06	7,20	64,90
2000	6543,73	6,00	55,00
2001	6075,99	7,80	54,20
2002	6373,13	9,80	45,10
2003	6644,14	9,90	25,30
2004	7194,68	9,70	8,60
2005	7738,57	9,50	8,20
2006	8173,53	9,00	9,60
2007	8483,96	9,20	8,80
2008	8451,47	10,00	10,40
2009	7942,03	13,10	6,30
2010	8491,58	11,10	8,60

Kaynak: Reel kişi başına GSYH, Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri Erişim Tarihi: 09.03.2022. İşsizlik oranı ve enflasyon oranı, IMF, IMF Dünya Ekonomik Görünümü, Erişim Tarihi: 10.03.2022.

tek başına piyasa yanlısı düzenlemelerin ve istikrar politikalarının benimsenmesini sağlayamamaktadır⁶. İktisadi faaliyetteki olumsuz gelişmelerin yanı sıra siyasi ortamın da bu duruma uygun olması, karar

⁶ Bu makalede iktisadi reform kavramları hem piyasa yanlısı düzenlemelerin meydana getirdiği yapısal reform politikalarını hem de makroekonomik ve finansal istikrarı hedef alan istikrar politikalarını anlatmak için kullanılmıştır.

alıcıların piyasa yanlısı düzenlemelerin ve istikrar politikalarını ortak bir şekilde destekliyor olması gerekmektedir. Alesina ve Drazen (2006)'in ünlü "War of Attrition" modeli bu gerçeğin altını çizmektedir. Bu model reformların uygulamaya konması için iktisadi krizlerden kaynaklanan olumsuz sonuçlarının giderilmesi konusunda oluşan fikir birliğinin yasama ve yürütme organları tarafından yasal mevzuata da taşınabilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu ancak reform tasarısının meclisten geçebilmesi için herhangi bir partinin yeterli oy sayısına sahip olunması durumunda mümkün olmaktadır. 2. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya ve İngiltere parlamentolarında yaşanan durumlar bu durumu açıklayan örneklerdir. Her iki ülkenin de savaş sonrasında mali disiplinin sağlanmasına dair ve kamu borçlarının sürdürülebilir bir duruma gelmesi adına politika değişiklikleri yapması gerekiyordu. Bu sebeple İngiltere parlamentosu muhafazakar parlamenterlerin büyük çoğunluğu sayesinde vergi gelirlerinin artırılmasını içeren yasanın mecliste kabul edilmesini sağlarken; Alman parlamentosu mecliste yaşanan fikir ayrılıkları nedeniyle böyle bir düzenlemeyi yasalaştıramamıştır.

Reform politikalarında etkili olduğu düşünülen diğer bir dinamik ise politik konjonktürün reformları etkilediğini belirtmektedir. Bu düşünceye göre seçime yakın dönemlerde reform kararlarının alınmasının olasılığı siyasi desteğin yitirileceği düşüncesinden dolayı azalmaktadır (Nordhaus, 1975). Bunun yanında hükümetin siyasi eğilimi reformlar üzerinde etkili olmaktadır. Sağ görüşlü hükümetler liberalizm savunduğu düşünceye daha yakın olabilecekleri nedeniyle reformlar konusunda genel olarak daha istekli olmaktadır (Haggard ve Webb, 1993; Galasso, 2014).

4. TÜRKİYE'DE REFORM DÜZENLEMELERİNİN GEREKÇELERİ: SÜREÇ TAKİBİ YÖNTEMİ

Süreç takibi yöntemi olaylar arasındaki nedenselliği sistemli olarak analiz etmekte bunun sonucunda hem olayları meydana getiren dinamikleri ortaya koymakta hem de bu olayların nasıl gerçekleştiği konusunda yararlı bir bakış açısı sunmaktadır. Türkiye'yi 2000 ve 2001 krizleri sonrasında yapısal uyum programlarına götüren sürecin hangi siyasi ve iktisadi olgulardan etkilendiğini araştırmak amacıyla bu bölümde süreç izleme yöntemi kullanılacaktır. Burada iktisadi reformlar bağımlı değişken olarak ifade edilirken bu bağımlı değişkeni IMF ile yapılan sözleşmeler temsil etmektedir. IMF sözleşmeleri çok sayıda yapısal reform ve istikrar politikalarını hedef alması aynı zamanda kolay tespit edilebilmesi nedeniyle reform politikalarını göstermek amacıyla kullanılmıştır. Bu yöntem sonucunda hangi sebeplerin IMF sözleşmelerinin imzalanmasında etkili olduğunun rahatlıkla anlaşılabilmesi gerekmektedir (Collier, 2011).

IMF (Uluslararası Para Fonu) Bretton Woods Sözleşmesi'yle kurulan bir kuruluştur. Uluslararası ödemelerde sorunlu durumların önüne geçmek ve ödemeler dengesi problemlerini çözmek amacıyla oluşturulmuştur. Ancak kuruluşun faaliyetleri 90'lı yıllarda değişerek yapısal uyum politikalarıyla mikroekonomik düzenlemelerin de borçlanan ülkelere önerilmesi ve ancak bu koşulda borç verilmesi konusunda farklı bir uygulamaya başlanmıştır (Ölmezogulları, 2012:298).

Piyasa yanlısı düzenlemelerin yapılmasında iktisadi krizler ciddi bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bu nedenle krizin reformla sonuçlanması ciddi ölçüde destek bulan bir argüman olmuştur. Washington Mutabakatı ile beraber 1980'li yıllarla beraber uluslararası iktisadi kuruluşların savunduğu hakim paradigma iktisadi krizlerin başlıca sorumlusunun piyasaya aykırı etkisiz ve maliyetli sonuçlara neden olan piyasa müdahaleleri olduğudur. Esasen piyasa müdahalelerinin kontrolsüz bir şekilde kaldırıldığı bir durumda özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle salt bir serbest piyasa ekonomisinin inşa edilmesi durumunda ülkelerin refah düzeyinin artacağını belirten Washington Uzlaşması'nın temel argümanları değişmemekle beraber kontrollü bir liberalleşmenin tavsiye edildiği yeni bir zihniyet ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin 2000 ve 2001 yıllarında arka arkaya yaşadığı ciddi krizler hakim paradigmanın değişmekte olduğu bir döneme denk gelmekteydi. Bu sonuç neticesinde liberalleşmenin olumsuz etkilerinin devlet tarafından kontrol edildiği ve rekabeti düzenleyen kurumların oluşturulduğu yeni bir düşünce ortaya çıkmıştır.

2000 ve 2001 krizlerinin öncesinde 5 Nisan Kararları alınmış bu kararlarla ekonominin enflasyon, işsizlik ve kamu borç yükünün fazla olmasına yönelik ciddi önlemler alınacağı belirtilmiş ancak bu düzenlemeler uygulama alanı bulamamıştır. Bunu takip eden süreçte 1995'te kurulan koalisyon tarafından belirlenen yapısal reformlar 1996 Mayıs ayında koalisyonun dağılmasıyla uygulama

alanı bulamamıştır. Bu dönemde enflasyon oranı hala %80'nin üzerinde kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılda önemli bir iyileşme yakalanmıştır. Ancak reformlar Bakanlar Kurulu'nun dağılması sonrasında uygulanamamıştır (Büyükcın, 2005: 77). 1996 yılında görev başına gelen Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi'nden oluşan koalisyonun ekonomi programında bu sorunlara ilişkin Ortodoks çözüm önerileri yer almaktadır (Tuna, 2012: 96-98). Bununla beraber Amerika Birleşik Devletleri'nin dönemin başbakanına pek de olumlu olmayan tutumu liberalleşme yanlısı bu çözümlerin dış yardım alınmadan çözülmesini adeta zorunlu kılmaktaydı. Zira IMF'den yardım alınabilmesi için IMF'nin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin görev başındaki hükümetle olan ilişkileri büyük bir önem arz etmektedir (Thacker, 1999).

1998 yılının Temmuz ayında Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma birçok alanda serbest piyasaya geçişi, fiyat istikrarını sağlamayı amaçlayan bir metin olarak kabul edilmiştir. Seçimlere çok yakın bir süre olmasına rağmen IMF ile böyle bir anlaşmanın imzalanması dönemin Başbakanının basına verdiği demeçte belirttiği şekliyle taahhüdün IMF'ye değil halka verildiği belirtilmektedir. Aynı tarihte dönemin TCMB Başkanı ise bu anlaşmanın iç borç faizleri ve kur politikası üzerinde olumlu etkileri olacağını altını çizmiştir (Hürriyet Gazetesi, "19 maddeyle IMF'nin yakın takibine girdik", 01.07.1998).⁷ Gerçekten Türkiye 1998 yılına gelindiğinde yüksek kamu borç stoku ve dalgalı ve istikrarsız döviz kuru nedeniyle büyük maliyetlere katlanmak zorunda kalmaktaydı. Enflasyonun geçmiş dönemlerde oldukça yüksek olması borç verenlerin borç verirken reel faiz beklentileri nedeniyle yüksek nominal faizler ortaya çıkmış ve zaman geçtikçe alınan borçların vadesinin kısılmasıyla beraber kamu borcu katlanarak artmıştır (Oskay, 2004:128-129)⁸. Türkiye 1995 yılıyla beraber uygulamaya koyduğu kur değerlerinin ayın başında enflasyon hedefini dikkate alarak belirlendiği nominal çıpa uygulamasıyla bir taraftan kurla ilgili belirsizlikleri azaltmaya bir taraftan da cari açığı kontrol altında tutmayı amaçlamıştır.

1998'in Kasım ayına gelindiğinde erken seçim zorunlu hale gelmiş 1999 yılındaki seçimler sonrasında DSP, MHP VE ANAP'ın oluşturduğu koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1999'un Aralık ayında hükümet IMF'ye gönderdiği niyet mektubuyla stand-by anlaşmasının imzalanması konusunda ilk adımı atmıştır (Bağımsız Sosyal Bilimciler.2012: 21-23). Bu stand-by anlaşmasının dikkat çekici diğer bir tarafı iktisadi göstergelerdeki ciddi bozulmaya rağmen açık bir krizin ortada olmadığı bir dönemde imzalanmış olmasıdır (Öniş, 2009:414). Dolayısıyla IMF ile yapılan sözleşmenin kriz kaynaklı değil de eli kulağında olan bir krizin önüne geçilmesi için imzalandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum ayrıca kriz reform ilişkisi bağlamında farklı bir ilişkinin görülmesi nedeniyle dikkat çekici bir durumdur.

1999 yılındaki Ekonomik Politikalar Bildirgesinde enflasyonun tarımsal desteklerden ve kamuda istihdam edilenlerin ücretlerinin enflasyona endeksli olmasından kaynaklandığı belirtilmiş bu alanlarda düzenleme yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir (TC Hazine Bakanlığı Müsteşarlığı, 1998). 1999 yılındaki iktisadi küçülme ve enflasyon oranının % 80'nin altına düşürülememesinin de etkisiyle yeni seçilen koalisyon hükümetinin fikir birliğine varmasıyla 2000 yılında IMF ile stand-by anlaşması imzalanmıştır (Günel, 2001: 1034-1035). Program imzalandığında dönemin TCMB Başkanı programın gerekliliğini yüksek seviyedeki ve istikrarsız bir seyir izleyen enflasyonun, enflasyon beklentilerini etkileyerek Türk Lirası cinsinden yüksek reel faizlerin yatırımlar üzerinde olumsuz etkileri olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda yüksek kamu açıklarının para arzındaki artışlarla giderilemeyeceğini tam tersine bu durumun kamu kesiminin yüksek faizlerle borçlanmasına neden olduğu için kamu açıkları üzerinde olumsuz etkileri olduğunun altını çizmiştir (Erçel, 1999). Bu anlaşmayla yürürlüğe

konulan Enflasyonu Düşürme Programı sayesinde kamu finansman maliyetinin düşürülmesi, tarımsal destek kredilerinin payının azaltılması, enflasyonun düşürülmesi, kamu bütçesinin fazla vermesi ve emeklilik yaşının yükseltilmesi amaçlanmaktadır.

⁷ Erol (1992:50)'de iç borçların hükümetin ülke sınırları içinde temin ettiği borçlar olarak ifade edilmiştir.

⁸ Hazine Müsteşarlığı Borç İstatistikleri, BÜMKO Genel Müdürlüğü ve Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 1997 yılında toplam vergi gelirlerinin %47'si faiz ödemelerinin karşılarken, 1998 yılına gelindiğinde bu oran 66.90'dı. 2001 Kasım krizinin ardından ise faiz ödemeleri vergi gelirlerini aşmıştı.

2000 yılı Enflasyonu Düşürme Programında tarımsal teşviklerin kaldırılacağıın yer almaması, sosyal güvenlik reformu ve özelleştirmenin yeterince vurgulanmaması, bankacılık sektörünün düzenlemelerinin yeterli olmaması programda rastlanan problemlerdi (Altınok ve Çetinkaya, 2001:161-162) Enflasyonu düşürme programının uygulanması esnasında 18. 04. 1999 tarihindeki seçimler sonrasında görev başına gelen DSP, MHP ve ANAP'tan oluşan koalisyon hükümeti görev başındaydı. Programın enflasyon hedefi %20 düzeyindeydi. Ancak toplu sözleşmeler ve ücret sözleşmeleri yapılırken uygulamada hedef enflasyon yerine beklenen enflasyonun kullanılmasından ötürü ücret ve kira sözleşmeleri enflasyonun indirilemeyeceği bir seviyeyi işaret etmekteydi. Yeterince özelleştirmenin yapılamaması programın uygulamasında karşılaşılan bir diğer problemdi (Uygur, 2001: 12-14).

Tablo 2: Kriz ve IMF Anlaşma Dönemlerinin Hükümetleri

Hükümet	Anlaşma	Kriz	Başbakanın Siyasi Eğilimi	Görev Başında Geçen Süre	Seçimlere Kalan Süre
DYP-SHP	Temmuz 94	Ocak 1994 Krizi	Sağ	3 yıl	2 yıl
ANAP-DSP	Temmuz 1998 Yakın İzleme Anlaşması	Kriz yaşanmamıştır	Sağ	1 yıl	9 ay
DSP-ANAP-MHP	Aralık 1999 İktisadi Tedbirleri	Kriz yaşanmamıştır	Sol	8 ay	5 yıl
DSP-ANAP-MHP	Ocak 2000 Enflasyonu Düşürme Programı	Kriz yaşanmamıştır	Sol	9 ay	5 yıl
DSP-ANAP-MHP	Mayısta hazırlanan Niyet Mektubu'nun Ocak 2002 de kabulüyle Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı	2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri	Sol	3 yıl	2 yıl

Kaynak: TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.genel_secimler Erişim Tarihi: 15.02.2022, YSK, <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>, <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> Erişim Tarihi: 21.02.2022, Scartascini ve diğerleri (2018).

Esasen IMF ile yapılan anlaşmalarda bazı sorunlara dair önlemlere yer verilmemesinin ve yer verilen sorunların çözümü için öngörülen politikalarının uygulanamamasının nedeni liberalleşme politikalarının kamuoyundan yerince güçlü bir destek bulamamasıydı. O dönemdeki yasama ve yürütme otoritesinin gücünü aldığı seçmenlerin kırsal kesimde yaşayanlar ve kamuda istihdam edilenler olması nedeniyle siyasetin reformları radikal bir biçimde yasalaştırması ve uygulaması oldukça zor bir durumdu (Öniş, 2009:414). Zira enflasyonun istikrarlı bir yapıya kavuşabilmesi için para politikasının bağımsız hale gelmesini öngören yasa ancak 2001 krizinin yıkıcı etkilerinden sonra ortaya çıktı. Türkiye ekonomisinin 1998 -2002 dönemlerinde yaşadığı süreç krizlerin ve reform politikalarının politik iktisadi adına önemli dersler ortaya koymaktadır. İktisadi problemler ciddi boyutlara ulaştığında gerçekten bir fikir birliği ortaya çıkmıştır. Ancak reformların içerikleri ve hangi alanları kapsayacağı ve kapsayacağı alanlardaki piyasa yanlısı düzenlemelerin ve istikrar politikalarının katılığı krizlerin boyutundan önemli ölçüde etkilenmekteydi.

2000 yılı Kasım ayında yaşanan likidite yetersizliğinde esasen enflasyonun kontrolü ve döviz kurundaki belirsizliklerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir politikanın etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu dönemde programın gerekliliklerinin sağlanması adına kredi arzı sınırlandırılmış, para arzı döviz kurundaki gelişmelere sıkı sıkıya bağlı hale gelmişti. Bu durum aslında reformlarla krizler arasındaki nedenselliğin diğer bir boyutunu ortaya koymaktadır. Ancak kamu açıklarının finanse edilmesinde devlet iç borçlanma senetlerinin kullanımının devam etmesi bu görüşe karşı sunulabilecek bir argüman olabilmektedir. Zira Kasım 2000 krizinde yüksek enflasyon, artan kamu borç yükü krizin

belirleyici özelliklerindedir (Alp, 2001). Ayrıca 2000 Kasım krizi sonrasında çeşitli düzenlemeler yapılsa da IMF ile yeni bir anlaşma yapılmamıştır. Bundan tam üç ay 2001 Şubatında yeni bir kriz meydana gelmiştir. Şubat 2001 krizinde dövizdeki yükselişin önlenmesinin sabit kur ortamında yapılabilmesinin güçlüğü önemli bir yer tutmaktaydı. Bu dönemde dövize kaçış önlenememiş iktisadi karar birimleri döviz sıkıntısı ile karşı karşıya gelmişti.

Tıpkı Kasım 2000 krizinde olduğu gibi Şubat 2001 krizinin de IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının bir ürünü olabileceğine dair iddialar bulunmaktadır. Bu iddiaları destekleyen gelişmelerden bir tanesi döviz çıpası uygulamasının yüksek cari açık durumunda ciddi bir risk barındırıyor olduğudur. IMF politikalarının krize neden olabileceğini akla getiren diğer gelişme ise bankacılık kesiminde döviz açık pozisyonları nedeniyle kurun artışı yönündeki baskının bankacılık kesimi için önemli bir risk barındırmasıdır. Zira çıpa uygulaması bankalar için öngörülebilir bir kur imkanı sağlamasının yanında bilançoda döviz yükümlülüklerinin artmasının da önünü açmaktadır (Uygur, 2001 24-25). 2000 yılının sonbaharının başında piyasalardaki likidite yetersizliğinin bir sonucu olarak faiz oranları hızla yükselmiştir. Bu nedenle kur politikasının sürdürülebilmesinin oldukça zor bir hale geldiği beklentisi ortaya çıkmıştır (TCMB, 2022:9-10). Yeldan (2001) bu doğrultuda krizlerin kaynağının sermaye hareketlerinin kontrolsüz bir şekilde serbestleştirilmesi olduğunu vurgulamaktadır.

IMF programları ülkelerin kendi iktisadi yapılarına uygun ve doğru zamanda uygulanabilir politikalar olma konusunda önemli eksiklikler barındırmaktadır. Türkiye tarihinin en büyük krizlerinden olan 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizi IMF programlarının uygulandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Buradaki önemli bir faktör IMF ile yapılan sözleşme gereğince TCMB'nin gereken likiditeyi bankalara sağlayamaması ve nominal çıpa uygulamasının TCMB'nin rezervleriyle sürdürülmesinin mümkün olmaması gelmektedir. Zira gelecekte öngörülebilir bir kur bankalar için risk iştahını artırıp döviz açık pozisyonunda olmalarına sonuçta finansal sistemin krizlere karşı daha hassas olmalarına neden olmaktadır. Ayrıca IMF'nin iktisadi gelişme adına uygun bulduğu yapısal reform politikaları 90'larda Doğu Asya ülkelerinin yüksek büyüme oranlarıyla kayda değer bir çelişki oluşturmaktadır (Schwartz, 1998:2-3; Ölmezoğulları, 2018:299). Bu nedenle IMF ve Dünya Bankasının üzerinde ısrar ettikleri politikalar 90'ların ortalarından sonra salt bir liberalizmden ziyade devletin etkin bir rol oynadığı kontrollü bir serbestleşmenin ve düzenleyici kurumların inşa edilmesi zorunluluğu halini almıştır. Dolayısıyla o dönem için büyük güven duyulan, hata yapması düşünülmeyen bir kurumun uygulamadaki başarısızlıkları yeni bir paradigmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

IMF politikaları uygulandığı şekliyle pek çok eksikliği barındırmasına ve 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinde olduğu gibi iktisadi faaliyetteki sorunlara tam zamanında müdahale etmekten uzak olmasına rağmen bu politikaların Türkiye'deki iktisadi krizlerin tek sorumlusu olduklarını söylemek doğru bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Zira 2001 krizine giden süreçte kamu borç stoku sürdürülemez bir hale gelmiş 2001 döneminde vergi gelirlerinin tamamı kullanıldığında bile faiz ödemeleri için yeterli olmamıştır (Hazine Müsteşarlığı, 2021) . Zira 2001 yılına kadar kamu borç stoku birkaç yıl dışında sürekli olarak yükselmiş 2001 yılında ise zirveye ulaşmıştır (bkz. Tablo 3). Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi bankaların kamu borçlanma senetlerine olan yoğun ilgisidir. Aydın (2001 :9)'da belirtildiği gibi kamu iç borçlanma senetleri risksiz olması, kolaylıkla alıcı bulabilmesi ve düşük vergileri sebebiyle oldukça sık tercih edilmiştir. Kamu tarafı da düşük finansman maliyeti nedeniyle bu yolu tercih etmiştir. Ancak bu durumun sürdürülemez bir noktaya gelmesiyle bu uygulamaya daha az başvurulmuştur.

Tablo 3. Kamu Borç Stoku

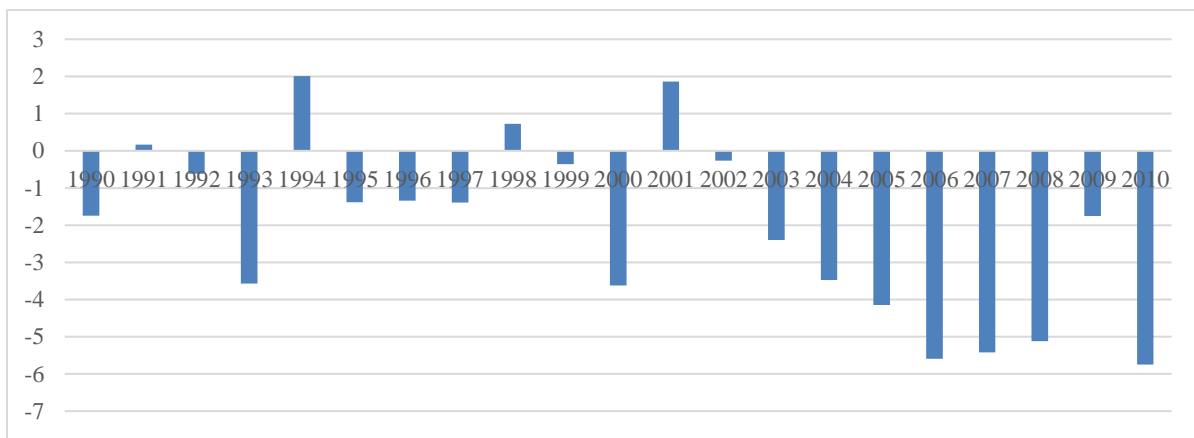
Dönem	Toplam Kamu Borç Stoku (Net) /GSMH(%)	İç Borç Stoku (Net) /GSMH(%)	İç Borç Ortalama Bileşik Faizi	Enflasyon
1990	33,70	15,30	54,00	60,30
1991	37,00	16,80	80,50	66,00
1992	39,60	17,60	87,70	70,10
1993	40,40	17,90	87,60	66,10
1994	53,50	20,60	164,40	104,50
1995	43,50	17,30	121,90	89,60
1996	44,10	21,00	135,20	80,20

1997	43,30	21,40	127,20	85,70
1998	40,60	21,70	122,50	84,70
1999	53,10	29,30	109,50	64,90
2000	50,70	29,00	38,00	55,00
2001	90,40	69,20	96,20	54,20
2002	78,40	54,80	63,80	45,10
2003	70,30	54,30	45,00	60,30

Kaynak: Dış Borç Stoku, Yıldız (2014:86). İç Borç Stoku, DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003), (2004:85).

2000 yılında reform uygulamalarının olumlu yansımaları sayesinde ekonomi büyümüş, işsizlik ve enflasyon azalmıştır. 2001 krizinin öncesi makro iktisadi göstergelerdeki bu kısa süreli iyileşme özelleştirmelerin ve diğer yapısal reformların uygulanmasında bazı aksaklıklara neden olmuştur. Ancak bu geçici durum yükselen cari açıkla olumsuz bir tabloya dönmüştür (bkz. Şekil 1). Cari açığın finansmanı dövizdeki artış baskısı nedeniyle oldukça güç bir hale gelmiştir.

Şekil 1. Cari Hesap Dengesinin GSYH'ya Oranı(%)

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri, <https://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.GD.ZS?locations=TR>, Erişim Tarihi: 06.10.2021

2001 Şubat krizinin ardından Türkiye ekonomisinin yaşadığı problemleri tekrar yaşamaması adına Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında diğer istikrar programlarına benzer olarak enflasyonun düşürülmesi, kamu maliyesinde disiplinin sağlanması, bankacılık sektöründeki sorunların giderilmesi gibi unsurların yer almasının yanında daha detaylı ve iddialı bir yaklaşım ortaya konmuştur (TCMB, 2001; Taşar, 2010). Esasen programın bu kadar detaylı ve iddialı olmasının kaynağı likidite ve döviz krizi gibi ertelenmesi ve gizlenmesi mümkün olmayan krizlerin siyasi alanda oluşturduğu fikir birliğidir (Pop-Eleches, 2008). Bu dönemde koalisyon hükümetinde IMF programları aleyhine eleştiriler yapılsa da IMF programları büyük ölçüde destek bulmuştur (Öniş, 2003:17-18).

Türkiye ekonomisinin yakın tarihinde yaşadığı krizler ve IMF ile yapılan sözleşmelere giden süreç dikkate alındığında yapısal reformların ve istikrar politikalarının genel olarak iktisadi krizleri takip ettiği görülmektedir. Aynı zamanda stand-by sözleşmelerinin metinleri dikkate alındığında reformların başarısız olması neticesinde IMF ile anlaşılan metnin çok daha detaylı ve titiz bir yapıya büründüğü belirtmek gereklidir. Zira Güler (2000)'de vurgulandığı gibi Türkiye ile IMF arasındaki ilişkiler 1979 yılında yapılan stand-by anlaşmasına kadar gitmektedir. Bu anlaşmada enterasandır ki kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleşmesi, tarım ve enerji piyasalarının serbestleştirilmesi Türkiye'nin 1990'lı yılların sonunda da yaşadığı sorunların geçmişten devralındığını göstermektedir. 1980'ler boyunca uygulanan reformlar incelendiğinde dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi konusundaki adımlar dikkati çekmektedir. Esasen dışa açılma sonrası istikrarsız bir süreç Türkiye ekonomisinde görülmektedir. Yüksek faizlerle borçlanma sonucunda sürdürülemeyen cari açık ve kronik ve dalgalı enflasyon 90'ların krizlerinde başrolü oynamaktaydı (Ölmezoğulları, 303-304). Bu durum düzenleme kurumlarının eksikliğinde liberalleşme adımlarının krizlerde etkili olabileceği düşüncesini desteklemektedir. Son aşamada ise artık özelleşmenin hız kazandığı ve Merkez Bankası'nın bağımsızlık kazandığı bir durum ortaya çıkmıştır. Esasen Türkiye'nin bu dönemde iktisadi göstergelerinde önüne

geçilemeyen bozulmaların reform politikalarını takip etmesi şeklinde yaşadığı sarmal, reform politikalarının işe yaramadığı durumların yeni reformların kapsamını belirlediği bir süreci açıkça göstermektedir.

5.TARTIŞMA

Türkiye ekonomisi 90'ların ikinci yarısına yüksek enflasyon, büyük kamu açıkları ve verimlilikteki önemli kayıplara neden olan serbest piyasaya aykırı düzenlemelerin olduğu problemli bir iktisadi ortamda girmiştir. Bu sebeple ekonominin biriken sorunlarının çözülmesi gerekmekte bunun için ise istikrar politikaları ve liberalleşme uygulamaları akla ilk gelen çözümler olarak görünmektedir. 1996 yılında görev başına gelen Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyonu piyasa yanlısı düzenlemeleri savunmalarına rağmen IMF ile ilişkileri oldukça sınırlı kalmıştır. Bu dönemde IMF ile ilk temas hükümetin değişmesiyle beraber 1998'in Temmuz ayında Yakın İzleme Anlaşmasıyla kurulmuştur. Bu durum IMF'nin hükümete karşı tutumunun ülkelerin düşük faizli kredi imkanından yararlanmasında etkili olabileceğine dair önemli bir kanıt sunmaktadır. O dönemdeki Devlet Bakanı'nın IMF ile bir üst-üst ilişkisinin olmadığına altını çizmesi bu düşüncüyü destekleyen diğer bir gelişmedir.

Türkiye ekonomisinin bu deneyiminde iktisadi problemlerin çözümünde farklı siyasi görüşlerin ortak bir düşüncüyü paylaşmaları (Høj ve diğerleri, 2006; Pop-Eleches, 2008)'de savunulan partizan yaklaşımın öngördüğünün tam tersi yönündedir. Türkiye'nin bu deneyimi (Agnello ve diğerleri, 2015)'teki bulgularla uyum göstermektedir. Zira Türkiye incelenen dönemde üç kez sol görüşlü bir başbakan yönetiminde IMF ile sözleşme imzalamıştır. Bu durumun nedeni hükümeti oluşturan diğer partilerin sağ görüşlü olmalarından da kaynaklanabilmektedir. Bu sebeple partizan yaklaşımın savunduğu hipotezin aksi yönünde bir durum ortaya çıkmasına rağmen buradaki kanıt yeterince güçlü değildir. Aynı zamanda seçimlerin ne zaman yapıldığıyla reform politikalarının belirlenmesi arasında politik konjonktür hipotezini destekleyen kanıtlar bulunmaktadır. Zira incelenen dönemde IMF ile yapılan anlaşmalar yeni seçilen hükümetin göreve gelmesinden 1 yıl veya daha az bir süre geçtikten sonra imzalanmış, Temmuz 1998 yılındaki Yakın İzleme anlaşması haricinde sonraki seçimlere 2 yıl veya daha uzun bir süre kala IMF ile anlaşma yapılmıştır. Bu durum (Alesina ve diğerleri, 2006)'da bulunan sonuçlarla uyumlu iken; Galasso (2014)'de bulunan sonuçlarla ise zıtlık göstermektedir.

Belki de bu çalışmanın en dikkate değer kanıtı krizlerin reform politikalarına etkileri üzerinedir. Zira incelenen dönemde Türkiye IMF ile yaptığı beş sözleşmeden üçünü iktisadi kriz görülmediği halde imzalamıştır. Bu durum (Drazen ve Easterly, 2001; Roberts ve Saedd, 2012; Agnello ve diğerleri, 2015)'teki bulgularla zıtlık oluşturmaktadır. Ancak yine de ortada açık bir kriz olmamasına rağmen kamu borç stoku, enflasyon oranı, cari açık ve işsizliği artışı gibi iktisadi göstergelerdeki ciddi bozulmalar IMF ile yapılan sözleşmelerin temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu nedenle bu anlaşmalarla olası bir krizin önlenmeye çalışıldığı söylenebilmektedir. Vurgulanması gereken diğer bir nokta ise IMF programlarının hemen hemen benzer problemlerin çözümüne hitap etmesine rağmen iktisadi göstergelerdeki bozulma önlenemedikçe ve nihayetinde bu bozulmaların iki ciddi krizle sonuçlanmasıyla IMF ile yapılan programlar daha detaylı ve titiz bir şekilde düzenlenmiştir. Dolayısıyla iktisadi problemler derinleştikçe reform ihtiyacı daha da şiddetli hale gelmiştir. Bu nedenle kriz olmasa da iktisadi göstergelerdeki bozulmalarla IMF sözleşmeleri arasında ciddi bir bağlantı bulunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

IMF programları özellikle 90'lı yılların ortalarıyla beraber Türkiye'nin gündemini büyük ölçüde meşgul etmiştir. Bu programların iktisadi ve siyasi gerekçeleri bu çalışmada süreç takibi yöntemiyle açıklığa kavuşturulmuştur. İktisadi göstergelerdeki arzu edilmeyen gelişmeler, seçime kalan süre, IMF ile siyasi uyum reform politikalarında belirleyici olmaktadır. Aynı zamanda IMF politikalarının krizlere neden olduğu konusunda bazı kanıtlar bulunmaktadır. Krizlerin derinliği parlamenterler arasındaki fikir ayrılıklarını önemli ölçüde azaltmaktadır. Krizler derinleştikçe reform uygulamaları hız kazanmakta, daha detaylı reform programları benimsenmektedir. İncelenen dönem boyunca reformlar üzerinde partizan hükümetin etkileri görülmemektedir. Buna rağmen siyasi eğilimlerin IMF ile anlaşılmasındaki etkisi farklı dönemler incelenerek daha gerçekçi sonuçlar elde edilebilecektir. Krizlerin reformlar üzerindeki etkileri önemli olsa da reform politikalarının belirlenmesinde tek geçerli koşul krizler

olmamaktadır. Bu açıdan kriz tanımının nasıl yapıldığı önem arz etmektedir. Ayrıca araştırmanın Türkiye ekonomisinin farklı dönemlerini içerecek şekilde yapılması ve farklı ülkelerin reform deneyimlerinin araştırılması karşılaştırılabilir sonuçlara ulaşılması adına daha yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Agnello, L., Castro, V., Jalles, J. T., & Sousa, R. M. (2015). What determines the likelihood of structural reforms?. *European Journal of Political Economy*, 37, 129-145.
- Alesina, A., Ardagna, S., & Trebbi, F. (2006). Who Adjusts and When? The Political Economy of Reforms. *IMF Staff Papers*, 53(1), pp.1-29.
- Alesina, A., Drazen, A. (1991). Why are Stabilizations Delayed? *American Economic Review*, 81, pp.1170–1188.
- Alp, A. (2001). Bankacılık Krizleri ve Krize Karşı Politika Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 7(41), 675-687.
- Altınok, S. ve Çetinkaya, M. (2001) “1994 Nisan, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Değerlendirilmesi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler M.Y. O Dergisi, 4(1).
- Aydın, B. ve İgan D. (Ekim 2010). "Bank Lending in Turkey: Effects of Monetary and Fiscal Policies". Erişim: Kasım 2016, *IMF Çalışma Tebliği*, WP/10/233. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Bank-Lending-in-Turkey-Effects-of-Monetary-and-Fiscal-Policies-24282>.
- Büyükcın, T. (2005). Imf destekli yapısal uyum programları ile ilişkili olarak türkiye’de gerçekleştirilen yasal düzenlemeler (1999-2004). https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/36497854/Tufan_Buyukcan_uzmanliktez-yapisaluyum-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1654966705&Signature=BSKn5JDsLSOUHIDN~-iY5GbXqYu7-HbA4MxxExiUtzf6Qmean5K0N14gpg4sfJJelsenISEN36PLVM8AQkj3MaGdypOrLdQ~F67Bn8AaEL-pu227spQ7d53mSDx1lrEeRli~LwyXxuEyVqvikmBqPcUz~c-TB0Km4s08t17ZFegt2RfARzO9ZSc9hyMbTb4QL~hbhW6jnCN42xtbJjqUYIzs0ZNPWUKR4ON4iLifCy1A794gHspysehOIGAxkvf-A0zthXTbXNYkbi4BaKXkzXZ~I1vswIDRlhOh9xnHymErcEop11N~zM0Tnw17aZgLHrVI2GJOnvd~KI55r1hzQ_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA. Erişim Tarihi: 04.02.2022
- Collier, D. (2011). Understanding process tracing. *PS: Political Science & Politics*, 44(4), 823-830.
- Doğan, S., & Özekicioğlu, H. (2005). Güney Kore ve Türkiye’de uygulanan IMF politikaları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 147-176.
- Drazen, A., Easterly, W. (2001). Do Crises Induce Reform? Simple Empirical Tests of Conventional Wisdom. *Economics & Politics*, 13 (2), 129–157.
- Drazen, A., & Grilli, V. (1990). The Benefits of Crises for Economic Reforms (No. w3527). *National Bureau of Economic Research*. Available at: <http://www.nber.org/papers/w3527.pdf> 20.02.2021
- Dünya Bankası. (2022). Dünya Kalkınma Göstergeleri. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>Erişim Tarihi: 09.03.2022.
- Erçel, G. (1999). 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı Para Ve Kur Politikası. *Ankara: TCMB Yayınları*.
- Erdoğan, Z. (2007). Uluslararası para fonu-Türkiye ilişkilerinin gelişimi ve 19. Stand-By Anlaşması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 99-116.
- Erol, A. (1992). Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye Devlet Borçları (1981-1990), Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama Kurulu Yayını No: 1992/324, 1992, Sayı: 32
- Galasso, V. (2014). The Role of Political Partisanship during Economic Crises. *Public Choice*, 158(1), pp. 143-165.
- Güler, B. A. (2000). Devletin yeniden yapılandırılması. *Yerel gündem*, II, 9, 4-12.
- Günel, M. (2001). Krizler, IMF’nin Rolü ve Türkiye. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, (42), 1029-1038.
- Haggard, S. Ve Webb, S. (1994). *Voting for Reform: Democracy, Political Liberalization and Economic Adjustment*. Oxford University Press, New York.
- Høj, J., Galasso, V., Nicoletti, G., & Dang, T. T. (2006). The political economy of structural reform: empirical evidence from OECD countries.
- Hazine Müsteşarlığı (2021). “Kamu Borç Stoku: 2004 Yılı Sonu Gerçekleşmeleri”, <http://www.hazine.gov.tr/GuncelDuyuru/kamunetborcstokugelismeleri%201.pdf>, Erişim Tarihi: 03.04..2021.
- Hürriyet Gazetesi. (1998). “19 maddeyle IMF’nin yakın takibine girdik”, (01.07.1998). <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/19-maddeyle-imfnin-yakin-takibine-girdik-39026642> Erişim Tarihi:13.05.2022.

- IMF. (2022). Dünya Ekonomik Görünümü. <https://www.imf.org/external/datamapper/PPPPC@WEO/TUR?year=2022> Erişim Tarihi: 10.03.2022.
- İnan M. (2019). IMF istikrar politikaları ve stand-by anlaşmalarını gerekli kılan nedenler açısından Türkiye IMF ilişkileri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 591-640.
- Kantarıcı, H. B., & Karacan, R. (2008). Mali disiplinin sağlanması açısından Türkiye IMF ilişkilerinin değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 155, 144-158.
- Karabıyık, İ., & Uçar, M. (2010). Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan IMF destekli istikrar programlarının ekonomik açıdan değerlendirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 37-58.
- Nordhaus, W. D. (1975, Nisan). The Political business cycle. *The Review of Economic Studies*, 42(2), 169-190.
- Oskay, C. S. (2004). 1980'den Günümüze Türkiye'de İç Borçların Yapısal Gelişimi ve Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 119-138.
- Ölmezoğulları, N. (2012) : Türkiye Ekonomisinde Yapısal Uyum Süreci ve İstikrar, Discussion Paper, No. 2012/68, Turkish Economic Association, Ankara
- Öniş, Z. (2009). Beyond the 2001 financial crisis: The political economy of the new phase of neo-liberal restructuring in Turkey. *Review of International Political Economy*, 16(3), 409-432.
- Öniş, Z. (2003). 1 Domestic Politics versus Global Dynamics: Towards a Political Economy of the 2000 and 2001 Financial Crises in Turkey. *Turkish Studies*, 4(2), 1-30.
- Pop-Eleches, G. (2008). Crisis in the eye of the beholder: economic crisis and partisan politics in Latin American and East European International Monetary Fund programs. *Comparative Political Studies*, 41(9), 1179-1211.
- Roberts, B.M., Saeed, M.A. (2012). Privatizations around the World: Economic or Political Determinants? *Economics & Politics*, 24, 47–71.
- Scartascini, C., Cruz, C., & Keefer, P. (2018). The database of political institutions 2017 (DPI2017). *Washington, Banco Interamericano de Desarrollo*. <https://publications.iadb.org/en/database-political-institutions-2017-dpi2017> Erişim Tarihi:16.03.2022.
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası mali krizler, IMF politikaları, az gelişmiş ülkeler, Türkiye ve dönüşüm ekonomileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 141-156.
- Taşar, M. O. (2010). “Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ve Makro ekonomik Etkilerinin Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 76-97.
- TBMM. (2022). Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.genel_secimler Erişim Tarihi: 15.02.2022,
- TCMB. (2001), Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 2001. www.tcmb.gov.tr/duyurular, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF> Erişim Tarihi: 16.11.2021.
- Thacker, S. (1999). The high politics of IMF lending. *World Politics*, 52(1), 38-75.
- Tuna, I. (2012). *Necmettin Erbakanın siyasi hayatının Türk siyasi tarihindeki yeri ve önemi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Uygur, E. (2001) : Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Discussion Paper, No. 2001/1, Turkish Economic Association, Ankara.
- Yeldan, E. (2001). Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi. *İstanbul: İletişim Yayınları*, 20-23.
- Yıldız, F. (2014). Türkiye'de 1990-2012 döneminde kamu borç yönetimi ve kamu borç yapısındaki değişim üzerine bir inceleme. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(4), 67-104.
- YSK (2022) Milletvekili Genel Seçimleri <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>, <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> Erişim Tarihi: 21.02.2022

Gönderiliş Tarihi: 30/05/2022
Kabul Tarihi: 27/06/2022
ORCID 0000-0003-4018-1136

OECD ÜLKELERİNİN İŞ GÜCÜ ENDEKSİ AÇISINDAN KÜMELEME ANALİZİ İLE İNCELENMESİ¹

Tuğba YILMAZ²

ÖZ

İş gücü teknolojinin gelişmesiyle birlikte yerini otomatik makineleşmeye bırakmıştır. İş gücü piyasası emeğin arz edilmesi ve talep edilmesiyle oluşmaktadır. Bu piyasada bir dengesizlik oluşmasıyla birlikte işsizlik ortaya çıkabilmektedir. İşsizlik süreci kişileri hem sosyal hem de ekonomik açıdan mağdur edebilecek düzeydedir. İşsizlik süreci hem sosyal ve psikolojik hem de ekonomik açıdan dikkate alınırsa ülkeler iş gücü piyasalarında reformların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu çalışmada OECD tarafından güvenilir kabul edilen 7 adet iş gücü endeksi gösterge olarak kullanılmış ve OECD ülkeleri nazarında kümeleme analizi yapılarak ülkelerin oluşturdukları kümeler değerlendirilmiştir. OECD ülkelerinin, hiyerarşik kümeleme yönteminde oluşan dendogram grafiği ile kaç kümeye ayrılacağı incelenmiş ve sonra K-Ortalamalar yöntemi ile birlikte iki, üç ve dördü kümeye ayrılarak her küme karşılaştırılmıştır. Araştırmada OECD ve AB üyesi olan 35 ülkenin iş gücü endeksi içerisinde yer alan iş yükü, fiziksel sağlık ve risk faktörleri, uzun çalışma saatleri, çalışma saatlerinin esnekliği, özerklik – öğrenim fırsatları, eğitim – öğretim ve kariyer gelişimi için fırsatları içeren 7 değişken ülkeler için kıyaslanmıştır. Ülkeler bu 7 değişken açısından benzer özelliklerine göre kümelere ayrılmıştır. Çalışmanın amacı iş gücü endeksi açısından Türkiye'nin 35 ülke içindeki durumunu incelemektir. Kümeler incelendiğinde 35 ülkeyi değişkenleri açısından en iyi kümeleyen dördü oluşturulan küme olmuştur. Kümeler dördü oluşturulduğunda Türkiye dördüncü kümede yer almış ve dördüncü küme iş yükü ve çalışanların izin alma esnekliği değişkenlerinin küme ortalaması diğer kümelere nazaran yüksek çıkmıştır. Özerklik ve eğitim fırsatları, eğitim – öğretim, fiziksel sağlık ve risk faktörleri değişkenlerinin küme ortalamaları diğer kümelere göre en düşüktür.

Anahtar Kelimeler: Kümeleme, Hiyerarşik Kümeleme, Veri Madenciliği, İş gücü

Jel Kodu: C93, J21, J82

EXAMINATION OF OECD COUNTRIES IN TERMS OF LABOR INDEX WITH CLUSTERING ANALYSIS

ABSTRACT

The workforce has left its place to automatic mechanization with the development of technology. The labor market consists of the supply and demand of labor. Unemployment may occur when an imbalance occurs in this market. Unemployment can make people suffer both socially and economically. Unemployment necessitates reforms in the labor market, both socially/psychologically and economically. In this study, 7 labor force indexes, which are accepted as reliable by the OECD, were used as an indicator and cluster analysis was made among OECD countries and the clusters formed by the countries were evaluated. It was examined how many clusters OECD countries would be divided into with the dendogram graph formed in the hierarchical clustering method, and then each cluster was compared by dividing into two, three and four clusters with the K-Means method. In the study, 7 variables including workload, physical health and risk factors, long working hours, flexibility of working hours, autonomy - learning opportunities, education - training and opportunities for career development, which are included in the workforce index of 35 OECD and EU member countries, were compared. Countries are divided into clusters according to their similar characteristics in terms of these 7 variables. The aim of the study is to examine the situation of Turkey in 35 countries in terms of labor force index. When the clusters are examined, the best clustering of 35 countries in terms of variables is the cluster formed from four. When the clusters were formed into four clusters, Turkey was included in the fourth cluster and the cluster average of the fourth cluster workload and working hours flexibility variables was higher than the other clusters. The cluster averages of autonomy and educational opportunities, education and training, physical health and risk factors variables are the lowest compared to other clusters.

Keywords: Cluster, Hierarchical Clustering Method, Data Mining, Labor

Jel Codes: C93, J21, J82

¹ Bu çalışma 26-27 Mayıs 2022 tarihinde Antalya AKEV Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Sanat ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "OECD ÜLKELERİNİN İŞ GÜCÜ ENDEKSİ KULLANILARAK KÜMELEME ANALİZİNİN İNCELENMESİ" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

² Öğretim Görevlisi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Programı, Antalya AKEV Üniversitesi, tugbayilmaz013@gmail.com, Bursa/Türkiye.

1.GİRİŞ

Küreselleşme ifadesi, kültürlerin, fikirlerin ve ürünlerin uluslararası bütünleşmesi ve dünya geneline hızlı bir şekilde yayılması sürecini ifade etmektedir. Küreselleşme sürecinin birçok piyasa üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunmaktadır. İş gücü piyasasını diğer tüm piyasalardan ayıran en önemli fark bu piyasanın insan faktörünü içermesidir. İş gücü piyasası, emek arzı ve emek talebi olarak dikkate alındığı takdirde, küreselleşmenin ve yanı sıra teknolojik gelişmelerin sonuçlarından etkilenmektedir. Hem küreselleşme hem de teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan gelişmeler iş gücü piyasalarının yapısını ve istihdam imkânlarını günden güne değiştirmektedir.

İş gücü piyasasında ortaya çıkabilecek bir dengesizlik insanı hem ekonomik hem de sosyal açıdan mağdur edebilecek bir işsizlik sürecini ortaya çıkartacaktır. Artan işsizlik ülkelerin önemli bir makroekonomik sorunu haline gelmiştir. Dünyada işsizliğin giderek artması, ülkelerin ekonomi politikalarının amaçları arasında tam istihdamın sağlanmasına yönelik hedeflerinin öncelikli olduğunu göstermektedir. İşsizlik hem ekonomik hem de sosyal ve psikolojik yönden dikkate alınır iş gücü piyasasında bir takım reformların yapılmasını gerekli kılar. Bütün bunlara dayanarak iş gücü piyasası koşullarının, birçok değişkenin etkisiyle oluştuğu söylenebilir. Bu sebeple, ülkelerin iş gücü piyasalarını yansıtan göstergelerini belirlemek, ülkelerin sosyo-ekonomik politikalar belirlemesi açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla Uluslararası İşçi Örgütü (ILO), Avrupa Birliği (EU), Dünya Bankası (WB) ve Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi pek çok kurum iş gücü piyasası göstergeleri üzerinde çalışmaktadır. ILO tarafından iş gücü piyasasını yansıtan pek çok temel gösterge ve alt gösterge yayınlanırken WB ve OECD iş gücü piyasası göstergelerini toplamakta ve yayınlamaktadır (Akdamar, 2019). Literatürde iş gücü ve istihdam üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bir kısmına değinecek olursak; Kapar, aktif iş gücü piyasası politikalarının temel işlevinin işsizliğin düzenlemesi olduğunu belirtmektedir. Aktif politikaların iş gücü piyasasındaki belirsizliklerin ortaya çıkarmış olduğu riskler ve yüklerin devletten işsiz kişilere doğru yeniden dağıtılması ile oluştuğunu ve aktif hale getirmeye dair alınan çoğu önlemin düşük ücretli çalışma durumu ve yarım yamalak işler açısından iş gücü sunumu yarattığını ifade etmektedir. Bu aktif önlemlerin iş gücü piyasasındaki etkileri belirsiz ve sınırlıdır. Aktif politikalar geliştirmekle birlikte işsizlik oranları arasında olumlu bir ilişki olup olmadığı bilinmemektedir. Bu çalışmada yazar aktif ve pasif politika kavramının işsizlik sorunu üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu ifade etmiştir. Çalışmanın sonucunda ise aktif politikaların işsizliği ekonomik ve sosyal bir sorun değil bireysel seçimlerin bir sonucunda oluşan bir anlayıştan hareket ettiği, toplumda ve iş gücü piyasasında eğretilişmeyi ve bölünmeleri pekiştirdiğine son olarak sosyal hakları geriletmesine dair güçlü eleştiriler olduğu kanısına değinmiştir (Kapar, 2006). Yavaş, 2019 yılında dünyada ortalama %13 olarak gerçekleşen genç işsizlik oranının genel işsizlik oranının yaklaşık 3 katı olduğundan bahsetmiştir. Türkiye’de ise 15-24 yaş arasındaki işsizlik oranının %25 olduğuna değinmiştir. Bu makalede kadın genç işsizlerin erkeklere kıyasla daha fazla olduğu belirtilmektedir ve çalışmanın amacı 2000’li yıllarda genç kadın işsizliği genç erkek işsizliğiyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir (Yavaş, 2021). Erikli ve Türkoğlu, OECD’ye üye 28 ülkenin 2018 yılına dair iş gücü piyasa performansını incelemiştir. Analizde ülkelerin işsizlik oranları, uzun süreli işsizlik oranları, istihdam oranları, iş gücüne katılma oranları, geçici istihdam oranları, part time istihdam oranlar, genç işsizlik oranları ve istihdamda ve eğitimde olmayanların oranları olarak 8 kriteri ele alarak MOOSRA (Multi-Objective Optimization on the Basis of Simple Ratio Analysis) kullanarak ülkeleri değerlendirmiştir. Çalışmanın sonucunda en yüksek iş gücü piyasa performansının İzlanda, Çekya, Litvanya ve Estonya’ya ait olduğunu en düşük performans gösteren ülkelerin ise İspanya, İtalya ve Yunanistan olduğunu tespit etmiştir (Erikli ve Türkoğlu, 2021). Çakmak, Türkiye’de kadınların iş gücüne katılımını etkileyen ulusal ve uluslararası düzeydeki sosyoekonomik faktörleri araştırmış çalışmada 2008 ve 2014 yıllarına ait Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması veri setini kullanmış ve doğrusal olasılık modelinden yararlanarak analiz gerçekleştirmiştir. Çalışmanın sonucuna göre 40 yaş altındaki ve bütün evli kadınların üniversite, yüksek lisans ve doktora eğitimi almış olmalarının iş gücüne katılımını artıracaklarını 40 yaş altındaki kadınlar için ise iş gücüne katılım erkek çocuğuna sahip olmak ve kız çocuğuna sahip olmak arasında bir değişiklik göstermektedir. Kadınların ataerkil normlara bakışları ile oluşturulan ataerkil indeks bütün evli kadınlar ve 40 yaş altındaki kadınlar için iş gücüne katılımı azaltmakta olduğunu ve evlilik kararının ailelerce alınması ve evliliğin eşlerin kendi kararı olması kadınların iş gücüne katılımını azaltırken bu etkinin aile tarafından karar alınması durumunda katılım üzerinde daha fazla olumsuz etkilere sahip olduğunu ifade etmiştir. Evli kadınların

ve 40 yaşının altındaki evli kadınların iş gücüne katılımı konusunda evlenirken yalnızca resmi nikâh yaptırmış olması dini nikâh, resmi nikâh ve dini nikâhın bir arada olmasından daha olumlu etkilere sahip olduğu kanıtlanmıştır (Çakmak, 2021). Olcay, Türkiye’de Genç İş Gücü İstihdamını araştırmış ve çalışmada 15-24 yaş grubundaki gençlerin iş gücüne katılımı, istihdamı ve işsizliği analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda ise ülkemizde katma değeri yüksek bilgi ve teknolojiye dayalı üretim hedeflerine ulaşabilmek adına aktif nüfusta yer alan gençlere iş gücü talebine uygun eğitim verilmesinin iş gücüne katılımın ve istihdam oranının yükseltilmesinin ve genç işsizliğin azaltılması yönünde önemli atılımlar yapılması gerektiğini kanıtlamış diğer türlü iş gücü arzının niteliği ile iş gücü talebinin niteliğinin uyuşmamasından kaynaklanacak yüksek oranlı işsizlik ve bunun getireceği ekonomik, sosyal ve politik sorunlar ile karşılaşılacağı kanıtlanmıştır (Olcay, 2021). İş gücü piyasasındaki belirsizlikler son yıllarda tüm ülkeleri rahatsız etmekte ve bu belirsizliklerin yükünü ise genç işçiler çekmektedir. Bu konuda Kalleberg, iş gücü piyasasındaki belirsizlikleri ve genç iş gücü deneyimlerini araştırmıştır. Çalışmada gençlerin, ilgi alanlarına, tercihlerine ve becerilerine uygun iş aramak için iş gücü piyasasını örneklediklerinden, her zaman nispeten yüksek işsizlik oranlarına sahip olduğunu iş bulabildiklerinde bile genelde güvencesiz işler bulduklarını kanıtlamıştır (Kalleberg, 2020). Klasen ise 2019 yılında gelişmekte olan ülkelerde eşitsiz kadın iş gücüne katılım düzeylerini ve eğilimlerini açıklayan koşulları araştırmıştır. Bu araştırmaya göre kadınların iş gücüne katılım oranlarındaki eğilimler oldukça heterojendir. Kadınların iş gücüne katılımı Latin Amerika’da güçlü bir şekilde yükselirken diğer bir çok ülkede durmaktadır. Orta Doğu’da gelişmekte olduğu söylenirken Güney Asya’da ise düştüğü söylenebilmektedir. Çalışmanın sonucunda eğilimlerin, kadınların iş gücüne katılımının hane halkının ekonomik koşullarına ne kadar bağlı olduğundan, daha eğitilmiş kadınlar için uygun görülen işlerin daha eğitilmiş kadın arzına göre nasıl büyüdüğünden, büyüme stratejilerinin kadın istihdamını teşvik edip etmediğinden ve kadınların ne ölçüde çalıştığından büyük ölçüde etkilendiği kanıtlanmıştır (Klasen, 2019). Soava ve arkadaşları, AB ülkelerinde istihdam edilen iş gücü, yatırım ve işçi havalelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmış ve çalışmada 1996-2019, 1996-2008 ve 2009-2019 yılları için doğrusal bir çok faktörlü regresyon modeli kullanılmıştır. Kurulan model ekonometrik tekniklerle, dışsal ve içsel değişkenler arasındaki uzun vadeli nedensel ilişki ise Granger testi ile doğrulanmıştır. Çalışmanın sonucunda ise, göstergelerin farklılaşmış bir evrimini ve tüm göstergelerin 2008 mali krizinden ve 2020 başlarındaki Covid-19 krizinin başlamasından ciddi bir şekilde etkilenecek emek ve yatırımın önemli olumlu etkisi olduğu ve işçi havalelerinin ekonomik büyüme üzerinde küçük etkisi olduğu kanıtlanmıştır (Soava vd. 2020). Akdamar, OECD tarafından güvenilir görülen 4 adet iş gücü piyasası göstergesini kullanarak kümeleme analizi ve çok boyutlu ölçekleme analizi ile OECD ülkelerini incelemiştir. Ülkeleri hiyerarşik kümeleme yöntemi aracılığıyla 4 kümeye ayıran Akdamar, çok boyutlu ölçekleme analizi sonucunda ise; düşük stres değeri elde etmiş ve OECD ülkelerinin konumlarını, iyi ile mükemmel arası bir uyumla iki boyutlu bir uzayda olduğunu kanıtlamıştır. Çalışmanın sonucu, ülkelerin kümelenebildiği en önemli göstergenin iş gücü piyasası güvensizliği olduğunu göstermiştir. Akdamar, çalışmasında OECD tarafından hesaplanan Daha İyi Yaşam Endeksinde yer alan “İş” değişkeninin alt göstergeleri olan “İş gücü piyasası güvensizliği”, “İstihdam oranı”, “Uzun dönem işsizlik oranı” ve “Kişisel kazanç” değişkenlerini ele alarak ülkeleri karşılaştırmıştır (Akdamar, 2019).

OECD’nin 2021 yılında yapmış olduğu hesaplama göre; iş piyasasındaki niteliksel farklılıklara karşın, gelişmiş ülkelerde eğitim düzeyi ile işsizlik arasında ters bir orantı olduğunu göstermiştir. Bu duruma örnek olarak; Fransa’da, 2019 yılı itibarıyla ortaokul ve altındaki mezunlar arasında işsizlik oranı %13,6 iken, lise mezunları için bu oran %7,9, üniversite mezunları için ise bu oran %4,7 şeklinde hesaplanmıştır.

Bu çalışmada, OECD tarafından İş gücü Endeksi’ni belirleyen 7 adet farklı iş gücü piyasası göstergesi kullanılarak, verileri bulunan 35 ülke için kümeleme analizi yöntemiyle ülkelerden kümeler oluşturulacaktır. Günümüz şartlarında iş bulmak ve bulunan işlerde tutunmak özel sektör çalışanları açısından oldukça zordur. Bu bağlamda ülkemizin durumunu inceleyip yön göstermek hedeflenmektedir. Çalışmadaki amaç, ilgili göstergeler bağlamında İş gücü Endeksi açısından Türkiye’nin bu ülkeler arasından hangi ülkelerle kaçınıcı kümede yer aldığını belirlemek, bu kümelerin değişkenlere göre diğer kümelerden farklarını incelemek, farklı kümelerin performanslarını karşılaştırmak ve aynı kümede bulunduğu ülkelerin çalışma koşullarında ne gibi benzerlikler olduğunu araştırmaktır.

2. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

2.1. VERİ SETİ

Kişilerin gelir sağlayan bir işe sahip olması, kişilerin refahlarını artırmaktadır. Bu işin fiziksel refahı artırmasının yanı sıra psikolojik olarak da refahı artırması eş zamanlı bir şekilde beklenmektedir. OECD, Daha İyi Yaşam Endeksi'ni açıklarken iş gücü değişkenini psikolojik açıdan refahın artması için iş gücü piyasasının güvensizliği, uzun dönem işsizlik oranı, istihdam oranı gibi ölçüklere ayırmıştır. İş hayatı ve özel yaşam arasında kurulan denge insan hayatında merkez olmaktadır. Çalışma saatleri ve kişisel bakıma ayrılan süre ile hesaplanan bir ölçme düzeyi de ayrıca kullanılmıştır (OECD, BETTER LIFE INDEX, 2019).

OECD ülkeleri ile birlikte Türkiye'de toplam işsizlik oranı ve genç işsizlik oranlarının değişimi 2015 yılında Kelleci ve Türk tarafından yazılan "Genç İşsizliğin İncelenmesi: OECD Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırılması" isimli makalede değerlendirilmiştir. 2015 yılı ile birlikte, OECD ortalaması %13,8 olarak gerçekleşen genç işsizlik oranının Türkiye'de %18,5 olarak gerçekleştiğini, bu değer Yunanistan'da %49,8; İspanya için %48,3 ve İtalya için %40,3 olduğu belirtilmiştir (Kelleci ve Türk, 2016). Acar tarafından 2013 yılında yayımlanan bir makalede ise Türkiye ile 29 OECD ülkesini karşılaştırmak amacıyla kadın istihdamı, genç işsizlik, toplam işsizlik ve uzun vadeli işsizlik oranı kullanılarak çok boyutlu ölçükleme analizi yapılmış ve Yunanistan, İzlanda, İtalya, Portekiz, Slovakya, İspanya ve Türkiye'nin diğer ülkelerden ayrıldıkları belirtilmiştir (Acar, 2013). Makroekonomik ve demografik etkenler ile iş gücü piyasası düzenlemesinin işsizlik parametresi üzerindeki etkilerini incelemek için Kovacı ve arkadaşları tarafından OECD üyesi 15 ülkenin 2005-2014 yılları verilerini kullanarak panel regresyon analizi aracılığıyla iş gücü piyasasındaki düzenlemelerin işsizlikle mücadelesi araştırılmış ve yapılan bu çalışmanın sonucunda, iş gücü piyasasındaki düzenlemelerin işsizlikle mücadele için önemli bir araç olduğunu ispatlanmıştır (Kovacı, Belke ve Bolar, 2018).

OECD tarafından hesaplanan İş Gücü Endeksi detaylandırılacak olursa, bu endeks OECD ülkelerini kapsayan tek bir veri kaynağı olmadığında iki uluslararası anketin birleştirilmesiyle elde edilmektedir. Bu iki anket ise Avrupa Çalışma Koşulları Anketi ve Uluslararası Sosyal Anket Programı'nın İş Oryantasyon Modülleri Anketi'dir. Her iki anket de aşağıda tartışılan iş talepleri ve iş kaynakları hakkındaki soruları içermektedir. Bu sorular; soru ifadesi, cevap ölçeği ve soru sıralaması açısından farklılık göstermektedir. Bu durum ülkeler arasındaki bireylerin yanıtlarında farklılıklara neden olabilir. Bu sorunların üstesinden gelmek için OECD, 2005 yılında 169 ortak ülke için iki anket arasındaki karşılaştırılabilirlik derecesini değerlendirmek için genişletilmiş bir analiz gerçekleştirmiştir; en benzer soruları seçmenin ve belirli eşikleri uygulamanın 89 ülke için iki anketten elde edilen iş zorlanma endeksleri arasında 0 değerinde bir korelasyon katsayısı verdiği gözlemlenmiştir. Yani aralarında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple İş Kalitesi verisi; İş Yerinde Gerilme Endeksi'nde zaman baskısı ile karşı karşıya kalan işçilerin, fiziksel sağlıkta risk faktörleriyle karşı karşıya olan çalışanların, iş özerkliğinde öğrenme fırsatlarından keyif alan çalışanların ve iş yerinde sosyal destek alan çalışanların oranını sunmaktadır.

İş Yükü: Çalışma ortamının kalitesi, çalışanlar arasındaki iş yükünün ağırlığı ile ölçülmektedir. İş yükü, çalışanların ellerinde bulunan kaynakların sayısından daha fazla iş talebiyle karşı karşıya kaldıkları tüm işler olarak tanımlanmaktadır. Veri mevcudiyeti dikkate alınarak, iki tür iş talebi belirlenmiştir:

- Uzun çalışma saatleri, yüksek iş yoğunluğu ve çalışma süresinin esnekliğini kapsayan zaman baskısıdır.
- Tehlikeli işler (gürültüye, titreşime, yüksek ve düşük sıcaklığa maruz kalma) ve ağır çalışma (ağır yükler taşıma, ağırlı ve yorucu pozisyonlar) gibi fiziksel sağlığı riske atan faktörleri kapsayan tüm işlerdir.

Benzer şekilde, iki tür iş kaynağı değerlendirilmektedir:

- Çalışanların iş yerindeki görevlerini ve çalışma yöntemlerini seçme ve değiştirme özgürlüğünün yanı sıra iş yerinde resmi ve gayri resmi öğrenme fırsatlarını içeren çalışma özerkliği ve öğrenme fırsatları,

- b) Çalışanların, meslektaşlarından ve denetçilerden sosyal destek alıp almadığı ölçülmektedir.

Fiziksel Sağlık ve Risk Faktörleri: Bir işin, çalışanların sağlığını potansiyel olarak bozabilecek risk faktörlerini içerip içermeme derecesini ifade etmektedir (OECD, 2015). Bu tür risk faktörleri arasında aşırı sıcaklar ya da soğuklarda çalışma, yüksek gürültü, kimyasallara maruz kalma, yüksek sese maruz kalma vb. iş yeri kazalarının meydana gelmesi ve tehlikeli bir yer olarak iş yerinin kişisel değerlendirmeleri yer almaktadır.

Uzun Çalışma Saatleri: Çalışma süresi, bireylerin ücretli emekleri için harcadıkları zaman aralıklarıdır. Bu süreler ev işleri, çocuk veya evcil hayvanların bakımı gibi ücrete tabi olmayan emek, çalışma haftasının bir parçası olarak düşünülmemektedir. Çalışma süreleri, genellikle ekonomik koşullar, lokasyon, kültür, yaşam tarzı seçimi ve bireylerin geçim kaynağının kârlılığına göre kişiler arasında değişkenlik göstermektedir. Standart bir çalışma saati, çalışma süresini saatlik, günlük, haftalık, aylık veya yıllık olarak sınırlı kılan mevzuatlarla belirtilir. Personel yasal çalışma saatinden fazla çalışırsa işveren yasalarda belirtildiği şekilde fazladan mesai ödemesi yapmalıdır. Uzun çalışma saati, bir çalışanın maksimum çalışabileceği saat toplamını belirtmektedir. Çalışanlar, maksimum çalışma saatlerini düzenleyen yasanın belirttiği saatin üzerinde çalıştırılmaz. Bu değişken istihdam eden çalışanların 50 saatten fazla çalıştığını bildiren işçilerin yüzde değerini ifade etmektedir.

Çalışanların İzin Alabilme Esnekliği: Çalışan insanların en temel haklarından biri olan dinlenme hakkı yasalarla korunarak yıllık ücretli izin uygulaması olarak ifade edilebilir. Çalışanların her yıl ücretleri ödenerek çalışma yılına göre belirli süre dinlenerek kişilerin sağlıklarının korunması ve iş güçlerinin canlandırılması çalışanların iş hayatına daha motivasyonlu devam edebilmesi bakımından son derece önemlidir. Bu değişken bir işin, çalışanlarının işten izin alma isteğine işverenin izin verme derecesini yüzde olarak ifade etmektedir.

Özerklik ve Öğrenme Fırsatları: Çalışanların işe bağlanmalarını etkileyen birçok faktör vardır. Bireylerin işlerini yaparken sahip oldukları özgürlük ve bağımsızlık seviyesini iş özerkliği ile ifade edebiliriz. İş özerkliği bireyleri işe bağlayan faktörlerden hatta işe bağlanma üzerine önemli belirleyici faktörlerden birisidir (Doğan ve Koçak, 2020). Öğrenme fırsatları ise, hem işi yaparak iş yerinde gayri resmi öğrenmeyi hem de işveren tarafından veya çalışma saatleri sırasında sağlanan resmi eğitim fırsatlarını yakalamasıdır.

Eğitim ve Öğretim: Bir bilginin öğrenilmesi kadar onu kalıcı bir hale getirmekte önemli olup bu hususta en önemli tekniklerden birisi de bilginin tekrar edilmesidir. İş sırasında verilen eğitimler, gerekli zamanlarda bilgiler tekrar edilerek öğrenilen bu bilgiler kalıcı hale gelebilmektedir. Eğitime katılan çalışanlar kendi iş ortamları üzerinde gereken yerlerde uygulamalı olarak tekrar edildikleri için bilgilerin unutulma riski ortadan kalkacaktır. Ayrıca katılımcılar, edindikleri bilgiyi ve yetenekleri beraber etkili bir şekilde kullanma imkânına kavuşacaklardır. Bu değişken iş yerinde eğitim aldığını bildiren çalışan sayısını ifade etmektedir.

Kariyer Gelişimi İçin Fırsat: Kariyer hedefi olan bireylerin en çok istedikleri şeylerden birisi terfi almaktır. Bir çalışanın terfi alması için bir firmada uzun süre çalışmış olmaktan daha fazla özelliklere sahip olması gerekebilir. Bu değişken ise işlerinde ilerleme bekleyen çalışanların yüzdesini ifade etmektedir.

Veri setimiz 35 farklı ülke için İş Gücü Endeksi'nin ölçüm değerlerini içermektedir. İş yükü kriterini incelediğimizde 17 ülkenin iş yükü kriterinin ortalamasının üzerinde yer aldığı gözlenmektedir. Bu 18 ülke hakkında çalışanların en fazla iş yüküne sahip oldukları söylenebilir. Çalışanların en fazla iş yüküne sahip olduğu ülke yüzde 50,33 ortalama ile Türkiye ve en az iş yüküne sahip olduğu ülke ise yüzde 17,49 ortalama ile Norveç'tir.

Sırasıyla diğer alt kriterleri inceleyecek olursak; Fiziksel Sağlık ve Risk Faktörleri kriterinde 16 ülkenin bu kriterin ortalamasının üzerinde ve 19 ülkenin bu kriterin ortalamasının altında kaldığı söylenebilir. Bu değişken çalışan kişilerin sağlıklarını bozabilecek risk faktörlerini içermektedir. Bu değişkenin en yüksek değere sahip olduğu ülke %37,11 değeriyle Finlandiya, ikinci yüksek ülke ise %37,02 değeri ile ABD'dir. Çalışanların sağlıklarını bozabilecek riske en az sahip olan ülke %18,06 değeri ile Kanada'dır. Ülkemiz bu tabloda %27,67 ortalama değeri ile 17. ülke konumundadır.

Uzun çalışma saatlerine göre veriler arasında 24 ülke değişkenin ortalamasının altında iken 11 ülke değişken ortalamasının üzerindedir ve en fazla çalışma saatlerine sahip ülkenin %37,50 değeri ile Türkiye olduğu söylenebilirken ikinci en yüksek ülkenin %30,25 değeriyle Kore olduğu söylenebilir. Çalışanların çalışma saatlerinin en düşük olduğu ülke ise %1,31 değeri ile Almanya'dır. Almanya'da çalışanlar haftalık ortalama 38,5 veya 40 saat çalışmaktadırlar. 1919 yılından beri çalışma saatleri Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün en çok önem verdiği konulardan birisidir. Çalışma sürelerine ilişkin toplamda 9 adet ILO sözleşmesi bulunmakta olup çalışma saatlerine ilişkin genel kurallar bu sözleşmelerle oluşturulmuştur. Çalışanların kişilik haklarına riayet edecek sürelerde çalışmaları, yıllık izin ve dinlenme hakkına sahip olmaları, hakları ellerinden alınmadan kısmî süreli olarak çalışabilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat bu sözleşmeler tüm üye ülkelerce kabul edilmemiştir. Örneğin bu sözleşmelerden sadece Haftalık Dinlenme Sözleşmesi ülkemizce onaylanmıştır (Gülen, 2020).

Ülkeler arasında çalışanların izin alabilme esnekliği kıyaslandığında 16 ülke değişken ortalamasının altında iken 19 ülke değişken ortalamasının üzerinde yer almıştır. Ortalamanın üstünde kalan ülkelerde çalışanların iş yerlerinden izin alabilme esnekliklerinin daha fazla olduğu söylenebilir. Çalışanlarına izin konusunda en esnek davranan ülkenin %52,02 ortalama değeri ile Japonya olduğu söylenebilir. İkinci ülke ise %50,52 ortalama değeri ile Slovenya'dır. Bu esnekliğin en az olduğu ülke ise %20,10 ortalama değeri ile Yeni Zelanda'dır. Ülkemiz bu değişken açısından 35 ülke arasında %40,81 ortalama değeri ile 21. ülke konumundadır.

Ülkeler arasında çalışanlarına sağlanan özerklik ve öğrenme fırsatları karşılaştırıldığında 17 ülkenin değişken ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir. Bu imkânı sağlama konusunda verisi en yüksek olan ülkenin %51,95 değeri ile İsveç olduğu söylenebilirken en düşük olan ülkenin %7,99 ortalama değeri ile Yunanistan olduğu söylenebilir. Ülkemiz bu değişken açısından ise %10,67 ortalama değeri ile 4. sırada yer almaktadır.

Çalışanlarına oryantasyon, kişisel gelişim, iş güvenliği, değişen iş süreçleri hakkında eğitim ve öğretimin verilmesi açısından 19 ülke değişken ortalamasının üzerindeyken kalan 16 ülke değişken ortalamasının altında kalmıştır. Eğitim ve öğretimin en yüksek olduğu ülke %73 ortalama değeri ile Finlandiya iken en düşük olduğu ülke %30,10 ortalama değeri ile Türkiye'dir.

Kariyer gelişimi için sunulan fırsatlara bakıldığında ise 26 ülke değişken ortalamasının altında kalır iken 9 ülke değişken ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Bu değişkenin en yüksek olduğu ülke %42,33 ortalama değeri ile Meksika iken en düşük olduğu ülke ise %3,29 ortalama ile Slovakya'dır. Ülkemiz ise %12,81 ortalama değeri ile 22. sırada yer almaktadır.

2.2. Metodoloji

2.2.1. Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi, gözlemler arasındaki benzerliklerden faydalanarak benzer gözlemlerin bir araya getirilmesiyle yapılan gruplandırma işlemine denilmektedir. Bu analiz, gözlemlerin benzerliklerine göre yapılan sınıflandırmada mevcut gözlemlerin ortak özelliklerini ortaya koymakta olup bu sınıflar ile ilgili genel bir tanımlama yapmayı sağlamaya çalışan bir yöntemdir (Kaufman ve Rousseeuw, 1990). Kümeleme analizinde önceden tanımlanmış sınıflar veya örnekler bulunmamaktadır. Oluşturulan bütün kümeler kendi kendine benzerlik temelinde gruplandırılmaktadır. Ortaya çıkan bu kümelere hangi anlamın yükleneceğine karar vermek analiste bağlıdır. Dolayısıyla verilerin yapısındaki küme sayısı bilinmemekte, gözlemler uzaklık ya da yakınlık standartlarına göre kümeler oluşturmaktadır. Değişkenleri sahip oldukları niteliklere göre benzer kümelere veya kategoriye bölmeyi sağlayan bu analiz aynı zamanda çok değişkenli istatistiksel analiz tekniğidir (Hair vd., 2014).

Kümeleme analizi ilk olarak Tryon tarafından 1939 yılında ele alınmış daha sonra ise 1963 yılında Sokal ve Sneath tarafından kaleme alınmış olan "Sayısal Sınıflandırma İlminin Temelleri" adlı kitap bu alandaki en önemli kitaptır (Yavan ve Gazeloğlu, 2022). Bu analizin esas amacı, gözlemlerin benzer olan özelliklerini göz önünde bulundurarak bir gruplandırma oluşturmaya çalışmaktır. Ek olarak, kümeleme analizi mevcuttaki gerçek durumların belirlenmesi için gruplandırmalarda ön tahminin, hipotez testinin, verilerin yerine oluşturulan kümelerin ön değerlendirilmesinin yapılması ve verilerdeki uygun olmayan değerlerin tespit edilmesi gibi amaçlar için de kullanılmaktadır. Değişken ya da

nesnelerle olan benzerlikleri tespit etmek için uzaklık, korelasyon ya da benzerlik ölçüleri kullanılmaktadır (Gürsakar, 2019).

Kümeleme aşamasının en başında her değişken bir kümedir ve bu aşama sonunda tüm değişkenler bir kümede toplanmaktadır. Kümeleme işlemi yapılırken amaç bir hedef değişkenin değerini sınıflandırmak, tahmin etmek veya hesaplamak değildir. Aksine kümeleme algoritmaları, tüm veri kümesini homojen alt gruplara veya kümelere ayırmaya çalışmaktadır. Küme içinde yer alan verilerin benzerliği en üst düzeye çıkarılır ve küme dışındaki kayıtlarla benzerlik en aza indirilmektedir (Gürsakar, 2019). Kümelerdeki değişkenlerin benzerliği, kümeleme sürecinde en önemli roldür ve iyi bir küme, değişkenler arasında maksimum benzerlik bulmaya çalışmaktadır. Kümelemedeki benzerlik ölçüsü esas olarak üyeler arasındaki değişkenlerin mesafesine göre belirlenmektedir. Genel olarak bir kümede, bir üye ya tamamen bir kümeye aittir ya da o kümeye ait değildir.

Kümeleme analizi genellikle bir sınıflandırma aracı olarak farklı disiplinlerde veri işleme metodu olarak kullanılmaktadır. Diskriminant analizinde nesne ya da bireylerin sınıflandırılmasında kullanılmaktadır. Kümeleme analizinin diskriminant analizinden farkı; diskriminant analizinde küme sayısı bilinmekte ve nesne ya da bireyler bu kümelere göre sınıflandırılmaktadır. Kümeleme analizlerinde küme sayısı bilinmemekte ve verilerin mevcuttaki durumları ne ise sonuçlarda ona göre üretilmektedir. Kümeleme analizi bazı açılardan faktör analizine benzemektedir. Faktör analizinde sınıflandırma özelliği yani araştırma konusu olan nesne ya da bireyler aralarındaki benzerlikler itibariyle bir araya getirilmektedir. Bir diğer benzer yanları ise değişkenleri bağımlı ve bağımsız değişkenler biçiminde ikiye ayırmamaktadır (Gürsakar, 2019).

Kümeleme analizinin temel amacı gözlemler arasındaki benzerlik veya uzaklıklarını tespit etmektir. Benzerlik ve uzaklık ölçüleri gözlemlerin birbirinden ayrılmasını veya gözlemlerin birbirine yaklaşmasını sağlamaktadır. Uzaklık ölçümleri, verilerin nicel veya karışık olup olmamasına göre farklılık gösterebilmektedir (Yaz, 2014). Kümeleme analizinde en önemli adım mesafe ölçümlerinin belirlenmesidir. En yaygın kullanılan uzaklık ölçüleri; Manhattan City-Block Uzaklığı, Minkowski Uzaklığı, Öklid Uzaklığı ve Mahalanobis Uzaklığıdır (Demircioğlu ve Eşiyok, 2019). Bu çalışmada verilerin Öklid Uzaklıkları kullanılacaktır. Öklid Uzaklığı (Euclid) gerçek bir üçgenin hipotenüs uzunluğunu ifade etmektedir. Öklid Uzaklık Ölçüsü, en sık kullanılan uzaklık ölçülerindedir.

$$d(i, j) = \sqrt{\sum_{k=1}^p (x_{ik} - x_{jk})^2}$$

2.2.2. Kümeleme Analizi Teknikleri

Kümeleme teknikleri; uzaklık matrislerini kullanarak değişkenleri kendi içlerinde homojen olmak üzere ve kümelerin kendi aralarında heterojen olarak alt gruplara ayırma işlemidir. Kümeleme işlemi için oluşturulan teknikler genel olarak iki başlıkta toplanmaktadır. Bunlar “Hiyerarşik Kümeleme Teknikleri” ve “Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Teknikleri” olarak belirtilmektedir. Her iki teknikte de ortak amaç kümelerin kendi aralarındaki farklılıkları ve kümelerin kendi içlerindeki benzerlikleri maksimum seviyede ortaya çıkarmaktır. Bu iki teknikten hangisinin kullanılacağı oluşturulacak olan kümenin sayısına bağlıdır. Ancak iki tekniği de birlikte kullanarak hangi tekniğin daha etkili sonuçlar verdiğini karşılaştırmak mümkündür (Oğuzlar, 2004). Bu iki tekniği sırasıyla açıklayacak olursak;

- a) **Hiyerarşik Kümeleme Yöntemi:** Değişkenleri veya gözlemleri kümeleyebilmek amacıyla kümeler arasındaki uygun uzaklık ölçülerini veya mesafeleri dikkate alarak, yapılacak aşamaların ve oluşturulan kümelerin kolay bir şekilde anlaşılıp yorumlanabilmesi için ağaç diyagramından (dendogramdan) yararlanılmaktadır. Bu dendogram, birleştirme sürecini ve ara kümelerini grafiksel olarak göstermektedir. Grafik, noktaların nasıl birleştirilebileceğini tek bir küme halinde göstermektedir (Başdeğirmen ve Çal, 2021). Bu yöntemde kümeleme işleminin başında her gözlem ayrı bir kümeysen sürecin sonunda tüm gözlemler bir kümede toplanmaktadır (Yaz, 2014). Literatürde sıklıkla kullanılmış olan Hiyerarşik Kümeleme

Yöntemleri; Tek Bağlantılı Kümeleme Yöntemleri, Tam Bağlantılı Kümeleme Yöntemleri, Ortalama Bağlantılı Kümeleme Yöntemi, Ward Yöntemi (Varyans Yöntemi), Merkezî Kümeleme Yöntemi'dir (Gürsakar, 2019).

- **Tek Bağlantılı Kümeleme Yöntemi;** kümeler arasında oluşturulan mesafeyi en kısa tutma kuralına dayanmaktadır. Değişkenler arası en yakın uzaklık değerini bulup daha sonra en yakın iki diğer değişkeni bularak kümeyi genişletir. En yakın komşuluk olarak bilinmektedir.
- **Tam Bağlantılı Kümeleme Yöntemi;** tek bağlantılı kümeleme yöntemi ile bu tekniğin temel farkı; tek bağlantılı kümeleme analizinde iki gözlem arasındaki minimum uzaklık temel alınırken tam bağlantılı kümeleme analizinde maksimum uzaklık kullanılmaktadır.
- **Ortalama Bağlantılı Kümeleme Yöntemi;** diğer iki tekniğe paralel olarak, oluşturulan kümelerin arasında oluşan ortalama uzaklıklarının en düşük değeri dikkate alarak bir küme grubu oluşturur.
- **Ward Yöntemi (Varyans Yöntemi);** bir küme grubunun ortasında yer alan değişkenin, aynı kümede yer alan diğer gözlemlerden ortalama uzaklığını ele alarak değişkenlerin toplam sapma karelerinden yararlanmaktadır. Aynı zamanda minimum varyans yöntemi olarakta bilinmektedir.
- **Merkezî Kümeleme Yöntemi;** kümeyi oluşturan gözlemlerin ortalamalarını temel almaktadır. Bu sebeple aşırı değerlerden en az etkilenen yöntemdir. Eğer bir küme grubunda sadece bir gözlem varsa o gözlemin değeri küme merkezi olarak alınmaktadır.

b) Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemleri: Bu yöntemde kümelerin sayısı hakkında bir takım ön bilgiler bulunmaktadır ya da araştırmacı çalışmanın anlamlı olacağı şekilde kümelerin sayısına kendisi karar verebilmektedir. Bu teknikler gözlem sayısı daha fazla olan bir veri setine uygulanmaktadır. Bu yöntemde kümeleme parçalanması rastgele yapılabilmektedir. Gözlemlerden oluşturulabilecek kümelerin sayısı belirlendikten sonra, kümelerin belirlenme kriterine karar verilir. Küme belirleme kriteri araştırmacının ön bilgisine ve tecrübesine dayanarak yapılmaktadır. İlk olarak her kümenin içinden tipik bir gözlem değeri seçilir ve benzer olan gözlemler veya değişkenler, tipik olarak belirlenen gözlem veya değişkenin etrafına teker teker konumlandırılarak kümeleme işlemi yapılmış olur. Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemleri'nden en çok kullanılanları “K-Ortalamalar Tekniği” ve “En Çok Olabilirlik Tekniği”dir (Çelik, 2013).

- **K-Ortalamalar Tekniği;** bu yöntemde kümeler içi değişkenlik en aza indirgenerek kümenin merkezine en yakın olan veriler kümeye atanmaktadır. Kümenin belirlenen merkezi ise oluşturulan kümede yer alan tüm verilerin aritmetik ortalamasını ifade etmektedir. İlk olarak gözlemler ‘k’ adet kümeye ayrılmaktadır, kalan ‘n-k’ gözlemin her biri ise ortalaması en yakın kümeye atanarak küme ortalamaları yeniden hesaplanmaktadır. Bir önceki kümeye göre en son elde edilen kümede kümeler arasındaki geçiş son bulana kadar en yakın kümeye atama işlemi devam etmektedir (Demircioğlu ve Eşiyok, 2019). Çok boyutlu X uzayında x_1, x_2, \dots, x_n her biri p değişkenli gözlem vektörleri ve aynı uzayda $a_{1n}, a_{2n}, \dots, a_{kn}$ her bir grup birey için küme merkezleri olarak düşünüldüğü zaman,

$$W_n = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \min_{i \leq j \leq k} \|x_i - a_{jn}\|^2$$

kuralına göre birey ya da nesnelere en yakın kümeye atanmaktadır (Gürsakar, 2019).

- **En Çok Olabilirlik Yöntemi;** her bir gözlem en çok olabilirlik değerini verecek şekilde daha önceden belirlenmiş olan kümelere dağıtılmaktadır.

2.2.3. Küme Sayısının Belirlenmesi

Hiyerarşik kümeleme yönteminde küme sayıları yapılan analiz sonuçlarına bağlı olarak belirlenir, hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinde ise küme sayıları araştırmacının deneyimine bağlı olarak belirlenmektedir. Bu konuda belli bir standart bulunmamaktadır. Araştırmacının deneyiminden ve bilgi düzeyinden yararlanmak çoğu zaman oldukça verimli sonuçlar vermektedir. Küme sayısının belirlenmesi için en sık kullanılan formül aşağıda gösterilmektedir (Tatlıdil, 2002).

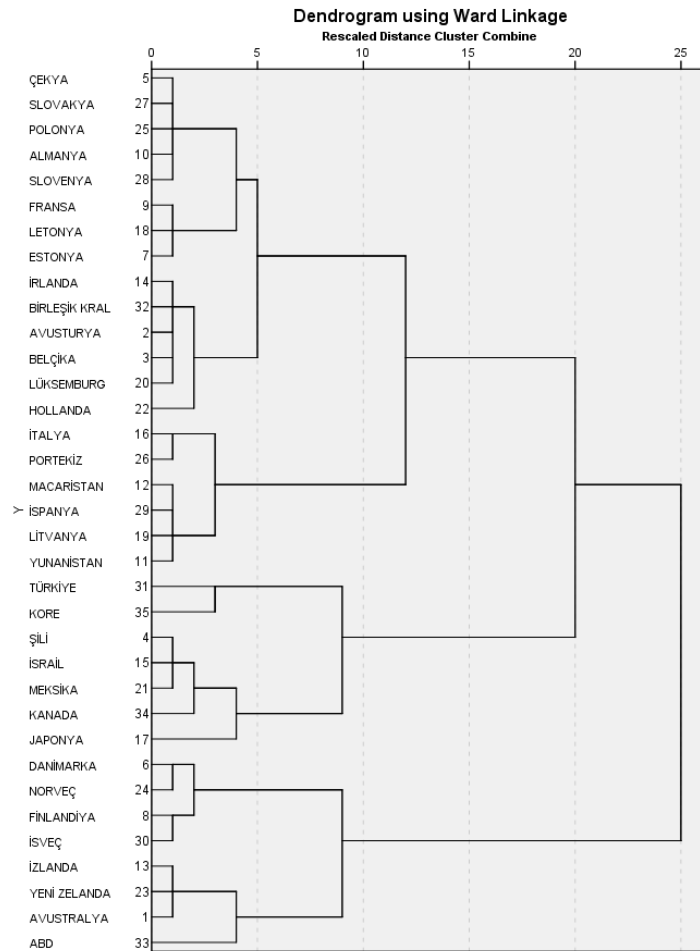
$$k \cong \sqrt{\frac{n}{2}}$$

3. BULGULAR

OECD tarafından temin edilen İş Gücü Endeksi verilerine göre oluşturulan veri seti, kümeleme analizi kullanılarak ülkelerin yer aldıkları kümeler belirlenmiştir. Kümeleme yöntemleri arasında yer alan Hiyerarşik Kümeleme Yöntemleri ve K-Ortalamalar Tekniği ile kümeleme işlemi yapılmıştır ve bu oluşturulan kümeler karşılaştırılmıştır.

Hiyerarşik Kümeleme Yöntemine Göre Ülkelerin Kümelenmesi: Şekil 1’de yer alan dendrogram grafiği incelendiğinde ülkeler ilk olarak 4’lü bir küme oluşturmuş sonra 3’lü ve en son 2 küme olarak birleştirilmiştir. Bu yüzden K-Ortalamalar Tekniği’ne göre ülkeler 2’lü, 3’lü ve 4’lü küme gruplarına ayrılacak ve karşılaştırılacaktır. Buna göre en uygun küme karar verilecektir.

Şekil 1: Dendrogram Grafiği

K-Ortamalar Yöntemine Göre Ülkelerin Kümelenmesi: Çalışma, Avrupa Birliği ve OECD üyesi olan 35 ülkenin verileri ile gerçekleştirilmiştir. Her bir ülkedeki çalışanların iş güçlerini değerlendirmesiyle oluşturulan İş Gücü Endeksi verileriyle 35 ülke karşılaştırılırken Türkiye'nin de bu kümelerdeki yeri incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Veriler SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde K-Ortalamlar yöntemi kullanılmış, 35 ülke ilk olarak ikili, sonra üçlü ve en son dördü kümelerle ayrılmıştır. K-ortalamlar yöntemi daha önce değinildiği gibi kümeler içi değişkenliği en aza indirgeyerek kümenin merkezine en yakın olan veriyi kümeye atama işlemiyle yapılmaktadır.

Ülkelerin K-ortalamlar yöntemi ile analizi sonucu ülkeler iki kümeye ayrılmış ve Tablo 1'de görülen şekilde ülkeler kümelendirilmiştir. 35 ülkenin %37'si (13 ülke) ilk kümede, %63'ü (22 ülke) ikinci kümede yer almıştır. Türkiye, değişkenlerin ortalama değerleri açısından benzer olan Yunanistan ile birlikte birinci kümede yer almaktadır.

Tablo 1: Ülkelerin İkili Kümeye Ayrılması

KÜME 1	KÜME 2	
ŞİLİ	AVUSTRALYA	YENİ ZALANDA
YUNANİSTAN	AVUSTURYA	NORVEÇ
MACARİSTAN	BELÇİKA	SLOVAKYA
İSRAİL	ÇEKYA	SLOVENYA
İTALYA	DANİMARKA	İSVEÇ
JAPONYA	ESTONYA	BİRLEŞİK KRALLIK
LİTVANYA	FİNLANDİYA	ABD
MEKSİKA	FRANSA	KANADA
POLONYA	ALMANYA	HOLLANDA
PORTEKİZ	İZLANDA	
İSPANYA	İRLANDA	
TÜRKİYE	LETONYA	
KORE	LÜKSEMBURG	

Tablo 2'de ikili oluşturulan kümenin incelenen 7 değişken setinin kümelerdeki ortalamaları ve genel ortalamaları verilmiştir. İki küme arasındaki en önemli farkları, eğitim – öğretim ve özerklik – öğrenim fırsatları ortalamalarında olmuştur. İkinci kümenin eğitim – öğretim ortalamaları birinci kümenin eğitim – öğretim ortalamalarından %19,14 oranında daha fazladır. Buradan da anlaşılacağı gibi ikinci kümede yer alan ülkelerdeki çalışanların, eğitim ve öğretiminin gelişmesine daha fazla katkıda bulunmakta ve desteklemektedir. Ek olarak ikinci kümenin çalışanlarına özerklik ve öğrenim fırsatları için daha fazla imkân tanıdığı söylenebilmektedir. İkinci kümedeki ülkeler çalışanlara özerklik ve öğrenim fırsatlarını birinci kümedeki ülkelerin çalışanlarından %13,09 oranında daha fazla imkân sunmaktadır. Ek olarak birinci kümedeki ülkelerin çalışanları iş yükü, uzun çalışma saatleri çalışanların izin alma esnekliği ve kariyer gelişimi için sağlanan fırsatlar açısından değişkenlerin kendi ortalamalarından yüksektir. Bu durum, birinci kümede yer alan ülkelerin çalışanlarının iş yükü, uzun çalışma saatleri değişkenlerinde daha zorlayıcı şartlarda çalıştığını gösterirken çalışanların izin alma esnekliği değişkeninde ortalamanın üzerinde olması çalışanların iş yerlerinden daha rahat izin alabildiklerini ifade etmektedir.

Tablo 2: İkili Kümede Değişkenlerin Ortalama Değerleri

DEĞİŞKEN	TÜM VERİLER	KÜME 1	KÜME 2
İŞ YÜKÜ	30,31	36,46	26,67
FİZİKSEL SAĞLIK VE RİSK FAKTÖRLERİ	27,97	26,38	28,90
UZUN ÇALIŞMA SAATLERİ	7,90	12,67	5,08
ÇALIŞANLARIN İZİN ALMA ESNEKLİĞİ	38,32	43,45	35,28
ÖZERKLİK VE ÖĞRENİM FIRSATLARI	22,98	14,75	27,84
EĞİTİM VE ÖĞRETİM	52,16	40,13	59,27
KARİYER GELİŞİMİ İÇİN FIRSATLAR	15,03	15,93	14,49

İkinci durumda ülkeler üç kümeye ayrılmıştır. Tablo 3'te üçlü oluşturulan küme grubu gösterilmiştir. 35 ülkenin %46'sı (16 ülke) ilk kümede, %25'i (9 ülke) ikinci kümede, %29'u (10 ülke) ise üçüncü kümede yer almıştır. Üçlü kümeye ayrılan ülkeler Tablo 4'te gösterilmiştir. İkili kümede yer alan ülkelere 10 tanesi üçüncü kümede yer almıştır. Bu ülkeler; Türkiye, İspanya, Portekiz, Polonya, Litvanya, Letonya, Japonya, İtalya, Macaristan ve Yunanistan'dır. İkili oluşturduğumuz küme grubunda 9 ülke birinci kümede yer alırken üçüncü kümeye geçmişken Letonya ikinci küme grubundan üçüncü kümeye geçmiştir. İkinci kümede ise, ikili oluşturulan kümede ikinci grupta yer alan ülkelere sadece 4 tanesi aynı kümede kalmış diğer 12 ülke birinci kümeden ikinci kümeye geçmiştir.

Tablo 3: Ülkelerin Üçlü Kümeye Ayrılması

KÜME 1	KÜME 2	KÜME 3
AVUSTURYA	AVUSTRALYA	TÜRKİYE
BELÇİKA	ŞİLİ	İSPANYA
ÇEKYA	İZLANDA	PORTEKİZ
DANİMARKA	İSRAİL	POLONYA
ESTONYA	MEKSİKA	LİTVANYA
FİNLANDİYA	YENİ ZELANDA	LETONYA
FRANSA	ABD	JAPONYA
ALMANYA	KANADA	İTALYA
İRLANDA	KORE	MACARİSTAN
LÜKSEMBURG		YUNANİSTAN
HOLLANDA		
NORVEÇ		
SLOVAKYA		
SLOVENYA		
İSVEÇ		
BİRLEŞİK KRALLIK		

Tablo 4’te üç küme için incelenen 7 değişkenin küme ortalamaları ve genel değişken ortalamaları verilmiştir. İş yükü açısından kümeleri karşılaştıracak olursak; birinci kümenin incelenen değişkenin ortalamasına göre en yüksek ortalama üçüncü kümede bulunmaktadır. İş yükü değişkeni her bir çalışana dağılan işin fazlalığını gösterdiği için üçüncü kümenin ortalaması genel ortalamadan 3,79 oranında daha düşüktür. Bu sebeple birinci kümede yer alan çalışanların çalışma yükleri açısından diğer kümelere nazaran oldukça avantajlı oldukları söylenebilir. Fiziksel sağlık ve risk faktörleri değişkeni için genel ortalamalara göre küme ortalamaları değerlendirilirse; birinci kümedeki çalışanların fiziksel sağlık ve risk faktörleri açısından daha çok riske maruz kaldıkları söylenebilir. Küme ortalaması, genel değişken ortalamasından 1,70 daha fazladır. Bu değişken için kümeler arasında çok fazla bir fark bulunmamaktadır. Ancak ikinci kümede yer alan ülkelerin bu konuda daha dikkatli bir tutum izledikleri söylenebilir. Uzun çalışma saatleri değişkeni çalışanların 50 saatten fazla çalışma sürelerinde çalıştıklarını ifade etmektedir. Birinci kümenin değişken ortalaması, değişkenin genel ortalamasından 4,83 oranında daha düşüktür. Bu değişken açısından ikinci kümenin değişken ortalaması değişkenin genel ortalamasından 6,74 oranında daha fazladır ve bu durum ikinci kümede bulunan ülkelerin çalışanları ortalama olarak 50 saatten daha fazla çalışmaktadır. Çalışanların çalıştığı kurumlardan rahat izin alıp alamadıklarını ölçen değişken için üçüncü kümede bulunan ülkelerin çalışanlarına bu konuda daha esnek davrandıkları söylenebilir. Üçüncü kümede değişkenin küme ortalaması, genel ortalamasından %2,08 oranında daha fazladır. Özerklik ve öğrenim fırsatları değişkeni, çalışanların bir işi yaparken işi öğrenme ve yönetebilme sürecini ifade etmektedir. Bu değişkene göre birinci kümenin değişken ortalaması genel değişken ortalamasından %6,37 oranında daha fazladır. Birinci kümede yer alan ülkelerdeki çalışanlar diğer kümelerde yer alan çalışanlarına göre özerklik ve öğrenim fırsatları imkânında daha iyidir denilebilmektedir. Eğitim – öğretim değişkeninin birinci kümedeki değişken ortalaması değişkenin genel ortalamasından %7,56 oranında daha fazladır. Özerklik ve öğrenim fırsatları ile eğitim – öğretim değişkenleri küme 1 de diğer kümelere göre daha yüksektir ve küme 1 de yer alan ülkeler çalışanlarına kişisel gelişim ve eğitim imkânı açısından daha iyi imkânlar tanımakta ve bu değerlere önem verdiği sonucuna ulaşılabilir. Son olarak kariyer gelişimi için fırsatlar değişkeni çalışanlara sunulan kariyer imkânlarına göre ülkeleri karşılaştırmaktadır ve kümedeki değişken ortalamalarına göre bu alanda en iyi kümenin ikinci küme olduğu söylenebilir. İkinci kümedeki değişken ortalamasının genel değişken ortalamasından %17,85 oranında daha fazla olduğu gözlenmiştir.

Tablo 4: Üçlü Kümede Değişkenlerin Ortalama Değerleri

DEĞİŞKEN	TÜM VERİLER	KÜME 1	KÜME 2	KÜME 3
İŞ YÜKÜ	30,31	26,52	28,67	37,84
FİZİKSEL SAĞLIK VE RİSK FAKTÖRLERİ	27,97	29,67	25,33	27,62
UZUN ÇALIŞMA SAATLERİ	7,90	3,07	14,64	9,55
ÇALIŞANLARIN İZİN ALMA ESNEKLİĞİ	38,32	37,92	36,71	40,40
ÖZERKLİK VE ÖĞRENİM FIRSATLARI	22,98	29,35	24,49	11,42
EĞİTİM VE ÖĞRETİM	52,16	59,72	52,67	39,61
KARİYER GELİŞİMİ İÇİN FIRSATLAR	15,03	9,45	32,88	7,88

Üçüncü durumda ise ülkeler dördü küme gruplarına ayrılmıştır. 35 ülkenin %14’ü (5 ülke) birinci kümede, %25’i (9 ülke) ikinci kümede, %54’ü (19 ülke) üçüncü kümede ve %7’si (2 ülke) dördüncü kümede yer almaktadır. Ülkelerin kümelere göre dağılımı Tablo 6’da gösterilmektedir. Türkiye bu kümelerden Yunanistan ile birlikte dördüncü kümede yer almaktadır. Üçlü oluşturulan küme grubunda Türkiye üçüncü kümede yer alırken dördü oluşturulan gruplamada dördüncü kümede Yunanistan ile birlikte yer almaktadır.

Tablo 5: Ülkelerin Dörtlü Kümeye Ayrılması

KÜME 1	KÜME 2	KÜME 3		KÜME 4
DANİMARKA	AVUSTRALYA	AVUSTURYA	LETONYA	YUNANİSTAN
FİNLANDİYA	ŞİLİ	BELÇİKA	LİTVANYA	TÜRKİYE
HOLLANDA	İZLANDA	ÇEKYA	İTALYA	
NORVEÇ	İSRAİL	ESTONYA	POLONYA	
İSVEÇ	MEKSİKA	FRANSA	PORTEKİZ	
	YENİ ZELANDA	ALMANYA	SLOVAKYA	
	ABD	İSPANYA	SLOVENYA	
	KANADA	JAPONYA	İRLANDA	
	KORE	LÜKSEMBURG		
		MACARİSTAN		
		BİRLEŞİK KRALLIK		

Tablo 6’da dört kümenin incelediğimiz 7 değişkeninin küme ortalamaları ve genel ortalamaları verilmiştir. İş yükü değişkeninin dördüncü kümedeki ortalaması genel değişken ortalamasından oldukça yüksektir. Türkiye ve Yunanistan’ın bulunduğu küme grubu olan dördüncü kümede çalışanların diğer küme gruplarında yer alan ülkelerin çalışanlarına nazaran daha fazla iş yüküne sahip oldukları söylenebilir. Fiziksel sağlık ve risk faktörü değişkeninin küme ortalaması genel değişken ortalamasından birinci kümede daha fazladır. Uzun çalışma saatleri değişkeninin küme ortalaması genel değişken ortalamasından %15,5 farkla daha yüksek olduğu küme dördüncü kümedir. Türkiye ve Yunanistan’daki çalışanlar ortalama 50 saatten fazla çalıştığını bildirmişlerdir. Çalışanların izin alma esnekliği değişkeninin küme ortalamasının değişkenin genel ortalamasından daha fazla olduğu ülke dördüncü kümedir. Bu kümede yer alan ülkelerdeki çalışanlar iş yerlerinden izin alabilme konusunda diğer kümelere göre biraz daha esnektir. Özerklik ve öğrenim fırsatları değişkeninin küme ortalamasının değişken ortalamasından yüksek olduğu küme %20,16 fark ile birinci kümedir. Aynı şekilde eğitim – öğretim değişkeninin de küme ortalamasının genel değişken ortalamasından %11,98 fark ile birinci kümedir. Kariyer gelişimi için fırsatlar değişkeni ise ikinci kümede daha yüksektir. Bu değişkenin küme ortalaması değişken ortalamasından %17,85 daha fazladır.

Tablo 6: Dörtlü Kümede Değişkenlerin Ortalama Değerleri

DEĞİŞKEN	TÜM VERİLER	KÜME 1	KÜME 2	KÜME 3	KÜME 4
İŞ YÜKÜ	30,31	20,71	28,67	31,78	47,69
FİZİKSEL SAĞLIK VE RİSK FAKTÖRLERİ	27,97	30,11	25,33	28,68	27,68
UZUN ÇALIŞMA SAATLERİ	7,90	2,01	14,64	4,62	23,40
ÇALIŞANLARIN İZİN ALMA ESNEKLİĞİ	38,32	31,75	36,71	40,25	43,61
ÖZERKLİK VE ÖĞRENİM FIRSATLARI	22,98	43,14	24,49	18,39	9,33
EĞİTİM VE ÖĞRETİM	52,16	64,14	52,67	51,02	30,71
KARİYER GELİŞİMİ İÇİN FIRSATLAR	15,03	10,20	32,88	8,35	10,20

Tablo 7’de ikili, üçlü ve dörtlü oluşturulan küme grubunun ANOVA sonuçları yer almaktadır. ANOVA sonuçları kümeleme analizinde, değişkenlerin kümeler nazarında farklılığın kontrolünü sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Kümeler itibariyle değişkenlerin farklılık göstermesi olağan bir sonuçtur. Bunun sebebini ise kümeleme analizinin amacının farklı kümeler yaratmak ve kümeler arasındaki farklılığı maksimum yapmak ile açıklayabiliriz. Tablodaki bulgulara göre de her bir değişkenin ortalamasının kümelerle göre farklılık gösterdiğini göstermektedir. Bu sonuçlarla, kümeleri belirlerken en etkili değişkenlerin hangileri olduğu belirlenmiş olmaktadır.

Tablo 7: ANOVA Tablosu

DEĞİŞKENLER	2 küme için		3 küme için		4 küme için	
	F	p	F	p	F	p
İŞ YÜKÜ	26,611	0,000*	14,122	0,000*	18,712	0,000*
FİZİKSEL SAĞLIK VE RİSK FAKTÖRLERİ	2,203	0,147	2,445	0,103	1,342	0,279
UZUN ÇALIŞMA SAATLERİ	8,561	0,006*	8,774	0,001*	12,864	0,000*
ÇALIŞANLARIN İZİN ALMA ESNEKLİĞİ	9,764	0,004*	0,477	0,625	1,870	0,155
ÖZERKLİK VE ÖĞRENME FIRSATLARI	16,864	0,000*	15,065	0,000*	22,287	0,000*
EĞİTİM - ÖĞRETİM	69,931	0,000*	20,813	0,000*	6,283	0,002*
KARİYER GELİŞİMİ İÇİN FIRSATLAR	0,130	0,721	134,650	0,000*	87,459	0,000*

* İstatistiksel açıdan anlamlı olan değişkenler belirtilmiştir ($p < 0.05$).

Tablo 7’de; k-ortalamalar tekniği için sonuçlar incelendiğinde; iş yükü, uzun çalışma saatleri, özerklik ve öğrenme fırsatları, eğitim – öğretim tüm kümeler için ortak olan etkili değişkenler olduğu gözlenmektedir. Değişkenlere ait analiz sonuçlarına göre, Türkiye ve Yunanistan İş Gücü Endeksi bağlamında verileri oldukça yakın olan iki ülkedir. 35 gözlem değerli bir örneklem için küme sayısı en fazla 4 olmalıdır.

Tablo 8’de ise örneklem yeterliliğinin ölçülmesi Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO) ölçümü ile yapılmaktadır. Gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran bir indekstir. Bu değer 1’e ne denli yakınsa veri grubunun yeterli olduğu söylenebilmektedir. KMO değerinin 0,50’den büyük olması beklenmektedir. Test sonucumuz 0,601 çıkmıştır. Bu sonuç KMO için yeterli bir sonuçtur.

Tablo 8: Örneklem Yeterlilik Testi

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,601	
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	240,352
	df	55
	Sig.	0,000

4. SONUÇ

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi göstergelerinden birisi iş gücüdür. İş gücü açısından çalışanların memnuniyeti, ülkede istihdama katılım oranının yüksek olması, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. İş yükünün, her bir çalışan için daha az olması iş gücüne katılımı hem arttıracak hem de çalışanların psikolojik olarak kendilerini rahat hissetmelerini sağlayacaktır. Aynı zamanda iş yerindeki fiziksel sağlık ve risk faktörlerinin daha az olması çalışanların hem fizikî hem de psikolojik sağlıkları açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bunun yanı sıra uzun çalışma saatleri ve çalışanların izin alma esnekliği çalışanların kendilerine ayıracakları zaman dilimi ve iş – yaşam dengesinin sağlanması açısından oldukça önemli iki değişkendir. İş yaşam dengesi; bireylerin işleri ile sosyal yaşamlarının etkin bir şekilde yönetilmesi olarak tanımlanabilir. Bir başka tanıma göre ise bu kavram, bireyin iş ve özel yaşam ile ilgili aktiviteleri arasında denge kurarak iki alanda da tatmin seviyesine ulaşmasıdır (Akin, Ulukök ve Arar, 2017). Bu dengenin sağlanması

çalışanların psikolojik olarak daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır. Özerklik ve öğrenim fırsatları, eğitim – öğretim ve kariyer gelişimi için sunulan fırsatlar çalışanların iş gücüne katılma isteğini artıracak ve çalışanlarda daha fazla çalışma isteği uyandıracak olan değişkenlerdir.

OECD tarafından hesaplanan İş Gücü Endeksi veri setine göre ülkelerden oluşan kümeler incelendiğinde çalışma saatlerinin esnekliği gelişmiş ülkelerde daha çok iken gelişmekte olan ülkelere bu esneklik daha az orandadır. Uzun çalışma saatleri gelişmekte olan ülkelere mesai saatleri ve zorunlu mesai durumlarından kaynaklı olarak bu oran gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Eğitim – öğrenim oranlarına bakınca gelişmiş ülkelerdeki oran gelişmekte olan ülkelere nazaran daha yüksektir. Bunun nedeninin ise kurum ya da kuruluşların çalışanlarına oryantasyon, iş güvenliği, iş sağlığı eğitimleri, yüksek lisans gibi imkânları sağlamasından kaynaklanmaktadır. Kümelerde yer alan her bir ülkenin kariyer gelişimi için fırsatlar değişkeninin oranlarına bakacak olursak çalışanların departman, statü gibi birimler arasındaki geçişleri gelişmiş ülkelerde yine yüksektir.

Bu çalışmada OECD tarafından 2015 yılında 35 farklı ülkede bulunan çalışanların cevaplandırmış oldukları iki ayrı anket ile hesaplanan İş Gücü Endeksi verileri kullanılarak her bir ülke çalışanların iş yükü, çalışma süreleri ve gelişim imkânları yönünden kıyaslanmıştır. Bu veriler 5 yılda bir yayınlanmaktadır ve çalışmada açıklanan yılların ortalaması alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu OECD ve AB üyesi olan 35 ülkenin verileri kullanılmıştır. İş Gücü Endeksi olarak iş yükü, fiziksel sağlık ve risk faktörleri, uzun çalışma saatleri, çalışanların izin alma esnekliği, özerklik ve öğrenim fırsatları, eğitim ve öğretim, kariyer gelişimi için fırsatlar olarak 7 değişken ele alınmıştır. Verilerin analizi için kümeleme algoritmalarından olan hiyerarşik kümeleme yöntemi ve K-ortalamlar yöntemi kullanılmış ve SPSS paket programı aracılığıyla kümeler çözümlenmiştir. Verileri hesaplanan 35 ülke ikili, üçlü ve dördü kümelerine ayrılmış ve her üç durum için çıkan sonuçlar yorumlanmıştır.

İlk durumda ülkeler, Hiyerarşik Kümeleme yöntemiyle dendogram grafiği çizilmiş ve bu oluşturulan dendogram grafiğine bakıldığında ülkeler İş Gücü Endeksi verilerine göre genel olarak 4 kümede toplanmaktadır. Ancak burada doğru kararı verebilmek için dendogramda karar verdiğimiz küme sayısını kullanarak hiyerarşik olmayan kümeleme analizi ile bu sonuçların benzer olup olmadıklarına bakılabilir.

İkinci durumda ise K-ortalamlar yöntemi ile ülkeler ikili, üçlü ve dördü kümelerine ayrılmış ve 35 ülkenin bu üç farklı kümeleme grubundaki küme grupları incelenmiştir. İkili küme grubuna ayrılan 35 ülkenin %37'si (13 ülke) ilk kümede, %63'ü (22 ülke) ikinci kümede yer almıştır. Türkiye, değişkenlerin ortalama değerleri açısından benzer olan Yunanistan ile birlikte birinci kümede yer almaktadır. Birinci kümede yer alan ülkelerin iş yükü, uzun çalışma saatleri, çalışanların izin alabilme esnekliği ve kariyer gelişimi için fırsatlar değişkenlerinin küme ortalamaları ikinci kümeyle göre daha yüksektir. Fiziksel sağlık ve risk faktörleri, özerklik ve öğrenim fırsatları ve eğitim – öğretim değişkenlerinin küme ortalamaları ikinci kümede birinci kümeden daha fazladır. Ek olarak kariyer gelişimi için fırsatlar değişkeninin küme ortalamaları incelendiğinde birinci kümede ve ikinci kümede yer alan ülkelerin arasında bu değişken çok büyük bir farka sahip değildir. İş yükü değişkeninin fazla olması o gruptaki ülkelere çalışanların iş yükü diğer ülkelere göre daha fazla olduğunu ifade etmektedir. Bu durum çalışanlar açısından zorlayıcıdır.

K-ortalamlar yöntemi ile üçlü kümeyle ayrılan 35 ülkenin %46'sı (16 ülke) ilk kümede, %25'i (9 ülke) ikinci kümede, %29'u (10 ülke) ise üçüncü kümede yer almıştır. Türkiye; İspanya, Portekiz, Polonya, Litvanya, Letonya, Japonya, İtalya, Macaristan ve Yunanistan ile üçüncü kümede yer almaktadır. Birinci kümede fiziksel sağlık ve risk faktörleri, özerklik ve öğrenme fırsatları ve eğitim – öğretim değişkenlerinin küme ortalamaları diğer kümelerin ortalamasına göre daha yüksektir. İkinci kümede ise uzun çalışma saatleri değişkeninin ortalaması diğer kümelerin ortalamasından yüksektir. Son olarak, üçüncü kümede ise iş yükü ve çalışanların izin alabilme esnekliği değişkenlerinin küme ortalaması diğer kümelerin ortalamalarından daha yüksektir.

Son durumda ise ülkeler K-ortalamlar yöntemine göre dördü küme grubuna ayrılmıştır. 35 ülkenin %14'ü (5 ülke) birinci kümede, %25'i (9 ülke) ikinci kümede, %54'ü (19 ülke) üçüncü kümede

ve %7'si (2 ülke) dördüncü kümede yer almaktadır. Türkiye ve Yunanistan diğer ülkelerden ayrılarak dördüncü kümede gruplanmıştır. Birinci küme fiziksel sağlık ve risk faktörleri, özerklik ve öğrenme ve kariyer gelişimi için fırsatlar değişkenlerinin küme ortalamaları diğer kümelerin ortalamalarından daha yüksektir. Dördüncü kümede ise iş yükü, uzun çalışma saatleri ve çalışanların izin alma esnekliği değişkenleri diğer kümelere göre daha yüksektir. Kariyer gelişimi için fırsatlar değişkeninde ise ikinci kümenin ortalaması diğer kümelerin ortalamasından daha yüksek iken birinci ve dördüncü kümenin değişken ortalamaları eşittir.

Kümelerin oluşturulmasında göstergelerden hangilerinin daha etkili olduğunun belirlenebilmesi ve oluşturulan kümelerin arasında değişken ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farkın oluşup oluşmadığının tespiti için varyans analizi (ANOVA) testi uygulanmış ve elde edilen bulgular Tablo 7'de gösterilmiştir. Buna göre ikili oluşturulan kümeleme grubunda eğitim – öğretim değişkeni en etkili gösterge olmuştur. Sırasıyla; iş yükü, özerklik ve öğrenme fırsatları, çalışanların izin alma esnekliği, uzun çalışma saatleri ve kariyer gelişimi için fırsatlar göstergeleri takip etmektedir. Üçlü oluşturulan kümeleme grubunda; kariyer gelişimi için fırsatlar değişkeni en etkili gösterge olmuştur. Sırasıyla; eğitim – öğretim, özerklik ve öğrenme fırsatları, iş yükü, uzun çalışma saatleri, fiziksel sağlık ve risk faktörleri ve çalışanların izin alma esnekliği değişkenleri üçlü oluşturulan küme grubunun belirleyicileri olmuştur. Dörtlü oluşturulan kümeleme grubunda ise; kariyer gelişimi için fırsatlar değişkeni en etkili göstergedir. Sırasıyla; özerklik ve öğrenme fırsatları, iş yükü, uzun çalışma saatleri, eğitim – öğretim, çalışanların izin alma esnekliği ve fiziksel sağlık ve risk faktörleri değişkenleri dörtlü oluşturulan küme grubunun belirleyicileri olmuştur. Yunanistan ve Türkiye diğer ülkelerden biraz daha uzak bir şekilde kümelenmiştir.

Kümeler incelendiğinde 35 ülkeyi değişkenleri açısından en iyi kümeleyen yöntem K-Ortalamalar tekniğine göre dörtlü oluşturulan kümedir. Kümeler dörtlü oluşturulduğunda Türkiye'nin bulunduğu dördüncü kümede iş yükü, uzun çalışma saatleri ve çalışanların izin alma esnekliği değişkenlerinin küme ortalaması diğer kümelere nazaran yüksek çıkmıştır. Özerklik ve eğitim fırsatları ve eğitim – öğretim değişkenlerinin küme ortalamaları diğer kümelere göre en düşüktür. Diğer değişkenlerin küme ortalamalarında ise diğer kümelerin arasında yer almaktadır. Ülkelerde iş gücüne katılanlar eğitim – öğretim, özerklik ve öğrenim fırsatları açısından desteklenmelidir. Bu ülkelerin hem gelişmişlik seviyelerini etkileyecek hem de çalışanlara yeni bir bakış açısı kazandıracaktır. Fiziksel sağlık ve risk faktörleri açısından iş gücüne katılanlar için bu seviyeyi korumalı veya düşürmelidir. Bunların yanı sıra ikinci kümede yer alan ülkeler iş yükü açısından oranlarını düşürmelidir. Bu oranın düşmesi ile iş gücüne daha fazla katılım sağlanabilir. Böylelikle ülkelerin işsizlik oranları da düşmüş olacaktır. Çalışanlar iş – sosyal yaşam dengesini daha sağlıklı kuracak ve çalışanları ise iş gücüne katılım oranında daha istekli davranacaklardır. Bu değişkenler nazarında iş gücü piyasaları üzerine bir politika üretilmesi gerekirse, öncelik iş yükünün ve uzun çalışma saatlerinin hafifletilmesine verilmelidir. İş kontrolünün, iş yükünü üstlenmede yetersiz olduğu zamanlarda, çalışanlar kaygı duymaya başlarken, aksi durumda çalışanların kaygı düzeyleri düşmeye başlamaktadır. Ayrıca bir diğer önemli nokta ise çalışanların gerekli iş kontrol unsurları ile donatılmış olmalarının yanı sıra aynı zamanda algılama boyutlarında çalışanların bunları kullanma konusunda hem kendilerine güvenmeli hem de kapasitelerine inanmalıdır. Bu sebeple, çalışanların yetenek, bilgi ve becerileri konusunda hem özyeterlilik algıları hem de kendilerine verilen yetkilerle ilgili özerklik algıları tükenmişlikleri açısından büyük bir önem taşımaktadır (Bolat, 2011).

Bu duruma dayanarak, iş gücü piyasalarının güvenilir olması, çalışanların sosyal yaşam dengelerinin sağlanması, bireylerin iş gücüne katılımlarını yansıtmaktadır. Bu durum hem işsizlerin iş gücüne katılımlarını artırmayı hedefleyen aktif politikaların hem de işsizlik ödemelerine ilişkin pasif politikalar birbirlerini tamamlar nitelikte uygulanması daha uygun olacaktır. Bir çok ülkede iki politika birbirini tamamlar niteliktedir (Akdamar, 2019).

Ülkeler iş gücü ile alakalı sağlıklı politikalar üretebilmek için durum analizlerini doğru gerçekleştirmek zorundadır. Bu çalışmanın asıl amacı, ülkelerin iş gücü piyasalarının durumlarını iş yükü, fiziksel sağlık ve risk faktörleri, uzun çalışma saatleri, çalışma saatlerinin esnekliği, özerklik ve öğrenme fırsatları, eğitim – öğretim ve kariyer gelişimi için fırsatlar kriterleri dikkate alınarak tespit etmektir. İş gücü konusunda sağlıklı politikalar üretilmesi için çalışmanın bir yön göstereceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Aslı Beyhan; (2013). *İş Gücü Piyasası Temel Göstergeleri Bakımından Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi İle Türkiye İle Diğer OECD Ülkelerinin Karşılaştırılması*. İ.Ü. İşletme Fakültesi İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi. 24 (75), 121-144.
- Altunkaynak, Bülent; (2017). *Veri Madenciliği Yöntemleri ve R Uygulamaları: Kavramlar - Modeller – Algoritmalar*. Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Akdamar, Emrah; (2019). *OECD Ülkelerinin Bazı İş Gücü Piyasası Göstergeleri Kullanılarak Kümeleme Analizi ve Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi İle İrdelenmesi*. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi. 11(20): 50-65.
- Akın, Adnan. Ulukök, Esra. ve Arar, Tayfun. (2017). *İş-yaşam dengesi: Türkiye’de yapılan çalışmalara yönelik teorik bir inceleme*. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1), 113-124.
- Alaybeg, Furkan. (2019). *Veri Madenciliği Giriş, Yöntemleri ve Metodolojileri*. <https://medium.com/@furkanalaybeg>
- Aydın, Sinan ve Özkul, Ali Ekrem. (2015). *Veri Madenciliği ve Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sisteminde Bir Uygulama*. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Ağustos 2015, Sayı: 3, sf: 36-44.
- Başdeğirmen, Agah ve Çal, Damla Yalçınır (2021). *Sektör Bazında İşyerleri Ve Zorunlu Sigortalıların İllere Göre Kümelemesi*. Hak İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi, 10(28), 409-429.
- Bolat, Oya (2011). *İş Yükü, İş Kontrolü Ve Tükenmişlik İlişkisi*. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 25(2), 87-101.
- Çelik, Şenol; (2013). *Kümeleme Analizi İle Sağlık Göstergelerine Göre Türkiye’deki İllerin Sınıflandırılması*. Doğu Üniversitesi Dergisi, 14 (2), 175-194.
- Çakmak, Fatma. (2021). *Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını etkileyen sosyoekonomik Faktörler* (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Demircioğlu, Mert ve Eşiyok Sevgi; (2019). *Covid-19 Salgını İle Mücadelede Kümeleme Analizi İle Ülkelerin Sınıflandırılması*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 37, 369-389.
- Doğan, Soner ve Koçak, Esman (2020). *EBA sistemi bağlamında uzaktan eğitim faaliyetleri üzerine bir inceleme*. Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(14), 111-124.
- Erikli, Suheyla, and Serap Pelin Türkoğlu (2021). *OECD Ülkelerinin İşgücü Piyasası Performans Analizi*. Journal of Social Policy Conferences. No. 80.
- Ersöz, Filiz; (2019). *Veri Madenciliği Teknikleri ve Uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Friedman, Jerorne H. (1997). *Data Mining and Statistics: What’s the Connection?* Proceedings of the 29th Symposium on the Interface Between Computer Science and Statistics.
- Gülen, Gülnihal Cihanoğlu (2020). *Çalışma Sürelerine İlişkin Uluslararası Çalışma Standartları-Dünya’da ve Türkiye’de Çalışma Saati Uygulamaları*. İzmir İktisat Dergisi, 35(4), 741-757.
- Gürsoy, Umman Tuğba Şimşek; (2012). *Uygulamalı Veri Madenciliği: Sektörel Analizler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Gürsakar, Sevdâ; (2019). *Sosyal Bilimlerde SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Teknikleri*. Bursa: Dora Yayınevi.
- Han, Juawei; Micheline, Kamber ve Pei Jian; (2011). *Data Mining: Concepts and Techniques*. Amerika: Academic Press.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2014). *Pearson new international edition. Multivariate data analysis*, Seventh Edition. Pearson Education Limited Harlow, Essex.
- Kapar, Recep. (2006). *Aktif işgücü piyasası politikaları*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 55(1), 341-371.
- Kaufman, Leonard ve Rousseeuw, Peter, J. (1990). *Finding Groups in Data An Introduction to Cluster Analysis*. Belgium: Wiley-Interscience.

- Kalleberg, Arne L. (2020). *Labor market uncertainties and youth labor force experiences: Lessons learned*. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 688(1), 258-270.
- Kelleci, Serap Ürüt ve Türk, Zehra; (2016). *Genç İşsizliğin İncelenmesi: OECD Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırması*. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 5 (13), 10-25.
- Klasen, Stephan. (2019). *What explains uneven female labor force participation levels and trends in developing countries?.* The World Bank Research Observer, 34(2), 161-197.
- Kurasova, Olga; Marcinkevicius, Virginijus; Medvedev, Victor; Rapecka, Aurimas ve Stefanovic, Pavel; (2014). *“Strategies for Big Data Clustering”*. IEEE 26th International Conference on Tools with Artificial Intelligence.
- Kovacı, Süreyya; Belke, Murat ve Bolat Süleyman; (2018). *İşgücü Piyasası Düzenlemelerinin İşsizliğe Etkileri: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Kanıtları*, Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHR), 5 (25), 2030-2042.
- Madhulatha, Tagaram; (2012). *An Pverview on Clustering Methods*. IOSR Journal of Engineering, 2 (4).
- Oğuzlar, Ayşe; (2004). *Veri Madenciliğine Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Olçay, Tuğçe. (2021). *Bilgi toplumu olma yolundaki Türkiye’de genç işgücü istihdamı*. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 6(11), 102-124.
- Özkan, Yalçın; (2008). *Veri Madenciliği Yöntemleri*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Shearer, Colin., (2000), *The Crisp-DM Model: The New Blueprint for Data Mining* Journal of Data Warehousing, Cilt 5 No 4, 13-23.
- Soava, Georgeta, Mehedintu, Anca, Sterpu, Mihaela, & Raduteanu, Mircea. (2020). *Impact of employed labor force, investment, and remittances on economic growth in EU countries*. Sustainability, 12(23), 10141.
- Şentürk, Aysan; (2006). *Veri Madenciliği Kavram ve Teknikler*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tatlıdil, Hüseyin; (2002). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Ankara: Ziraat Matbaacılık.
- Yavaş, Hilal Kuvvetli (2021). *Türkiye’de Genç Kadın İşsizliği ve İşgücü Politikaları*. Çalışma ve Toplum 1.68: 151-180.
- Yavan, Sercan ve Gazeloğlu, Cengiz (2022). *Yerel Yönetimlerde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Hiyerarşik Kümeleme Analiziyle İncelenmesi: Aydın İlçe Belediyeleri Örneği*. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi. 31(1). 165-200.
- Yaz, Hüseyin Fatih; (2014). *Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerden Kümeleme Analizi; Spss İle Bir Uygulama*. Ders Notu.